

Vikerkaar

12/1995

Etnofuturistlik revolutsioon jätkub! **Kajar Pruuli** teesid revolutsiooni-
aegsest kirjandusest. **Lauris Kaplinski** taarausulised lood. **Kivisildniku**
sonetipärg. **Madis Kõivu** ja **Kauksi Ülle** võrukeelseid tekste. Kolhoosi-
aegset rahvaluulet. **Andrei Hvostov** muistses vabadusvõitlusest. **Hasso**
Krull Kauksi Üllest. **Kauksi Ülle Rein Taageperast**. **Kaido Ka-**
ma setu eeposest. **Art Leete** arhailisest kirjast. **Karlo Funk** etnofutu-
rismist. **Paul Virilio**: polaarineritsus – videoajastu uus paikus. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 10. aastakäik.
Detsember 1995. Nr.

SISUKORD

Karl Martin Sinijärv Et mitte keeltes
kõnelda **1**

Kauksi Ülle Kalmunäio **2**

Jüvä Sullõv Süküssilmäpilkõ **6**

Madis Kõiv Studia memoriae II **8**

Etnofuturism setu moodi

Lauda laul **19**

Lätsi-ks kulla kolõhoosi **20**

Sven Kivisildnik Igas pisipeos kanar-
bik **22**

Lauris Kaplinski The holy Land

Taaramaa **28**

Heie Treier Kunst on tõsine asi **38**

Art Leete Arhailine kiri **50**

Kajar Pruul Etnosümbolism ja etnofu-
turism **58**

Andrei Hvostov Muistne vabadus-
võitlus **63**

Paul Virilio Kaudne valgus **79**

DIXI

Sven Kivisildnik Etnofuturism on jõud-
nud teooriast praktikasse **95**

VAATENURK

Hasso Krull Kakskeelsuse pääsuke **97**

Art Leete Ood ja hümn juhuslikule
omaette olemisele **99**

Kauksi Ülle Rein Taagepera – etnofu-
turismi pretsedent **101**

Kaido Kama Viljakusjurnalast eepose-
kangelaseks **102**

Art Leete Samaanihahkamisest **104**

Jüri Ehlvest Vaimu tapmine ja viima-
sed rataslaevad **107**

Karlo Funk Üks etnograafiline futu-
rism **109**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1995.

Esikaanel: Peeter Allik. "Pärast
suudlust – II". Linoollõige. 1992.

Tagakaanel: Peeter Allik. "Elitaarsus".
Linoollõige. 1992.

VIKERKAARE SISU 1995

LUULE

Alliksaar, A. Viis minutit viimistle-
tud viisakust/8, 1.

Aragon, L. Mimoosid/Prantsuse k.
tlk. I. Hirv//4, 1.

Auden, W.H. Tänuavaldus/Inglise k.
tlk. M. Väljataga//5-6, 1.

Belials, V. Hingetõmbeaeg//2, 18.

Beier, P. Katkendeid poemist "Ada
Piirlup" (1981–1995). Pühendet Eesti
mees- ja naisfeministidele [Liig julgelt;
Ning koopas; Kas lepiksin; Sult palun;
Sa alles; Mis võluda; Ta tasa; Veel vii-
vitada; Rind õones; Ma vahel; Oo suk-
ki]//8, 2.

Blok, A. *Maailmalinnas, mille üm-
ber.../Vene k. tlk. M. Väljataga//1, 1.

Borges, J.L. Pagulane/Hispaania k.
tlk. J. Talvet//5-6, 12.

Brecht, B. Jumala õhtulaul; Minu
emale; Laul ühest armsamast; Muusad;
Epistel enesetapu kohta; Järelpõlvede-
le/Saksa k. tlk. D. Vaarandi//5-6, 3.

Byron, G.G.N. Sauli laul enne viim-
set lahingut/Inglise k. tlk. U. Uibo//2, 1.

Dragomoštjenko, A. Kseeniad/Vene
k. tlk. L. Tungal//1, 23.

Etnofuturism setu moodi. Lauda
laul; Lätsi-ks kulla kolõhoosi/Publ. ja
komment. M. Tutt-Pütt//12, 19.

Fontaine, J. de la. Kolm valmi/Prant-
suse k. tlk. A. Kaalep//4, 2.

Goethe, J.W. *Auväärt on teresõ-
na.../Saksa k. tlk. A. Kaalep//3, 1.

Hafiz. *Veinikeldrisse läksin.../Pär-
sia k. tlk. H. Udam//3, 17.

Jarrell, R. Kuulipritsimees/Inglise k.
tlk. U. Uibo//9-10, 1.

Kaldmaa, J. *ON TUHMUND MU
PÄEVADE KIRKUS...; Tütar külas la-
hutatud isal; Kodutu; *PUUD PURJU-
TAVAD...; Laul linnuks saamisest;
*MU HÄMARASSE PÄEVA ÄK-
KI...//2, 22.

Katajavuori, R. Erinevused; Siree-
nid; Naine, kes saab unes kriimustu-
si/Soome k. tlk. ja järelmrk. K. Pruul//7,
1, 23.

Kauksi, Ü. Kalmunäio//12, 2.

Kiiskinen, J. *sa oled pasunaleek...;
Kukun üles; Mehe tähekaart; Süütu va-
lamine; Vaade jõeale, tornelamust/Soo-
me k. tlk. ja järemrk. K. Pruul//7, 8.

Kivisildnik, S. Igas pisipeos kanar-
bik//12, 22.

Koskelainen, J. *...kas sa ei näe...;
Tänagi; Reisija; Ultramar; Tarkade ki-
vi; Löunarist; Väravast; Mõõgad; Üle;
As horas mortas; Märki/Soome k. tlk.
H. Krull, järelmrk. K. Pruul//7, 2.

Krivulin, V. Lõkkel; Lävel; Öine loo-
maaed; Viies märts/Vene k. tlk. O. Ar-
der//1, 8.

Laaman, I. Auasi; Jumalast; Pääsu-
linnu jalad ja roheliste tiivad; Mis ham-
mast taga, see meie; Bolšoi teatrist; Ma
vaatasin//9-10, 20.

Laine, J. Tulu ja Poli lään on puna-
sed/Soome k. tlk. K. Pruul//5-6, 6.

Lawrence, H. D. Klaver; Koolibri;
Baieri emajuured; Surmalaev/Inglise k.
tlk. K. Mits//11, 8.

Mistral, G. Nii tahab Jumal; Soome

tšempion/Hispaania k. tlk. J. Talvet//5-6, 7.

Neruda, P. Üksildane härrasmees/Hispaania k. tlk. J. Talvet//5-6, 10.

Nizami. Saladuste varamu/Pärsia k. tlk. H. Udam//3, 20.

Otonkoski, L. Credo; Minu nimi; Olemisest; Rendez-vous; Kolm päikeseloojangut, 2./Soome k. tlk. ja järelmrk. K. Pruul//7, 18.

Prosa, A. teekond: oidipus, pagev (katkeid kogust "alfa ja omega")//9-10, 58.

Raid, J.-K. Mis Heiti Talvikul kirjutamata jäi; Öö Pääsküla peatuses; *MUL TULEB MEELDE...; *LUGESIN KUUBA RAAMATUST...//2, 12.

Rilke, R.M. Püha Sebastian/Saksa k. tlk. L. Priimägi//11, 1.

Rûmî, D. Masnavi. Kaks katkendit/Pärsia k. tlk. H. Udam//3, 18.

Sinervo, H. *Seo lõng ukselingi külge...; *see on mu ihu.../Soome k. tlk. ja järelmrk. K. Pruul//7, 21.

Sinijärv, K.M. Et mitte keeltes kõnelda//12, 1.

Skidan, A. "Deliirium" (Fragmendid)/Vene k. tlk. P.-E. Rummo//1, 18.

Sommer, L. *Mu vend...; *kole pilt vastik pilt...; *mürg põld ei igatse...; *kolmapäev; roheline uppunud kivi...; "Lahkumiskunst"//2, 18.

Soomets, T. Avarii//8, 27.

Stratanovski, S. *Näe, nurgas nael...; Kõrvits; *On sõjamehel...; Gogol Jeruusalemmas/ Vene k. tlk. O. Arder//1, 7.

Sullöv, J. Sükküsilmapilkõ//12, 6.

Švarts, Jelena. *Näe, maa.../ Vene k. tlk. O. Arder//1, 11.

Vallejo, C. Sel hetkel kui tennisist;

Pinge ja kõrgus/Hispaania k. tlk. J. Talvet//5-6, 12.

Vanapa, A. *Ja kassil kevad...; *Valgepunasekirju kass...; *Kuubalasel valged püksid...; *Galaktikad musta auku...; *Kõikides asjades see...; *Päris kaugele...; *Siis grammofonimuusika...; *Sügis paha...; *Kõrge on mu üürrike...; *Ja kui ükskord...; *poleks muna...; *Kärbes lendab...//2, 29.

PROOSA, DRAAMA

Bartov, A. Kontseptuaalsed miniatuurid: Tulekahju külaklubis/Vene k. tlk. A. Lepp//1, 12.

Cocteau, J. Oopium (Katkendeid)/Prantsuse k. tlk. H. Krull//4, 4.

Ehlvest, J. Päkapiikk kirjutab//4, 9.

Herodotos. Pärslastest (Katkendeid "Historiast")/ Vanakreeka k. tlk. K. Krull, järels. J. Unt//3, 2.

Kaplinski, L. The holy Land Taaramaa (Katkendeid)//12, 33.

Kondratjev, V. Roheline monokel/Vene k. tlk. A. Lepp//1, 2.

Kross, J. Punktiirid. Katkend romaanist//2, 2.

Kudrjakov, B. Eleonora/Vene k. tlk. J. Ojamaa//1, 26.

Kuik, V. Armuavaldus//4, 39.

Kundera, M. Surematus (Katkendeid)/Tšehhi k. tlk. L. Metsar//5-6, 15.

Kõiv, M. Studia memoriae II (Katkendeid)//12, 8.

Leete A. Läbi öö; Lambanahksed vestid//8, 29.

Liksom, R. Tühja tee paradiisid; Balamama/Soome k. tlk. ja järels. A. Merila//7, 24.

Mihkelson, E. Karjase surm; Kummitus//11, 2.

Niilus, J. Muinasjutt//2, 22.

Nizami. Saladuste varamu/Pärsia k. tlk. H. Udam//3, 20.

Nummi, M. Pariis, mis suri/Soome k. tlk. ja järels. M. Meri//7, 12.

Pessoa, F.[Fernando Soares] Rahutuse raamat (Katkendid)/Prantsuse k. tlk. ja järels. T. Önnepalu//11, 15.

Popov, V. Muutun kohutavaks; Tiivad ei kannu/Vene k. tlk. J. Ojamaa//1, 29.

Queneau, R. Stiiliharjutused (Katkendeid)/Prantsuse k. tlk. J. Porila, toim. H. Krull, värsstekstid tlk. A. Kaalep, järels. M. Väljataga//9-10, 2.

Raudam, T. Igiliikur//4, 15.

Saluri, R. Sissejuhatus patafüüsikasse//2,31.

Sauter, P. Kõhuvalu//8, 6.

Tanizaki, J. Võti (Katkend)/Jaapani k. tlk. ja järels. R. Raud//9-10, 25.

ARTIKLID, ESSEED, INTERVJUUD, MÄLESTUSED

Adamson, J. Bataille'i lugu: Silmad ja pisarad//4, 60; Freudiga Soometsas: nauding ja hävitamine//8, 40.

Anderson, P. Ajaloo lõpud/Inglise k. tlk. M. Väljataga//5-6, 187; 9-10, 185.

Annuk, E. Cara mia, eks ole. Seksuaalsest koodist Jaan Krossi "Taevakivi"//2, 61.

Bachmann, T. Vestlus Talis Bachmanniga/Vestles M. Mikli//9-10, 131.

Bataille, G. Emily Brontë/Prantsuse k. tlk. ja järels. H. Krull//4, 65; Kulutuse mõiste/Prantsuse k. tlk. ja järels. H. Krull//11, 68.

Belobrovitseva, I. Eesti motiiv vene nõukogude kirjanike loomingus/Vene k. tlk. J. Ojamaa//1, 80.

Corbin, H. Maa on ingel/Prantsuse k. tlk. H. Udam//3, 41.

Eintalu, J. Pühhoopaatilise filosoofia manifest//9-10, 104.

Eco, U. Igikestev fašism/Inglise k. tlk. U. Uibo//9-10, 65.

Gornõi, J. Mis on semiootika/Inglise k. tlk. J. Kiik//11, 82.

Hakulinen, A. Soome kõnekeelest/Soome k. tlk. T. Tender//7, 52.

Hennoste, T. Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 13-17. loeng//2, 78; 3, 76; 4, 78; 5-6, 131; 9-10, 124; 11, 87.

Hiedel, L. Loomingu Raamatukogu alaeast. Märkmeid ja meenutusi//5-6, 138; 7, 80; 8,67.

Hinnom, A. Suur heitlus//1, 84.

Hvostov, A. Muistne vabadusvõitlus. Rahvuslik-mütoloogilise käsitluse kriitikat//12, 63.

Ibsch, E. Teksti struktuur ja retseptiooniprotsess Nietzsche "Zarathustra" näitel II/Saksa k. tlk. J. Kronberg// 2, 83.

Jansen, E. Vestlus Ea Janseniga/Vestles M. Mikli//5-6, 153.

Jegorov, B. Tartu koolkonna lätteil. Mälestusi 1950. aastatest/Vene k. tlk. J. Ojamaa//1, 66.

Judt, T. Milline ajastu lõppes Euroopas 1989. aastal?/Inglise k. tlk. M. Väljataga//5-6, 96.

Kaplinski, J. Gilgameš – üks meist //11, 59.

Kiiskinen, J. Kas aastaaeg või kliimamuutus? Soomes kirjutatakse ikka veel luulet/Soome k. tlk. K. Pruul//7, 48.

Kivine, M. Liberalismi saatusest Soomes//7, 65.

Koskelainen, J. *Nuori Voima*-rühm. Luule meedia ja müüdi vahel/Soome k. tlk. K. Pruul//7, 48.

Krull, H. Neli intellektuaali ja grunge//5-6, 92.

Laht, U. Kui peitesõnad, siis ka peitekirjandus//5-6, 149.

Leete, A. Arhailine kiri//12, 50.

Lepenes, W. Edasi valgustuse teel/Saksa k. tlk. T. Lias//5-6, 106.

Lotman, J. Peterburi sümbolika ja linnasemiootika probleemid/Vene k. tlk. K. Pruul//1, 56.

Mallinen, J. Peterburi mootorsaeenesetapja/Soome k. tlk. M. Berg//1, 52.

Mihkelson, E. Tihid ette//5-6, 87.

Nasr, S. H. Sakraalne kunst Iraani kultuuris; Mida on islamil pakkuda nüüdismaailmale?/Inglise k. tlk. H. Udam//3, 47.

Nevanlinna, T. Mis eristab meid natssidest?/Soome k. tlk. ja järelmrk. M. Mikli//7, 58.

Orwell, G. Adolf Hitleri "Mein Kampf"; Wells, Hitler ja maailma-riik/Inglise k. tlk. U. Uibo//9-10, 75.

Ots, L. Noore Hanseni kannatused. Ühest kirjanduslikust neimast//8, 49.

Pesti, A. Kirjanduse lõpp on vikerkaare algus. Laaste Leningradi "undergroundist"//1, 48.

Pruul, K. Etnosümbolism ja etnofuturism. Teese revolutsiooniaegsest kirjandusest//12, 58.

Rorty, R. Euroopa viimane intellektuaal: Orwell julgusest/Inglise k. tlk. ja saatesõna M. Väljataga//9-10, 83.

Ruutsoo, R. Nõukogude Liidu provintsist Eesti rahvusriigiks//2, 44.

Sampson, S. Ida-Euroopa kollaboratsiooni antropoloogiast/Inglise k. tlk. K. Haljasorg//5-6, 114.

Sivers, F. de. Kes püsti elab, võib ka surra püsti. Charles Péguy, poeet, prohvet ja palverändur//4, 73.

Soms, I. Jacques Derrida Moskvas(t ära siia-sinna). Reisi dekonstruktsioon//5-6, 121.

Spender, S. Äpardunud jumal/Inglise k. tlk. M. Tiits//5-6, 48.

Šukurov, Š. Pärsia turg/Vene k. tlk. H. Udam//3, 62.

Talve, J. Keeruline tee problemaatilise rahvusriiki//1, 55.

Talvet, J. Neli suurt ladinaameerika luuletajat [Mistral, Neruda, Borges, Vallejo]//5-6, 13.

Tapaninen, J. Ultimaatum isamaale. Armastuse pärast: Intervjuu ajakirja *Image* peatoimetaja Jaakko Tapanisega/Saatesõna K. Kesküla, küsitlenud ja soome k. tlk. K. Kesküla ja H. Liivrand//7, 75.

Udam, H. Umar Hajjami potisepp ja tema savi; Iraani toimik//3, 66.

Undusk, R. Maa määratlemise katse. Kaas- ja määrsõnaloogikat Tammsaare tekstis//8, 60.

Velsker, M. Enamus ja vähemus. Märkmeid 1980. aastate luulearvustusest//2, 65.

Virilio, P. Kaudne valgus/Prantsuse k. tlk. ja järels. H. Krull//12, 79.

ARVUSTUSED

Annuk, E. Miks sa kirjutad, Eeva Park? (E. Park. Mees, kes mäletas elevante. Tln., 1994)//4, 88.

Beier, P. Kolmkümmend päeva koer-

- te paradiisis (M. Mutt. Inglismaa päevik. Tln., 1995)//11, 101.
- Ehvest, J. Täiuslikult lame (M. Mutt. Üleminekuvalg. Tln., 1995)//11, 104; Vaimu tapmine ja viimased rataslaevad (G.G. Márquez. Väljakuulutatud mõrva kroonika. Tln., 1995)//12, 106.
- Funk, K. Üks etnograafide futurism (Waterfowl Way. Vodpitsnaja doroga. Trt., 1995)//12, 108.
- Hallap, T. Kus Derrida on? (J. Derrida. Positsioonid. Tln., 1995)//9-10, 142.
- Hennoste, T. Hirm ja iha (M. Valgemäe. Linn ja teater. Tln., 1995)//9-10, 146.
- Hurt, A. Umbmõtteid revolutsioonilisest Rubenist (A. Ruben. Ajakirjanik. Tln., 1994)//1, 94.
- Kaalep, T. Pintsaklipsu Herostratos (T. Kallas. Jää hüvasti, mr. Shakespeare. Tln., 1995)//8, 77.
- Kall, T. Mis oleks, kui Oravat ei oleks? (A. Kivirähk. Ivan Orava mälestused ehk minevik kui helesinised mäed. Tln., 1995)//5-6, 163.
- Kama, K. Viljakusjumalast eeposekangelaseks (Peko. Setu rahvusepos. Kuopio, 1995)//12, 102.
- Kangilaski, Jaan. Filosoofia igamehele (B. Russell. Valik esseid. Tln., 1994)//1, 95.
- Karjahärm, T. Soome XX sajandil (S. Zetterberg. Iseseisva Soome ajalugu. Tln., 1995)//7, 89.
- Kauksi, Ü. Rein Taagepera – etnofuturismi pretsedent (R. Taagepera. Homme nägin ma Eestimaad. Tln., 1995)//12, 100.
- Koskelainen, J. (K. Laitinen. Soome kirjanduse ajalugu. Tln., 1994)/Soome k. tlk. B. Pilvre//7, 87.
- Krull, H. Klassikaline valgustus (Montesquieu. Pärsia kirjad. Tln., 1994)//3, 78; Muinasjutuvestja esseed (J. Blomstedt. Kosmopoeetika. Tln., 1994)//7, 86; Kakskeelsuse pääsuke (Ü. Kauksi. Agu ni Eha. Morn and Eve. Trt., 1995)//12, 96.
- Kull, K. Simply living (H.D. Thoreau. Walden ehk Elu metsas. Tln., 1994)//9-10, 154.
- Kõiv, M. Nime vaev (E. Mihkelson. Nime vaev. Trt., 1994)//2, 91.
- Leete, A. Ood ja hümn juhuslikule omaette olemisele (Ü. Kauksi. Agu ni Eha. Morn and Eve. Trt., 1995)//12, 99; Šamaanilahkamisest (A. Lintrop. Šamaaniraamat. Trt., 1995)//12, 104.
- Lepajõe, M. David Šahari idamaised fantaasiad (D. Šahar. Suvi prohvetite tänaval. Tln., 1994, nr. 46-48)//3, 83.
- Liiv, T. Kas Kreutzwald või Helle? (F. Oinas. Surematu Kalevipoeg. Tln., 1994)//4, 85.
- Matsin, P. Sundimatult, inglitest (E.Vee. Ingelheim. Tln., 1995)//8, 75.
- Pajula, M. Arendavad mängud (E. Park. Mees, kes mäletas elevant. Tln., 1994)//4, 90; Kas kurva kodu on ilus? (M. Traat. Kodu on ilus. Tln., 1994)//5-6, 171.
- Ross, J. Tobiase raamatu ilmumise puhul (R. Tobias. In puncto musicorum. Trt., 1995)//9-10, 159.
- Rummo, P.-E. Luuletaja Albert Trapeež (A. Trapeež. Häälightsusi ja sõnu. Tln. 1995)//5-6, 169; Raamat nimega "Swinburne" (H. Krull. Swinburne. Tln., 1995)//11, 95.
- Raudam, T. Kosinski, nimi (J. Kosinski. Kirgas lind. Tln., 1995)//9-10, 152.
- Sering, P. Anarhia - Jumala riik

(T.Trubetsky, Anti Pathique. Daam sinises. Tln., 1994)//4, 87; Mitte enam Blair. Orwelli algus (G. Orwell. Pariisi ja Londoni heidikud. Tln., 1995)//9-10, 150.

Sinijärv, K. M. Mulje eesti kirjandusest (H. Mikelsaar. Käiski Nuustakul ära. Tln., 1994)//8, 76.

Sommer, L. Yhe päranduse juures (J. Ollinovski. Luuletused. [Tln?], 1994)//1, 93.

Soovik, E.-R. Valge Mees ei sallima Praend Sök (Külakost. Üksikuid teri rootsi luuulesalvest. Tln., 1994)//2, 93.

Tode, E. Sõnadest ja asjadest (J. Kaplinski. Jää ja Titanic. Tln., 1995, nr. 6-7)//5-6, 165.

Unt, M. Astrid Reinlast, aga mitte ainult head (A. Reinla. Kodanik on loll. Tln., 1994)//3, 85.

Vahter, T. Juurdlust toimetab kliše (J. Paju. Lasud kodutänaval. Tln., 1995; T. Pabut. Surma suflöör. Tln., 1994)//8, 78.

Velsker, M. Jõudu jõuludeks (Täis tähti jumallapse põll. Eesti jõululuulet läbi aegade. Tln., 1994)//3, 80; Redutseeritud (S. Suuman. Targemat ei ole. Trt., 1995)//11, 99.

Õnnepalu, T. Sõnade õnn ehk Kes on kelle süles (H. Krull. Swinburne. Tln., 1995)//11, 97.

KUNSTIKOMMENTAARID

Kaalep, T. Piibu ilmumine rahvale. Mati Küti näitus "Kadunud piip" galeriis Vaal//8, 36.

Kelomees, R. Identiteedi voolavus//4, 45.

Krull, H. Mari Kurismaa piltidest//1, 50.

Kurvitz, R. Neli minutit Ene-Liisi [Ene-Liis Semperi videod]//7, 37.

Linnap, P. Eve Linnapi kodu ja kodutus//3, 29.

Mattheus, Ü. Foto kui unenägu. Tõnu Tormise fotod//5-6, 76.

Sivers, F. de. Hall-sinise lilla taeva all. Kohvikutunde Aili Vahtrapuuga Pariisis//2, 37.

Treier, H. Biennaali organiseerimise retsept//11, 55; Kunst on tõsine asi//12, 51.

Vabar, V. Filmitud päikeseloojang [Jaan Toomiku kunst]//9-10, 62.

DIXI, KALEIDOSKOOP, FOORUM.

Arjakas, K. Kuidas taasiseseisvusi-me? Kes teab//9-10, 167.

Buracinski, B. [Kollaboratsioonist Rumeenias]//11, 108.

Gilhespy, T. Ettevaatust – kuraatorid!/Inglise k. tlk. M. Väljataga//11, 110.

Hasselblatt, C. Kaastundeavaldus Valeria Ränikule ehk soomlaste kaitseks//11, 106.

Haug, T. Ei kutsu üles//5-6, 186.

Herkel, A. Fundamentalistlik vandenõu ehk Ruutsooga pimedas ruumis//5-6, 175.

Kaplinski, J. Mõõt sai täis//3, 90.

Kivisildnik, S. Etnofuturism on jõudnud teooriast praktikasse//12, 94.

Kundera, M. Mitmekesisuse kosmopolitism/Pr. k. tlk. H. Udam//5-6, 173.

Käärrik, H. Legitiimsus, rahvusriik, kodanikuühiskond//8, 82.

Lauristin, M. Veel kord Eesti Kongressist, Rahvarindest ja rahvusriigist//5-6, 176.

Laht, U. Kui peitesõnad, siis ka peitekirjandus//5-6, lk 149.

Lewis, B. Jumala vaenlased/Inglise k. tlk. M. Väljataga//3, 86.

Liivamets, M. Teadmiseks ja kuulutamiseks//2, 96.

Mihhailov, D. Vene küsimus ja Eesti rahvusriik//9-10, 176.

Oinas, F. Pudemeid vandumisest//9-10, 161.

Oittinen, H. Reisimärkmeid ja äärelugusid/Soome k. tlk. K. Raid//7, 94.

Porila, J. Smiley eestlased//8, 80.

Rummo, P.- E. Veel kord rahvusriigist//5-6, 179.

Ruutsoo, R. Vaevaline tee memuaristikast ajaloo uurimisse//8, 83.

Ränik, V. Tähelepanekuid soomlase olemusest//7, 91.

Skidan, A. Vene teisest/Vene k. tlk. J. Ojamaa//5-6, 136.

Ströhm, C. G. Tähtpäevad igal aastal. Kommentaar Molotov-Ribbentropi pakti aastapäevaks/Saksa k. tlk. T. Tasa//8, 65.

Vahtre, L. Täienduseks ja õienduseks//5-6, 182.

Veidemann, R. Ajalugu ja võim//5-6, 183.

Vikergallup: Eesti kirjandus 1994/Vastavad K. Kesküla, B. Pilvre, O. Hanson, R. Vilumaa, E. Annus, L. Seppel, E. Annuk, T. Aug, A. Merilai, K.M. Sinijärv//4, 93.

Väljataga, M. Seks tuleb mõtlemisele kasuks//4, 91.

ILLUSTRATSIOONID

Allik, P. (Linoolõiked) Pärast suudlust//12, esikaas; Muuseumis//40; Vabadus//41; Polaaruurijad// 42; Pärast suudlust//43; Manzoni maailmas//44; Polaaruurijad - II//45; Ma jumaldan teadust//46; USA//47; Elitaarsus// taga-kaas.

Bettina von Arnim. [Portree]//5-6, 31.

Jacques Derrida. [Foto]//5-6, 123.

DeStudio. Riigipirukas (Vaade instalatsioonile)//11, 39.

Kaalep, A. Sapfiline ood Lembe Hiedeli juubeliks [faksiimile käsikirjast]//8, 69.

Kelomees, R.(Kõik: video)Haarded ja embused//4, esikaas; 48; 49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; tagakaas.

Milan Kundera. [Foto]//5-6, 17.

Kurismaa, M. (Õli, lõuend) Videviku geomeetria 4//1, esikaas; Ruut ja muna 2//34; Ruut ja muna 3//35; Põhjamaised taevad 1//38; Põhjamaised taevad 2//39; Bauhausi kuu//42; Bauhausi päike//43; Videviku geomeetria 3//46; Videviku geomeetria 1//47; Videviku geomeetria 4//tagakaas.

Kütt, M. Mati Kütt oma piipudega//8, esikaas; Näitus "Kadunud piip" 34; 35; 38; 39; 42; 43; 46; 47; taga-kaas.

Hona Laaman. [Foto]//9-10, 23.

Lend, P. B. Vibeke Tandberg (Foto)//11,43.

Rosa Liksom. [Foto]//7, 27.

Linnap, E. (Fotod)//3, esikaas; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 39; tagakaas.

Hilda Lõhmus-Tõnisson. [Fotod]//8, 52-53, 56.

Mullinger, J. Kahetsused (Vaade installatsioonile)//11, 38.

George Orwell. [Foto]//9-10, 77.

Fernando Pessoa. [Foto]//11, 17.

Prazmowski, W. Postcard from Portugal (Foto);//11, esikaas; Sõjamasinad (Fotoobjektid)// 46; tagakaas.

Pärsia kirja näited//3, 23, 27.

Richard Rorty. [Foto]//9-10, 95.

Savtšenko, I. ...Mõistagi, aga see ei tähenda, et viimast kohtupäeva pole olemas (Foto)//11, 34.

Semper, E.-L. (Kaadrid videost) Home//7, esikaas; Eesti kunstimaastikud//34-35; Fashion//38; Ultra//39; 10 sekundit//42-43; Home//46-47, tagakaas.

Stanionis, V. Seirijai elanikud (Passifoto)//11, 35.

Tandberg, V. Väljalõige ajalehest "Tonsbergs Blad"//11, 42.

Toomik, J. Rainy and Sunny (Installatsioon)//9-10, esikaas; Praha. Kuu aega enne "sametrevolutsiooni" (Happening koos Vano Allsaluga)//32-33; Päikeseloojang Lõuna-Saksamaal (Foto)//34; Line. 60 tombstones, Norwich, England (Foto)//35; Tee Sao-Pau-

losse (Installatsioon)//36-37; Aaaaaaa... (Performance)//42; Tantsides koju (Videoinstallatsioon)//43; Avant-garde walk in Venice (Installatsioon)// 46-47, tagakaas.

Tormis, T. (Fotod seeriast Mõni mägi: 44 fotot 1984-1994) nr. 18. New-York//5-6, esikaas; Nr. 1. Krimm//78; Nr.2. Krimm//79; Nr. 36. Kolm heinakuhja//80; Nr. 19. Vancouver//81; Nr. 32. Piibe maantee//82; Nr. 37. Väike Munamägi//83; Nr. 38. Le Mont-Saint-Michel//84; Nr. 44. Kullamäe//85; Nr. 22. Vancouver//tagakaas.

Jaan Tõnisson. [Foto]//8, 57.

Vahtrapuu, A. Maal Osaka triennaalile (Akrüül)//2, esikaas; Konfliktid II (Kuivnõel, akrüül)//34; Skulptuurid II (Kuivnõel, akrüül)//35; Liikumine varjuga (Kuivnõel, akrüül)//38; Semaforid (Kuivnõel, akrüül)//39; Punane algoritm (Kuivnõel, akrüül)//42; Jõulud Calais's (Kuivnõel, akrüül)//43; Nimetu (Kuivnõel, akrüül)//46; Sinine algoritm (Kuivnõel, akrüül)//47; Tepée (Vask, jõhv, värvitud email//tagakaas.

Westerlund, S. Rahva Teenistuses (INK-JET trükk tekstiilil)//11,47.

KARL MARTIN SINIJÄRV
Et mitte keeltes kõnelda

*"Etnofuturism on kõikvõimas,
kuna ta on õige."
Anon.*

Ma lähenen väsimusele
teosammul.

Suur maa kui kõle köök
mul aurab ümber ihu.
Ja prill on peas
ja uhmer ulub pee sees.

Ei ühtegi ugrilast,
uinun.

Sõnum eendub essukunku seinalt:

to be is to do
– Sokrates
to do is to be
– Sartre
doo-be-doo-be-doo
– Sinatra

Ja kesse sõnab,
et õigus ei polnud Sinatral.

Iowa City,
November 1995.

KAUKSI ÜLLE

KALMUNÄIO

Lugulaul seto "Kalmuneiu" ainetel,
manalaste pilgu läbi

I

Võeh mis näq külh sääl ülleh
oeh meite hõimo Piitre

külb kesvä kalmoaida
hiit villä pühäpaika

käsk kalmol kasvatella
havval vilja nōsōhōlla

võeh mia tä külh ärq lupa
oeh miiq siast naase naidaq

II

nooh kost mi nulgast mōrsja
kiäq vakka valmistamah
koh koetas kooguliseq
hüüq kelle njapuq poimva

vah vili viskas virka
nüh rügä vinüs hüäste

III

hõi lõikust nä jo uikva
hoo võtjil sällä loogah
cir cirbiq cirisäseq
viuh peoq visatasõq

Tjah Piitre saie saagi
huh lubas tä mis lubas

lõppõ lõppõ lõppõ põldu
kui ei lõppõ jäät cirgõlõ

IV

Mõh õlloq panti kjama
nooh kosjaq ummaq uuta
huust kaarul hoietassõ

hiih hiidot ehitässe
regi peräh pedäjäne
iih hobõnõ ohjelda
riih miis meeledä

tjah pea um pea um uuta

V

vauh regi kihot üle
näeh läbi pühäaia
njah lahkva Riia poolõ
ratta vavva valgõni
regi kiudz kikkani

VI

võeh võtj Riia rikka tütre
kai kabus rahakaala
nah viinaq võeti vasta
jah kaubaq tetti kindlas

VII

Näh pümmes saamiq jutti
tulõ kuljuisi um kuuldaq

hoh noq tulõ haardaq
hoitkõ muidu regi kakkõs

mia noq petja meile ütles
võtja või jo meile tōota

VIII

– võtku äräq uma ant
aidust korakõ muq hää –

tjah kerge ravva jutt um

– laudust saati mustaq varsaq
mustaq häräq mustaq uteq
mustaq kikokõsõ orrilt –

vah vaivaravva vesteq

las tōotas mis tōoti
lupa mis um lubanu
ängäs mis tä härgütänüq

– tiiq um tuu mis tōotõt

IX

jalas vingaht vasta kivve
viuh regi pässi juuskma

noh kaegõq jovviq värte
näh imä umgi vastah
ast puja rii poolõq
aah kaie kaali alaq

plauh kätt lüü käe vasta
miä tuu poig täl no sõnumah

Ah et mõrsjast merde sõmmõr
tjah et pujast tähte taiva

X

mõh et sõmmõr sõrõhõmba
tuu um armas minijä jäh
heh et korõmb hellemb tähti
tuu om poiga oeh oeh oeh

JÜVÄ SULLÕV

Süküssilmäpilkõ

Sügüsedse ädäliga kar'amaaviir' pääväh,
tuulõh paiuoss.

*

Ku kuu tuu puu ripp undsõh.

*

Verevide vahtride riaq ja tsõõriq,
läbi haha hägo pähnäq kõlladsõq,
kinäq, pruun'kullakadsõq tammõq,
saarnide iks viil tummõ hal'õtus,
jalajide kõllarohiline rida
lepistigu mustjasrohilidseni,
paiõ, kuusi, pedäjdeni.

Mõtsapuiõ üskä juuskva vahtride riaq ja tsõõriq,
hallist hägost läbi, läbi sügüse.

*

Moro, lats' ja lehesado.

*

Süküsõdak.

Kulõhtanu pähnäladvuh savvasõ kiholasõq,
musttuhat kiholast.

*

Hainaritsiga tsirrin pigitinnõh üüh,
vahtrõ verehtüs um must.

*

Kuus'tõist sõrmõ lämmäh tarõh tandsjvaq,
kolmõ kitra, latsi mänguklavõri ja
mandoliini kiili kakva.
Aknõ takah pümmih pilvih üü.

*

Suur'vankri üüh
üüst mustõmbide
pähnälatvu kotsil.

*

Kavvõ rongi helü:
läbi üü,
läbi mõtsa,
üle järve
üle välä
üle mäe
läbi majasaina.

*

Üüvaikusõh
magaja oheq,
pini hauk.

MADIS KÕIV

STUDIA MEMORIAE II (Katkend)

Kähri kerko man Pekril

S'akslasõq lääväq, veneläseq tulõva tagasi ja lätläseq, nuusamaq Ferdi sõbraq Läti kütipolgust, mynõq eestläseq ja võrokõsõqki üten.

Nakkas tõnõ sõda.

Võrolõ tulõ päält 29. novvembrit syaväkke kutsutuist püssü ala q 160 miist ja 20 ohvitseri – nii kynõlõsõq dokumendi q. Veidüq külh.

Kas Ferdi, kiä s'ooaig jo Eestimaal olõma piäss (a tollõngi või ei perüs kindmä ollaq, või jo tuugi juhtu, et Ferdi um 18. aastagal Vinnemaal ja tulõ tagasi, ku s'aksaq lääväq. Kuis ynnõ?), um näide 20 hulgan? Ei tiiaq. Alli, kiä külh kindmähe um Kährin, kas timä näide 160 hulgan um? Vaivalta.

Ja sys nääq muidoki tulõvaq. Seenikavva ku Võromaa meheq märkvä, kas Eestima kõrraldusõq näide kotsilõ käüväq, ummaq nuuq, kiä s'akslaisi takast Pihkva puult tulõva, jo kaalan. Tulõva Novgorodist ja ummaq detsembri nakatusõn Võrol. Edesi lääväq as'aq kipõlt. 160+20 taganõsõ ärq kohegi Põltsamaa taadõ.

Poolõn detsembrin ummaq tulijaq jo Põlvan ja Kährin ja nõq sys um õigõst nätäq tuud, mis 17. aastagal alost', alost' nii, et Alligi üten kutsuti ja läts. Noq um käen taa aig, mille kotsilõ imä üteli – võõras.

Vyyridõ all peetäs jõuluki 1918. Mis muud ka juhtus, üts um ummõhtõ selge: Pekri Jakobilõ jääseq Katariinaq kätte. Nigu tõsõqki Nikolai aigsõ tüü- ja ärimeheq, mõista-i tä hinnäst sya ja revolutsiooniaigu perrä ümbre säädäq – püdelät vedelä päält ärq riibu. Hoit ummist Katariinõst kinniq ja jääss näide pääle istma.

Noq nakkas taa latsi kuulõ müüdä juuskmine vahtsõn valgusõn paistma: hää tuugi, et suurõmb jago rahast taa as'a pääle ärq kullu.

Puul'tõist kuud vai veidüq pääle kest Kährin vōoras valitsus, sys tulōva Tilleoro kaolt naaq, kelle kotsilō imä ütēl: umaq.

Ja ku umaq ummaq Kährin, juusk Pekri talo jälq latsist tühäs. Ferdi, Alli, Adi ja Volli lääväq sõtta.

(...)

1919. aastagal um imä jo Tarton. Maarjamōisan, jälq õess. Tastsamast Maarjamōisast imä ülikuuli lätki, arstis op'ma – ku tuu tüü pääle um jo mintü. Saa matrikli nummōr' 296. 295 inemist um sys inne immä Eesti ülikuuli astnu.

Et külh vanalō Jakobilō Katariinaq kätte jääseq, vōetas Pekril taa op'mise asi jälq vahtsōst ette. Noq mindäs ülikuuli.

Lätt imä ja Volli tää perrä. Valtōril jääs viil gümnaasium lõpōta, a taa kulu arvatas jo ülikoolin käüjide marko sisse. Valtōr tulō Vōrolt ärq (timä sys kah lõpus) Tartohe ja vōetas üten-korter Filosoofi uulitsahe.

Vana iisvidäjä ummōhtō, kutsja ja takast kukkaja, tōmbas hinnäst vahtsidō aigō tullōn taadōpoolō.

Midägi um Ferdiga vallalō vai istu-i tälle naaq vahtsō aog ja kombōq? Ferdinand Tartohe ei tulōq, ülikooli pääle ei mõtlō, hoit hinnäst inemiisist kõrvalō, näütäs, et kyigist – Emmistki – kaib hindäle kooba ja kaes tast.

(...)

Või ka ollaq, et tervüs um Ferdinandil jo sääne, et saa ei jättä taa pääle mõtlōmaldaq. Saa ei taast inämb käegalüümise ja kõhäpillega müüdä. Haigus nakkas jo mõttit kinniq hoitma. Naglutas kinniq. Liigu-i näaq inämb. Tiisikus.

Tiisikus tulō ja kisk hindä ümbre kyikj naaq vanaq: vastamiilsüse, tüdimüse, vōōristusō.

Emmi taht muidoki (kiä terveq sys taha-i), et elo läässi edesi, kipōlt ja rikkahe, vahtsō ao moodu perrä. Et seltskunnan liigutasiq, et edesi jōvvōtasiq, et rahva siän hääss kitetäsiq.

Jōvva-i Ferdi inämb kohegi, taha-i inämb kohegi, taha-i inemiisi nätäq, naid vahtsit. Muidoki tulō-i nii elost midägi vällä. A vai taa myni uudis um.

Ja ummōhtō jätä-i vana vainlanōgi. Taasama kärsmäldüs, mis aja

ynnõ takast. Et külh kooban, et külh inemiisi iist paon, saa ei paon, saa ei koobangi rahhu, saa ei paigan püssüq. Jälq piät ütest paigast tõistõ juuskma.

Kaardiqki, mis päält 20-ndät aastakka hinnäst jälq näütäse, kynõ-lasõq taadsamma. Edimäne näist om peri 10. VII 1921. Aadrõs' jo tõistmuudu kirotõt, templigi tõnõ. (...)

Põhwa postiosak. Tännassilma küla.

Pr-li Ad. Kiisler

Armas õde! Et ei saa praegu pikemalt kirjutada, siis ole kaartikese-gagi rahul, ehk ta küll kõige parem ei ole. Siin elatas küll nüüd wäga lõbusalt: suwitatas, supeldas, sõidetas jõe pääl ja mere pääl j.n.e. Mina elan ka endiselt ja wõib olla ka hästi. Ela Sa weel paremast ja rõõmsalt! Sinu wend Ferdi.

6. juulil 1921 a.

(...)

Aastaga lõpu poolõ kirotas Ferdi kaardi Voldemarilõ Võrolõ, kon Volli perämäst gümnaasiumiaastakka müüdä saat ja hinnäst tudõngis saamises ette valmistas. (Jõud taan as'an, nii legendiq kynõlõsõq, häste edesi – wõi jo määntse taht burši lavva alaq juvvaq.)

Wõru. Tartu tän. N 2. Paabuski korter. V.a. herra Woldemar Kiislerile.

Armas wend! Kas teist kumbki saatis need asjad Emmile, ehk wõib olla saab tema ise ka wahepääl pühapäewiti Wõrru sõita. Mina ei tea temast kõigevähemat midagi. Kui temale weel paremat korterit ei ole antud, siis nõua Sinagi maakonnawalitsuselt, aga kui ei saa, siis lase teda ülewiiia mujale kus on paremad elamise wõimalused. Mis Sina teda siis sinna wiisid? Mina sõidan täna ehk homme Wiljandimaale tööle.

Jõudu õppimiseks!

Elage hästi!

Sinu w. Ferdi

Tallinnas 30.XI.21.

Kaardi tõsõ poolõ pääl (Stember. Elegie): Pal'as naistõrahvas istus kõllatsidõ puuossõ all, ohukõnõ läbipaistva rõivas visatu üle pää ja põlvi, toetas peopesäga silmikotsilt pääd.

S'oogi pilt' um kindmähe mäantsegi tähendüsega, nigu kyik naaq, mis Ferdi saat – ku no takkaperrä naidõ üle märkmä jäät. Kyik naaq ummaq kuigimuudu "müstilis-meelelidseq" à la Böcklin.

(Böcklini hindä piltega kaartõ ummõhtõ naidõ alalõjäänüisi hulgast ei lövväq).

Rassõmb mõistatus ku pilt' om kiri esiq. Mis asja tan kirän õigõhe aetas? Mis ossa mäng "romaanilõpun" Volli, kiä um Ferdist uma 11 ja Emmistki 7–8 aastakka noorõmb?

Perän jah – 40 aastakka ildampa – tulõva vällä luuq – legende ala matõdu ja käkidü – viskasõ vannolõ kaardõlõ uma vahtõ ja vyyragi valgusõ.

A kaart' esiq: hää no külh – kiä taa tõnõ naist "kumbki"-st um, tuud või jo arvada – vast Valtõr yks um, timägi viil Võrol opp' ütten Volliga gümnaasiumin, olõ-i viil Tartohe lännüq. Hää külh taagi as'aga, et mis Emmile anda tulõ. A kon sys Emmi um ja milles Ferdi "ei tea temast kõigewähemat midagi"? Ja mis tähendäs tuu: "*Mis Sina teda siis sinna wiisid?*"? Ja mis as'amiis' sys Volli olõma piät – koolipoiss' jo viil – et lätt Maakunnavalitsustõ ja nõud?

Tulõ nii vällä, et Volli, Võro gümnaasiumi poiss' (a tõsõltpuult jälq – jo 20–25 aastaganõ syankäünüq miiss'), võtt kätte ja vii velenaasõ ütte kottalõ, Võrolt minemä, jätt ummõhtõ tuulõ pääle, olõ-i tuul elämist, olõ-i olõmist, veli esiq (miiss') tiia-i taast as'ast midägi, kuuld ynnõ tõisi kaolt. Saat sys *Elegia*-kaardi Vollilõ ja küsüs – kuis naaq as'aq õigõhe ummaq ja kas parõmbast saa ei? Eläs esiq Tal'nan vai kon ja um õkva põrõhõllaq minekil Viländimaalõ tüüle.

Mis edesi taast as'ast saa, tuust – "*kõigewähemat midagi*", olõ-i inämb kirjo alalõ, mis näist kynõlösiq. Volli esiq um 1922. aastagal jo Tarto ülikooli registrin kirän, eläs ütten imäga Riia 17/8.

1923. aastaga II semestril sais Volli jälki registrin, kost imä um no jo kaonu, eläs Filosoofi 10/2. Ummõhtõ um imä Filosoofi uulidsa korterist kynõlnu, et eleti tan ütten Valtõrigaq. Vai aja ma midägi segämini.

Kuismuudu taa as'aga olõssigiq, 40 aastakka päält "tuud kykkõ"

saat Volli Ameerikast kirä ja paki – Emmile ja Agolõ. Ferdi um s'oo ao pääle jo uma 35 aastakka koolnuq, Emmi perismiiss' – taa tōnõ – kah vast pia 20 aastakka. Volli saat ülikunnarõiva ja muud hüvvä peoga pääle. Emmil um pakist hää miil', käü kirä ja kaubaregistrega üte mant tōsõ manõq, nägevä muuq velenasõq kah. Lõüdvä ummõhtõ, et "Emmi ei tohissi pakki vasta võtta." Jummal' tiid, mis unonaa-sõq naist vannost as'ost teedäq võivaq, mis näil umavaihhõl kakku um, a lõpus tulõ kyik (muidoki) imäle kaala. Kellele tōsõlõ sys yks tōisi velenaisi pääle kaibama mindäs. Imä pääleki vana koolisysar' ja süüdü ka viil tuun, et Emmi "Ferdie peräst kannahama pidänü".

Imä saa Emmi käest pikä ja põh'aligu kirä, vanaq, 40 aastaga tagodsõ luuq kaibõtas maa alt vällä, imä saa ei üüse maada, and Emmi kirä mullõ lukõq, et kas olõ-i Emmi hullus lännüq.

Emmi kirotas Volli kiräst ja rõivast ja muust hääst ja velenaisist, kiä kadõdaq ja ütles: s'oo ülikunnarõiva pääle um Agol tävveline õigus, taa um vana võlg, mis 40 aastaga takast ummõhtõ ütskõrd ärq mastas. Kirotas: maq esiq osti Vollilõ rõivaq sälgä, ku Volli oll' Võrol nuur' miiss' ilma rahalda ja tahtsõ ülikuuli minnäq. Maq esiq tä rõivihe panni.

Sys sõit Emmi Tal'nahe ja seletäs imäle "as'a ärq".

Imä kullõs ja ütles Emmile, et jätäq ummõhtõ naaq saa aastaga vannodsõ as'aq, võtaq, mis sullõ saadõtas ja ärq ugriõõguq inämb. Maq taha-i teedäq – "kuis teil naaq as'aq olliq". Taha-i kuuldaq.

Mis veidemb imä teedäq ja kuuldaq taht, tuu inämb tää kullõma piät. Kyik' kistas vallalõ ja pandas vahtsõst kokko ja vana tulõ tagasi, a ummõhtõ olõ-i midägi inämb nii nigu oll'. Ja imä jääss haigõs.

Imä: "Maq õkva pelgä taad mis Emmi kynõlõs, a sys olõs jo pelgämä pidänü, ku üten koolin kävemi ja Ferdi mul külän... ja Emmi Pihkvan; olõs õkva pidänü Ferdi tää iist ärq käkmä, vai Emmi Ferdi iist. Eeläq üteli' mullõ, et "Ferdie es armasta minno...", no mis sa sääntse juto pääle kosta mõistat, a saa ei Emmi rahho, kūsüs ja kõrdas, et mis maq arva. Armast' vai es armasta, nigu koolilatsõs jälq olõs saanuq."

A hää no külh, egäl üteli um lõpus õigus u m m i vanno asjo vällä kisku ja kuitaht kokko panda. Tuud õigust saa ei inemiselt ärq võtta. Imä ynnõ jääss haigõs ja pruuv' kõrvalõ hoita.

(...)

Imä jätt arstisop'mise poolõ pääle, vaihtas tiiduskunda. Üts luutus um s'ooga jälq häönü ja vaonu, vähämbäst üte põlvõ võrra edesi kukatu.

Muidoki löüduse põh'ussõq ja vabandusõq, a mis asi taa olõs, kon löüdü'i: arstisop'mine lätt kallis, kos naaq atlasõq kirivä ja kalli paprõ pääl, mis osta tulõva (ja ostõdu ummaki, saisva perän Pekril Emma valgõn kapin ülemädse rioli pääl), naaq praktikumiq, mis masva ja eksämiq, jõvva-i vana Jakob naid inämb vällä massa. Majandus um odavamb ja lihtsämb, tulõ diplomgi odavambast ja lihtsämbäst kätte.

Nii legendiq taad üleminekit seletäseq. Hulluarstis olõs imä tahtnu, ja saa ei taa haav kunagi periselt terves. Imä kahitsõs. Yks tulõ jutuga taa manõq tagasi. Ja halvust sõbrust um pall'o juttu, kiä vidäsiväq. Ku olõ es taad õigõt, kiä hoitnu olõs; ku kotongi kiäki õigõst juhata es mõistaq. Ku Ferdigi oll' no vaonu umahindä romaani lõppu.

Halvust sõbrust kynõldas; nigu vana süütunnõq määnegi, kompleks, millest saa ei inämb vallalõ, mis kynõlõma aja. Hirmgi määnegi, mille iist pakko ei pääseq, mis takan aja, silmingi tönõkõrd nätäq. Piät olõma asjo legende all, mis matõdu ja käkidü, mis naaq hirmuq sünnütäseq, as'aq 20-ndide aastagide alostusõst.

Midägi juhtus nail aastagil imä hindä ja tää veljuga, mis saladusõs jääss, mis unõnägemiisin tagasi tulõva, ja periselt; ja tulõvagiq, ku aig 50-ndide poolõ käänus.

(...)

Katõkümne kolmandamal aastagal imä ülikooli ummõhtõ lõpõtas, saa diplomi kätte, midä koton jo kavva oodõtas ja mille kotsilõ Emma ammuq küsüs, nii et rassõ um vastust anda.

S'ooga um taa Tarto elo kah läbi. Piät ots'ma tüü.

Ku olõ-i elo mehelemineki pääle üles sääditü, ku piaaigu, et feminist oldas ja emantsipatsiooni iist saistas, tulõ hindäl elo esiq sisse säädäq. Ja ku kyik naaq võimalusõq Tartõn (a võiollaq oldas jo väsünü Tartõst, tahetas ärq kavvõmbast naist sõbrost ja näide tegemiisist) ummaq läbi kaetu, tulõ kuulutus Tõrvast. Tõrva Ühisgümnaasium ots' oppajat. Taast kuulutusõst haarataski, Tõrva paetaski. Matõtas

hinnäst Mulgimaa Tartopuulsõhe nukka ja jäiäs taahha kuvvõs aastagas.

Boheemläisi ja intellektuaalõ asõmalõ alõviinemiseq ja haritlasõq, ubamulgiq, kiä uhkõ viil päälegi, upsagu kah.

Naist aastagist mynõq kaardiq:

Pärnu, juuli 1924. Kiri om kirotoõt Matalõ, sõbrannele jo Maarjamõisa päivist:

Preili M. Breever. Hiiumaa. Emmaste.

Armas Matta! Siin me nüüd oleme, ikka kahekesi ja ikka lokaali pääl. Pärnu ranna salongis. Tervisi südamest. Adi!

Sys alanpuul, tõsõ käekiräga:

PS Esialgu oleme ükski, lootused on sellegipärast olemas! Paremad tervitused. Toni Pukits. 8. VII

Kaardi tõsõ poolõ pääl pääväpilt' Pärnu vabadussambast.

Kyik', mis taa kaardi kotsilõ üteldä olõs, um imä ummi synnoga jo üteldü. Sys jälq talv' takan Mulgimaa nukan, kuul'meisterdedäs ja oodõtas suvvõ.

Aastaga ja kuu peräst jälq mere veeren, s'ookõrd Haapsalun ja ütsindä, kirigi um õkva sääne:

V.A. Prl. E. Kiisler. Põlva-Kähri.

Emma, kas papa on kodus? Olen mina praegu Haapsalus. Kahjatsen, et tulin siia. Nüüd ootan siia raha, muidu sõidaks kohe ära. Matta tuleb ka kolmapäeval. Kirjuta Haapsalu, Riiütli t. 18. Adi

Kaardi tõsõ poolõ pääl meri, meren kivi, kivi otsan hüljes. Postitempliq: HAAPSALU - EESTI 4 VIII 25 PÕLVA - EESTI 6 VIII 25

A inne ku taa aastak ja kuu täüs saa ja suvõs Haapsaluhe, kon ikäv um ja kost ärq tahetas, kon rahha oodõtas, tulõ üle elläq talv' 24/25 ja mynõq, näet jääseqki taahha pidämä.

Mynõq, kel elo jo aastagit tagasi nigu saisma jäänüq näütäs ollõv, kiä inämb es jõvvaq, tahaki-s hinnäst edesi vitäq, talvõst läbi ja jälq ütte suvvõ, kuuma ja rassõlt igävähe, kel talvõ kesken saa ütskõrd

viländ, lüü käega, jätt s'oogi as'a poolõlõ, nigu naid muidogi om pall'o jätnü, jääss piätämä ütte verevähe katõkõrdsõhe kivimajja Rõugõ kerko taadõ, Haani tii viirde, ütte külmä kütmäldä tarrõ, kon luku-takangi vöiollaq oldas – ku Valtõrit usku – tulõ-i tast inämb vällägi. Inne ku tuvvas.

Tuvvas lõpus, veebruarin – jätetä-i Rõugõhe – viil ütes kõrras tagasi Pekrile, iistarrõ; tuldass talvõl külmäga rii pääl, a külüm um noq jo tulõjalõ hää, kannahata-i tä äi inämb lämmin. Pikk tii, Rõugõst Vörolõ, Vörolt Kähri, uma 50–60 kilomeetrit tulõ ärq – pikemb pall'o ku taa edimäne, Kuurverest üle Kiumamõisa, keväjä, jüripääväl, ku viil 7–8 aastaganõ olti, ja nurmõq verrev-mustaq.

Valgõ ummaq no nurmõq, a maa yks must ja sügävämbäst verrev-kõllanõ, mis no kodos saa, ülevän mäeküle pääl Põlvan. Ku naaq maaq tankandin ütskõrd sääntse jo ummaq.

Küündläkuu 1925, Pekri.

Külüm um ja aiasaiba praksva, veidüq, mis naist vällä paistus, tuul' um uarmaq üles puhasnu. Varõssõlõ istmises avitas, vai harakulõ, kiä jo aimas, et timä kõrd um käen ja tulõ. Või ka tallikatussõ pääle linnada, nigu jõulu aigu 1909, jättä aiasaibaq leevikeisile vai kõlladsõ kõtualodsõga tigasilõ.

Noq iintarõn sällüle, käeqki risti pantu, maka, kõnni ei inämb truubi iin edesi-tagasi, taha-i inämb minemä pästaq, ärq juuskõ, a vakka yks um nigu vanastj, taha-i kynõlda Emmaga, kel jääski taa jutt kynõlõmaldaq.

Päivä nakkas päiv jo üle Vilstsuu keskmäde tarõ põrmandu pääle paistma, taa ülelumõ päiv, mis imäle hirmu pääle aja – märdsin ku otsapite jo oldas.

Tulõva tõsõqki, kiä liinan, Pekrile tagasi. Tartost, Tõrvast, Vörolt vai Rakverest vai Tal'nast (kiä tiid kon Volli piätämä juhtus, püsüs timä viil kygõveidemb üte paiga pääl).

27. webruaril s.a. kell 1/2 9 õhtul lahkus waikselt siit ilmast 35-eluastass

FERDINAND KIISLER

Matmine 4 märtsil s.a. leinamajast, Kähri, Põlwa surnuaiale.

Sügawas leinas abikaassa, poeg, wanemad, õed ja wennad

Sõidõtas Põlvan mäest alla kerko manoq, ku kelläq lööväq. Sur-nuaian um vahtsõnõ plats mäeküle pääle võetu. Mahu-i inämb ärq taa rahvas, kiä tulõma nakkas, kabõli taadõ, kellämehelt saadu plat-sitükü pääle, kon vanaesä Mikk jo iin ja till'otädi. Katõkõistõ nääq taahha jääseki, täämbädseniq vähämbäst. Ferdi tulõ üles mäenuka pääle, jääs timägi taaha ütsindä, kotust hoitma hääss mynõs aastagas. Pandas tälle perän rassõ kivi pähütsehe, et kõo all paigan püsüssi, et jälq ärq ei joosõssi. Emmi esiq uma vahtsõ mehe rahasidega pand. Vai pelgäs kodokäüjät?

Nigu kuulutusõ päält nägüs, um Ferdil poig sündünü, suvõl, puul' aastakka tagasi – Ago. Edimäne Pekri latsõlats', kiä ummõhtõ taast paigast kavvõhe jääs, ku Emmi uma elo no ärq kõrraldas ja naist hullõst Kiislereist (edimält vähämbäst, nigani ku tõnõ miiss' viil eläs) taha-i kuuldaki inämb.

(...)

1925. aastagal um imä, yks viil Tõrvan – 29 aastaganõ.

Igaunija. Hiiu. Emmaste.

V.a. Prl. M. Breever.

Soovin Sulle Matta, häid ja ilusaid pühi. Ma olen praegu Riias, kohvikus. On ilus muusika ja palju ilusat rahvast. Ei taha mõeldagi alevi pääle. Ada.

Postitempliq: RÎGA – LATVIJA 2.4.26. EMMASTE – EESTI 5.IV 26.

Kaardi tõsõ poolõ pääl: Rîga. Latv. Universitate.

V.A. Hr. Aleks. Kiisler. Põlva – Kähri.

Armas Alli! Vabanda Sina ning mamma ja papa ka, et unustasin Teie kõikide sünnipäevad. Ei tule ettegi, et sarnane päev võib elus olla. Vooli tuletas mu eksimist meelde ja nüüd soovin tagant järgi kõigile tervist, rahuldust, õnne. Adi.

Postitempliq: TÕRVA – EESTI 5.III 26. PÕLVA – EESTI 6.III 26.

Kaardi tõsõ poolõ pääl päävapilt': Tormi hävitustöö Tõrva

Gümnaasiumi puiestikus 23.IX 1924. (Näütäs nigu saisassi terveq taa gümnaasium ümbreaet puio pääl Tõrva pargin.)

V.A. Hr. V. Kiisler. *Vahi aiatöö kool. Tartu.*

Armas Valter! Sa oled ju hää laps ning soovid mammale sünnipäevaks õnne. Eks ole? Olen Võrus hambaid parandamas.

Kirjuta kui meelde tuleb. Tervisi, Emma.

Postitempli: VÕRU – EESTI 12. I 28. TARTU – EESTI 13. I 28.

Kaardi tõsõ poolõ pääl päävöpiltj: Eesti – Võru Kreutzwaldi mälestussammas.

Üten Ferdiga om kir'ost kaonu kaardi barocco (vai um aig esiq sääne, mis barocco minemä pühk?). Maastigupildi q ummaq no naaq, mis edesitagasi sõitva ja tervüisi saatva.

V.A. Prl. E. Kiisler Põlva – Kähri.

Armas Emma! Sinu ja Alli kirja sain ja nüüd katsun vastata nii lühidalt ainult seda, mis küsid. See aadres on: Raatuse tän. N 53 (vist) pr. Maasing. Valter teab kus ta elab, ta on käinud. Võta Valter kaasa – loodan, et Sinagi varsti vastata saad minu küsimusele. Tervisi Adi. Tõrva 26. jaan. 1929.

Pildi pääl om s'ookõrd imä esiq – istus kannu pääl konnõgi pargin vai raotun, ütsik pikk kuus' kavvõmban sälä takan, ütsik meesterahvas imä kõrval kannu man.

Perämäne kiri naist aigust, mis iil-aigus nimetänüq olõ. Status quo, mis 1925 alost', saa täüs ja lätt lahki. Kyik plahvatas vahtsõhe, pīaaigu kõrraga ja nakkas jälq otsast pääle terveq taa lugu. Kyik vanaq küsümüseq küstäs vahtsõst ümbre.

Vastussõq jää ei tulõmaldaq ja hirmsagi naaq ummaq mynõst kandist.

Jääs viil üts puul' talvõ, üts kevväj, üts suvi, üts süküis.

Päält tuud, ku vahtsõnõ talv' müüidä saa ja kevväj, tulõ Kähri sääne kaart':

Estonia Kähri – Põlva.

Lp. Kiislerid.

Oleme Marseilles, peatume ühes koolis – lütseumis. Homme sõidame Pariisi poole. Kirjutan veel kord Pariisi aadressi, et teie sinna kirjutaks minule kodu oludest: Paris V. 41 Rue Tournefort Cercle Concordia. Excursion d'Institut Scientifique Estonia.

Kas Madis elab veel?

Terviseid Adi.

Postitempliq: MARSEILLE – GARE OHES DURHONE 23.VII 30.
PÕLVA – EESTI 28.VII 30.

Kaardi tõsõ poolõ pääl pääväpilt': LA DOUCE FRANCE —
MARSEILLE; Le Palais Longchamp.

Jah, ja kaardi alanveeren, kurrakätt: *Kas Madis elab veel?*

Kiräviisi seletüs

y – korgõ, i muudu õ (nyna, sys);

q – synalõpu kakkõhelü (maq, kiviq);

q – pehmendüsmärk (lats', pall'o).

Võro keele kiräviisin toimõnd' Jüvä Sullõv.

ETNOFUTURISM SETU MOODI

Meie Euroopasse pürgivas vabariigikeses on nii mõnigi kirjatsura end rahva ees etnofuturistiks manifesteerinud. (Annaks Jumal, et nad ikka ise teavad, mida see keeruline väljamaa sõna tähendab!) Kuulda on, et see nende meelest miskitviisi rahva ja selle (helgema?) tulevikuga seotud, kus loouvaimu Suur Ugrimugri Ürgseene ekstraktiga virguta-takse.

Vanavara vallas tuhnijad komistavad arhiivide põhjatus laekais aeg-ajalt ikka ühe, teise ja kolmandagi peale, millest laseb arvata, et etnofuturism üks õige vana asi on.

Toome nüüd austet lugeja ette setu anonüümsete etnofuturistide loomingut 1950. aastatest. "Lauda laul" ja "Lätsi-ks kulla kolõhoosi" on kirja pandud rahvatraditsiooni filmiekspeditsioonil Räpina ja Vast-seliina rajooni 1956. aasta juulis Tõusva Elu kolhoosi mail.

"Nüüd juba kõik kadunud, hoobis tõõnõ rahvas ja tõõnõ muud," ohanud õpetlasele üks setu etnofuturistist laulikema. "Meie töötame siin rahvahulkade heast tahtest innustatuna, et jäädvustada uurijaile ja õppivale noorsoole rahva poolt sajandite jooksul loodud kultuuri," selgitas õpetlane 19. juulil 1956 kohalikus lehes. Ja et see nii on ja õkva õige, kes julgeks selles kahelda?"

Melinda Tutt-Pütt

LAUDA LAUL

Meil om mitu midä kittä mitu asja avvustõlla
Meil om kallis karialauta otsane om uvvõ maja
Kavva-ks tetti kaunis sai kavva ehiti illos tulli
Mille vadokavva tetti ilmakavva ehitedi
Sis oll' sääne meil esimeesi armas iist oll alostaja
Ära telli-is ta telliskivvi saa-as telli savvikivvi
Suurtii kraavih kapõrdõlli restoranih kõõ ripõndõlli
Kõgõ kõndõ ümbre kõrdsi kõrdsi pinke peesütelli

Kõrdsi laudu lakutõlli nõna oll kõõ liki lehte
 Kui-ks tulli tõõnõ esimeesi tulli tille tibukõnõ
 Kaldo kallis kanakõnõ nakas tellmä telliskivi
 Ussõ tetti kõõ umbõhõ ette /---/ topõlt akna
 Kari kutsuti üttekokku kari lasti ütte lauta
 Saije lauta sis valmiste saije valmis farmimaja
 Katus kala-sai-suumine hari havvõ hambinã
 Tohi-ij tuvi pääle haugas tohi-ij har'a pääle
 Mitusata sarvilista sisse ehiti elektri
 Sisse raoti raudtii minga vällä virtsa viia
 Sõnnik vällä sirotada
 Omma kalli meil kar'anaasõ omma vahva farmijuhi
 Vesi es-nu lauta veerüs automaatsõlt ette astus
 Omma kalli kar'anaasõ omma vahva farmijuhi
 Ku saa tüü tettüs saa kari kammitusse
 Läävä sinna naa minemãhe puhkama läävä punanurka
 Pandva perse pingi pääle tugõhõsõ sinna tooli pääle
 Aoviitest om ajalehe omma suurõ sainalehe
 Omma värskẽ väiklehe
 Kui-ks karjana kasvatõlli kui härgi häälitsedã
 Kui tulli kenã kevãjekene tulli suuri suvõkõnõ
 Karia vällä mi kallutõli lehmã vällä liiguteli
 Kogoh kari oll ärä kammit suurõ lehmã ärä suitõ
 Pilli üle no pedãjidi kargsi üle kadajidi
 Kaldu kar'amaije pääl kulda lãtsi na kopelihe

(EKRK I 14, 1956.)

LÄTSI-KS KULLA KOLÕHOOSI

Sai õks sinnã savohoosi
 Pilti-ks vällä meil piirikivi kisti vällä kupetsa
 Sai õks põllu meil politsõst sai krundi meil kogonitsõst
 Neli versta olli nisupõllu viis versta olli vil'apõllu
 Ku ma inne ku elli kallis inne kasvi
 Elli verdi mi veere pääle elli väiko jao pääle

Sis õks tei ma sibulita kol' pinnärt kurslako
 Kolmapäävä kurkõ sei ega riide ritko sei
 Ku lätsi kolhoosi ühistöödä tegemä
 Kolmapäävä kuukõ sei egä riide riisiputro
 Sannapäävä saia küdsi egä puulbä puulkat
 O kulla kolhoosi ühistöödö tegemä
 Maa küntäs meil masinaga kokko pandas kombainiga
 Kokko ei nõsta mi selägä kannai koo kaalaga
 Koko viä-äi verevägä koko panõ-õ paadiga
 Oda-ai tüühü ajamista kulla tüühü kutsumista
 Väega varra tüüle lähe aigsahe tüüle astu
 Tettä tha mi päivi
 Ku lätsi mi kolõhuusi sai õks sinna salõhuusi
 Ku õks elli mi Eesti aigu elli mí õks Pätsi aigu
 Sis iks pei mi päterinita saksa aigu viisul veeri
 No õks kannai ma kaloskeita pääle käü kängega
 Ku õks lää ma Petserehe ku ma lasõ laada pääle
 Virotõllõ-õi verevägä panõ-õi ette paati hoppo
 Sinna astu ma autoga Petserehe Pobedaga
 O õks tarka sedä aigo
 Panõ-õs ta rikast riigijuhist kulakuta kohtomehest
 Pant õks valda vaese kehvigu kirotaijast
 O-ks kullast meil kolõhoosi üteh töödö tegemist
 Viljä saa mi ilma hulga rahha saa mi paha pallo
 Kohe raiska mi seo raha kulutõllõ s'oo ku
 Olõ-õi meil leevä ostamista olõ-õi saia saamista
 Kulatski saa kolhoosist
 Kolhoosi-ks meil korgõnõsa kolhoosi elo-ks ehtinessä
 Panti-õks meile naa raadio panti meele naa patareija
 Ku-iks tüüst mi kodo tulõ panõ-õks perse mi pingi pääle
 Lasõ mängi raadiot otsi ilma uudisõt
 Kae ilma kavaluisi
 Oo naisi noorõkõisi o meidä vanna naisi
 Ku lää tüüd tegemä
 Lasõ sinna laulõnna tagasi tulõ tandsõnna
 Ku iks lää mi põllu pääle

Panõ ilo mi ii pääle laulu laja välä pääle
Ilo tüüdõ meil edinesse laulo tüüdõ /---/
Olõi-õi tüü tegemista kallis kaariajamista
Kaara kaari kasusõ kesvä kaarih kõik kõrgõnõsõ
Selle kaara meil kasusõ selle kesvä kõrgõnõsõ.

(EKRK I 14; 1956)

SVEN KIVISILDNIK

Igas pisipeos kanarbik

I

mis sa kiunud kiigekene
puud on metsas raiumata
linalakka lepikusta
ahi alguda palukse

meil on kodu kolmed teljed
põlved põhust paistelevad
ei mina tea ega muista
kolm on põlve neiul noorel

noomin noorta neitsikesta
pää on tähte vöö on märki
see põle kerve raiumine

kõster see kisendamasta
kui ep ma isegi läigi
ärge kurja kiigutage

II

ärge kurja kiigutage
sul olgu emane koera
mind ei võta teist ei jäta
aitüma meie täname

mes sa marsid mehikene
ma kiida mära-uasta
oma neida otsidessa
lehmasta vahetamine

kaeral pikad püksid jalas
kisub seljast seitse särki
ütleb koera haukumaie

pääalta kiele panningiida
iga trall on isemoodi
jumalaga eide ukсед

III

jumalaga eide ukсед
neiu kirstu nurga maada
tagane tagane seinä
elu puole ella puole

võta vastu neitsikene
karjub alli kaksi korda
ja siis leiad leivapaiga
ärge te külasse käige

kuulasid minu sõnuda
keda kardan ei kedagi
lõetsu lõkke pormõndalle

katri küüned külmetavad
kui meil uinub uksevahti
tühi tianeb mis neist saaneb

V

laened kandku laia vette
kova korva kuulemata
eks ole kõrki kõrvassa
ulu ulu hundikene

vana vaskivaareline
kui see meesi mind ei võta
väsiivad mehed vägevad
teine musta teine valge

IV

tühi tianeb mis neist saaneb
mina avan akkenaida
mis teed kaua kamberissa
siis saavad jõed jooksemaie

tõuseb hommiku ülesse
arvab angerjad meresta
ostab hoorilla oluta
mis te enestest arvate

ühed paksud ühed pikad
sada puud on ladvatagi
nii mitu tervist temale

üle soo üle lageda
kui ei lase ei palugi
laened kandku laia vette

ei raibe rahada maksa
sigus on sinu omani
ja parti palaka peale

kes on armas hakka kaela
katsu viisas katsu kallis
see sünnib sinu süleje

VI

see sünnib sinu süleje
pidin piuksu peeretama
ei mina laula rahata
ehk on õueke mudane

kelle muile kui minole
kastehein on lõikand kaela
küll jalad kojuje vievad
piiri-pääri põhja poole

ilma kammi katsumata
eks ma kisu kurku lõhki
siis lään uoasta otsimaie

ta ei hoolind seegi pärast
ei saand kinga naiselegi
ää seisa seda muretse

VIII

näita kustpoolt sõda tuleb
kiik on toodud kuuramaalta
kambri põrand pühkimata
lust on menna luukurille

küll viivad ise hobused
kana lennab kaela märga
eka võind ammu anda teada
valge silmade vahele

VII

ää seisa seda muretse
sind ei jätta teist ei otta
mis sääl sõidab teeda mööda
võtku tühi tütarlapsed

lugemaie lausumaie
kell kaksteist korista koivad
ehi neidu eks sa jõua
kui sa kuuled minu jääle

kui hakkad sina minema
musta ussi muidu ussi
siit on läinud sirgu jäljed

tere jumal teie tuppa
musta linnule muu tõbi
näita kustpoolt sõda tuleb

menge välja voeras rahvas
kolmas kord läks rōksti katki
uuest ütlen ümber jälle

menge välja voeras rahvas
minu naisel polnud käsi
ei kuulund kuri külaje

IX

ei kuulund kuri külaje
ei saand algusta abida
kesse pandist ilma ja ilma
minu ella eidekene

siis on aega hakkan jälle
pesemata käed on mustad
läbi kuue koidu otsa
sillerdan sibulaseeme

teravaida kirve'eida
mina kuulin vastu kostin
tuage munad tuage kanad

vääksub vördija emanda
läksin linna ostsin püssi
mis sa kiigeke kägised

XI

tule mulle neitsikene
suur kivi küla vahella
ja üle välja vierema
siis jääb küla kuulemaie

valda jääb kõik vaatemaie
lähme ära siita maalata
kui ep piira eite peada
naine naisel teine teisel

X

mis sa kiigeke kägised
ma võtsin uba aseta
vana jäära järgutada
suvel on päevad parmused

siis ta müksab sulle külge
metsa ilusa isanda
pane pähe leinapärga
piitsa põllupeenderasse

miks sina viltuje vaatad
taga nurgas ei targemaid
udu rikub uulitsale

ää püüa pühala naista
hoidku jumal tütarlapsi
tule mulle neitsikene

ikka tehtud teeda mööda
käes on tähte vööl on märki
kaua vaene valmisteleb

madalast ma künnin maada
läen siis tупpa ommetegi
mina hoian eide utte

XII

mina hoian eide utte
oiu-roiu roti pulmad
onaks teil valjud vanemad
laua peale laulu lehte

kes tuaks padjad kiige alle
maha mulgu puised pulgad
ma ep tee kaera kaugella
seie suureje suguje

tulgu paigale paremad
küll sa mullu hoopesid
lehma lüüakse päheje

tunned võtta tunned hoida
vanad moorid ümberringi
võidu naisi vottamaie

XIV

see suve sooja südame
veel on laulud laulamata
pilvil pikkida igada
villast teeme soojad riided

külvan sisse viljaõnne
kõrge'elta kauge'elta
ärgu naergu naine naista
ukse taha koeraõnne

XIII

võidu naisi vottamaie
kustav kuulab kuusikussa
kuus oli kurja jõgeda
peksa saab pereme'e naine

see neidu minu omane
viied viinad kuude kosjad
kuked laulsid kuusi korda
part saab teise paiga peale

uksel pead une ajama
et mind kurjale kositi
säl on toome teisedpooled

teie lehma ammub minda
nii kui parti pojaleni
see suve sooja südame

mees on musta meel on tarka
kass on hiireotsijaksi
sarvedega härrakene

sooled pääle siidirihmad
vaevast peaseb vaenelapsi
mis sa kiunud kiigekene

XV

mis sa kiunud kiigekene
ärge kurja kiigutage
jumalaga eide uksed
tühi tianeb mis neist saaneb

laened kandku laia vette
see sünnib sinu süleje
ää seisa seda muretse
näita kustpoolt sõda tuleb

ei kuulund kuri külaje
mis sa kiigeke kägised
tule mulle neitsikene

mina hoian eide utte
võidu naisi vottamaie
see suve sooja südame

10. aprill 1994

Kommentaariid

1. Riimiskeem: eaae. eaae. aie. aie.
2. Riim – värsi viimane vokaal.
3. Seega sonetipärg.
4. Materjal – HALJALA VANA KANNEL 2.
5. Silpide arv värsis – 8.
6. Pealkiri – üks Verhaereni värss 1929. aastal Tartus ilmunud valimikust.

LAURIS KAPLINSKI

THE HOLY LAND TAARAMAA

Lyhendatud ja adapteeritud lõike taarausulisest romaanist

I RAAMAT: L'ENFANT PERDU VÄÄRTOORA (ALG 075.10.1)

"Heavy metall!" ytles Välek, kui nad Viljandi pisikese jaamalobudiku ees bussist maha ronisid.

"Uuriks, kunas me Kanakylla saame," tegi Akko ettepaneku. Evelin, Erki ja Aare järgnesid talle.

"Lähme, teeme tiiru linna peal," ytles Välek ja virutas jalaga prygi-kasti ymber.

"Ära lõhu," ytles Kadri. "Lähme pealegi." Nad suundusid kolmekesi koos Ukkoga yle väikese platsi, mille servast algas korralike elumajade rajoon.

"Buss läheb kell seitse," ytles Akko, olles sõiduplaani studeerinud.

"Meil on yle tunni aega. Mis me nyid teeme?"

"Võiks kusagil syya," arvas Erki.

Akko kehtas õlgu: "Võiks kyll."

"Kuhu Ukko ja Välek jäid?" kysis Aare.

"Sinna läksid," ytles Katazori ja näitas käega suunda, kuhu kolmik oli kadunud.

"Lähme pyyame nad kinni," arvas Aare. "Meil tasub yhte hoida. Nad ei tea pealegi, kunas buss läheb."

Seltskond kõndis yle väljaku. Nad leidsid Ukko, Kadri ja Väleki yhelt muruplatsilt, kus nad parasjagu lilli yles katkusid.

"Mis te teete?" kysis Katazori ilmse huviga.

"Lilli korjame," ytles Ukko ja torkas yksjagu sakris kimbu Evelinile nina alla. "Näh, oled hobune, söö ära."

"Tänan, ei," ytles Evelin.

Hakkas juba hämarduma. Pisikeses eramajas nende lähedal sydati tuled.

"Näe, isamaalased!" ytles Akko.

"Kus?" kysis Katazori.

Akko näitas käega akna suunas. Tõepoolest – seal seisis lillede hulgas pisike sini-must-valge laualipp.

"Aknad sisse koeral," ytles Ukko ja hakkas aialippi lahti kangutama.

"Pea, mis sa teed!" keelas Aare.

"Nuhile nuhi palk," teatas Ukko ja lennutas teiba aknasse. Kostis klaasiklirinat. Kohe lendas sellele järele teine teivas, mida Välek oli äsja peos hoidnud. Kostis võigast röökimist.

"Heavy metall!" ytles Välek. "Pihta saime, üks null, Stroitel juhhib."

"Kaome minema," märkis Akko ja hakkas kiirel sammul tänavanurga poole minema. Teised jooksid talle järele ega peatunud enne kui kesklinnas.

"See läks kuidagi lollisti," arvas Aare. "Miksjaoks sa, Ukko, nende akna sisse viskasid?"

"Tyhiasi," teatas Ukko. "Las mõtlevad elu ja eksistentsi üle järele."

"Väikekodanlased peavad teadma, et iga hetk võib midagi läbi akna nende turvalisse pesasse lennata," tähendas Välek. "See annab nende elule hoopis uue eksistentsiaalse dimensiooni."

"Midagi su jutus isegi on," arvas Aare. "See on niiõelda eksistentsiaalsete vaadete levitamise praktiline tee."

"Ma arvan, et me levitasime pigem igatsust politseiriigi ja surmanuhtluse järele," ytles Ukko. "Need sellid kyll elu üle järele mõtlema ei hakka."

"Seda enam tasub neid tyymitada," arvas Välek.

"Minu meelest ei too vägivald yhelgi juhul kasu," ytles Katazori.

"Varem või hiljem pöördub see sinu enese vastu."

"Toetan Katazorit," ytles Aare.

"Mina ei võtaks seda nii yheselt," arvas Välek. "Vägivald on lõppude lõpuks iga asi, mida me teeme. Kuidas Tõleti vägivald kontseptsioon kõlaski?"

"Vägivald on iga asi, millel leidub vastav tunnetaja või mõtestaja," ytles Akko. "Või kuidagi analoogiliselt. Mõte oli iga juhul see."

"Näed nyyd," ytles Katazori. "See, kes seal elas ja pihta sai, tunnetas seda kindlasti vägivallana."

"Minu jaoks on jälle sini-must-valge lipp vägivald," tähendas Välek.

"Kasvatustlikel eesmärkidel on vägivald lubatud," arvas Ukko.

"Aga ainult siis, kui kasvatusest mingi kasu on," märkis Katazori.

"Äkki peaks siis tagasi minema," arvas Ukko. "Ja andma raisale nii, et kyllalt saaks."

"Ärme parem lähe," ytles Evelin. "Ma arvan, ta on niigi vihane."

"Mis me siis teeme?" kysis Välek.

LINNUD (ALG 022.2.0)

Sten kukkus silmili, lyyes pea vastu letti. Pudelid klirisesid pikalt ja kaeblikult; siis heli murdus ja mattus vatisesse vaikusesse. Kõik oli liikumatu, isegi vanaprouad ei karjunud. Võib-olla olid nad lihtsalt minestanud.

Triinu tõusis pysti ning pani relva käekotti tagasi. Ta polnud pauku kuulnud, pudelite klirin oli ainuke heli, mis sellest hetkest mällu sööbis. Tõenäoliselt oleks ta järgmisel päeval kõike juhtunut ainult kuskilt loetud syndmuse ähmaseks mälestuseks pidanud.

Triinu seisis umbes neli sekundit paigal ning ootas. Midagi pidi ometigi juhtuma. Ta oli praegu, nyydsama, tapnud inimese – päeva ajal ning pealtnägijate silme all. See ei saanud olla niisama lihtne: üks näpuvajutus, pudelite klirin ning elutu keha kukkumine. Inimene oli ometi midagi enam – inimene oma mõtete, tunnete ja teadmistega ei saanud kaduda niisama, tyhiselt, märkamatuks.

Kuid midagi ei juhtunud. Triinu sulges silmad ning jalutas terrassilt alla suunduva trepi poole. Mitte keegi ei teinud katset teda peatada. Triinu taipas, et nad kardavad teda – see tegi nalja.

Keegi tuli tema selja taga tõtlike sammudega trepist alla. Triinu jäi seisma ning vaatas tagasi.

"Vabandust," ytles Kadu, kes oleks peaaegu talle otsa komistanud.

Triinu vaatas tema hallidesse silmadesse. Need olid lõbusad ning yldse mitte hukkamõistvad.

"Huvitav," mõtles Triinu. "Kas ta pidas Steni tõesti enda võistlejaks?"

"Kuhupoole sa lähed?" kysis Kadu. "Ega ma väga tobedalt ei kysinud?"

Triinu kehtas õlgu. "Ma ei tea," ytles ta.

Kadu ei öelnud midagi. Nad läksid pargi suunas ning pöörasid ymber nurga. Majad varjasid saatusliku kohvikuterrassi nende silmade eest.

Kadu heitis kiire pilgu tema kõrval kõndiva Triinu poole. Tydruk vaatas osavõtmatult kaugusse ning Kadu oleks võinud vanduda, et tegelikult ei näe ega märka ta midagi, mis tema ymber synnib. See ei teinud olukorda põrmugi lihtsamaks.

"Kuhu sa nyd lähed?" kysis Kadu lõpuks, kui nad alla olid jõudnud. Triinu kehtas õlgu.

"Läheks jõe äärde?" Kadule tundus, et ta peab tydrukut kinni hoidma vähemalt seni, kui see midagi taipama hakkab. Yksi ei saanud teda praegu jätta ja koju ei tahtnud ta Triinut viia.

Neile tulid vastu mõned uimased jalutajad. Joodikud olid taganenud aedade rohelusse ning aeg-ajalt kostis kõrvu nende elurõõmsat laulujoru. Yhes majas sõimas keegi ropu suuga kedagi, ei saanud aru, kas naist, last või koera. Lõppude lõpuks oli see praegu yskkõik.

Kadu kuulatas teraselt, kuid tehase huugamine mattis kõik ylalt kalda pealt pärinevad helid. Nyd pidi politsei juba kindlasti kohal olema.

"Mis sul lähemal ajal plaanis oli?" kysis Kadu ning sai samas ise aru, kui kohatu see kysimus oli. Triinu ei märganud midagi.

Triinu kehtas õlgu: "Ei midagi erilist ega olulist. Sinul on muidugi tegemist laialt nagu alati?"

"Ma ei tea," ytles Kadu. "See ringijooksmine on mind yksjagu ära tyydanud. Ma ilmselt põgenen kuhugi rahulikku kohta ning võtan aja maha."

"Sul saab kindlasti hiiglama tore olema," ytles Triinu. "Ma kadestan sind tõsiselt. Mind ei taha keegi kuhugi viia?"

"Tahad kaasa tulla?" kysis Kadu ettevaatlikult.

"Ma vist ei saa," ytles Triinu. Kadu oli igaks juhuks wait, kuid tydruku näos ei reetnud miski, et ta seda kuidagi toimunuga seostanud oleks.

Nad pöörasid jõe poole viivale teele. Läbi puuvõrade paistev

augustipäike pani paplite läikivad lehed silmipimestavalt hiilgama. Vastu valgust paistsid puud niisama rohelised kui kevadel, ainult rohu luitunud kollane värv reetis suve lõppu.

"See oli hea mõte," ytles Kadu lõpuks.

"Milline?"

"Et minuga kaasa tulla."

"Kas sa oleksid nõus mind võtma?"

Kadu vaatas silmi kissitades Triinule otsa: "Miks mitte?"

"Ma ei tea. Ma olen ju võimatu iseloomuga. Pealegi ma ei saa vist tulla."

"Kõike saab," ytles Kadu.

"Ma pean koju minema," ytles Triinu. "Ja siis politseisse. Mind pannakse vangi, kui maha ei lasta."

"Miks võtta asja nii fatalistlikult?" kysis Kadu. "Sa võid ju ära põgeneda."

"Muidugi ma ei või," ytles Triinu.

"Miks ometi?"

"Sest ma olen syydi. Ma tapsin inimese ja see on paha. Ma olen karistuse ära teeninud. Mind peaks tegelikult maha lastama."

"Seda enam pole sul mõtet vanglasse ronida," arvas Kadu.

"Ma lähen ja palun ennast maha lasta."

Kadu pani igaks juhuks suu kinni. Triinu vaikis samuti.

"Kas ma olen väga rumal?" kysis ta lõpuks.

"Ei," vastas Kadu.

"Ytle, ytle. Ma tean isegi, et ma olen."

Veidi aega olid nad vait. "Imeilus õhtu," ytles Triinu lõpuks. Kadu vaatas teda äraootavalt.

"Õhtule järgneb öö," ytles Triinu. "Täis surma ning kannatusi."

"Seda enam tuleb praegust hetke nautida," ytles Kadu.

"Mis mõttega. Otsa saab ta niikuinii."

"Ei pruugi saada, kui sa seda ei taha."

"See on vilets lohutus," ytles Triinu. "Sa ei usu seda isegi."

"Kuule Triinukene," ytles Kadu. "Isegi kui sa arvad, et oled karistuse ära teeninud, oleks liiga lihtlabane ning rumal ennast lihtsalt mingite tobedate politseinike kätte anda. Sa oled midagi paremat väärt."

Triinu vaatas teda, pea viltu. Päike ymbritses tema pea silmipimes-tava helendusega ning tegi ta Kadu meelest peaaegu ilusaks.

"Maailm on nõrk," jätkas Kadu. "Nõrk ning haiglane. On vaja ainult minimaalset pingutust ja natuke arukust, et temast yle olla. Ma arvan, et sa saad sellega suurepäraselt hakkama."

"Ma ei tea," ytles Triinu. "Ma vist ei oska temast yle olla."

"Proovi," ytles Kadu.

"Kuidas?"

"Ära mine koju."

Triinu mõtles veidi aega. "Sellest pole kasu," ytles ta viimaks.

"Miks sa nii arvad?"

"See, mis tulema peab, tuleb niikuinii. Ykskõik, kas ma võtan seda vastu kodus või kusagil võõras linnas."

"Ja mis siis sinu arust tuleb?" kysis Kadu.

"Sygis. Öö. Ja veel palju muud."

Kadu vilistas. "Ei tule," ytles ta ja ta silmad läksid korraga põlema.

"Kui sa praegu lahkud, ei tule neid kunagi. Vähemalt mitte enne, kui sa Tartusse tagasi tuled."

Triinu vaatas teda peaaegu lõbusalt: "Sa ei usu seda ise ka."

"See pole antud juhul oluline."

"Tee siis midagi," ytles Triinu.

"Tuled sa kaasa?" kysis Kadu.

"Ma ei tea."

Nad jalutasid kesklinna poole. Varjud hakkasid pikaks venima ning inimesed tänaval olid elavamaks muutunud.

"Sa ei mõtle seda ometi tõsiselt?" kysis Triinu korraga.

"Mida?"

"Ära põgeneda."

"Mõtlen küll," ytles Kadu. "Vähemalt selles mõttes, mida sina tõsiseks pead."

"Kes sa yldse oled?" kysis Triinu.

"Kutsu mind vend Vopsuks."

"Loll," ytles Triinu.

"Kui pika aja jooksul tapmine aegub?" jätkas ta veidi aja pärast.

Kadu kehitas õlgu. "Liiga pika, et seda oodata. See just olukorra nauditavaks teebki."

"Ja mis minust saab?"

"Ära mõtle sellele."

"Ma ei saa ju reaalselt ennast aastaid varjata. Pealegi ma ei taha seda."

"Tahad ju kyll," ytles Kadu. "Muidu sa poleks sellest rääkima hakanud."

Nad läksid mööda kesklinna rahvarohkeid tänavaid. Varjud hakkasid juba pikemaks venima ning päevane loidus oli kadunud. Inimesed tõttasid kes kuhu, Triinule tundus, et kõik jälgivad teda kahtlustavalt. Tegelikult oli see jama.

"Istuks kuhugi maha?" pakkus Triinu.

"Kui sa nii arvad," ytles Kadu. "Minul on tänaseks kohvikutest kõrini."

"Ma mõistan sind," ytles Triinu. "Kuhu me siis läheme?"

"Mis mõttes, praegu või yleldse?"

"Yleldse."

"See sõltub sinust," ytles Kadu.

"Kuidas kyll?"

"Kui sa kaasa tuled, siis me põrutame yhte hubasesse väikesesse kohta Põhja-Leedus. Seal on aega edasi mõelda, mis saab."

"Kas sa sinna pididki minema?"

"Jah ja ei," ytles Kadu.

"Muidugi ma tulen kaasa," ytles Triinu otsustavalt. "Ja ära lase mul enam ymber mõelda, tead, ma teen seda nii kergesti."

"Hyva on," ytles Kadu. "Stardime siis?"

"Lähme sinu autoga?"

Kadu raputas pead. "Meil on vaja yle piiri saada," ytles ta.

"Kas sa kavatsed kusagilt salaja yle putkata?"

"Tuleb nii välja," ytles Kadu. "Mulle ei meeldi iga kord oma isikut esitleda. Sulle vist samuti?"

"Põnev," ytles Triinu. "Ja kustkaudu me siis läheme?"

Kadu viipas käega. "Lõunast," ytles ta. "Eesti vabariigi piir Lätiga on pikk. Me leiame mõne ilusa koha Paganamaal ja seal vaatame, mida edasi teha."

III RAAMAT: ILMALAPSED VÖRTSJÄRV (ALG 231.21.3)

"Mina olen alati arvanud," ytles Ylle, "et see pyha yritus, milles me osalised oleme, muudab inimesi mingis teises suunas. Minu arusaamist mööda ei tohi religioossus, eriti sellised suured ning olulised toimingud, tuua kaasa vägivalda. Ohverdada tuleb puhta sydamega ja juba enne peaks igasugusest kurjusest loobuma. Aga selle asemel näen ma midagi täiesti vastupidist. Kõiki on haaranud mingi pöörane verejanu ning põhiline jutt keerleb teibasse ajamise, rattale tõmbamise, uputamise, peade otsast kyndmise ja muu jubeduse ymber. Ma ei saa aru, milleks. Kas me oleme tõesti hullud usufanaatikud?"

"No ugrilased olid yheda metsikud mehed," tähendas Katazori.

"Kas ka hiies ning ohvritoimingutel? Marimaal ei tohtinud hiide isegi joomase peaga minna, rääkimata verevalamisest."

Natuke aega olid nad kõik vait.

"Imelik," ytles lõpuks Katazori. "Ma mõtlesin selle yle järele. Tavaliselt olen ma igasuguse vägivalda vastane. Midagi on siin tõepoolest valesti. Meid on haaranud mingi imelik palavik ja muutnud meid julmaks. Ylle sai sellest aru, sest ta on naine. Naised näevad selliseid asju selgemini. Ma arvan, et me peame sellest yle saama. See peab olema meiepoolne panus ohverdamisele."

Anna-Liisa manas ette põlgliku näo. "Ärgu oldagu lollid," ytles ta.

"Miks lollid?" kysis Akko.

"See agressiivsus on loomulik. Te valmistute astuma sammu sealpoolsusesse ja jumalate maailma ning sellega kaasneb mõneti teine suhtumine."

"Kas tõesti peab sellega kaasnema vägivald?" kysis Ylle.

"Ei," ytles Anna-Liisa. "Kindlasti ei pea. Aga mis on yldse vägivald?"

"Minu meelest on see defineeritav," ytles Katazori. "See on teise muutmine tema tahte vastaselt. See definitsioon haarab nii fyysilise kui vaimse vägivalda."

"See on päris hea definitsioon," ytles Anna-Liisa. "Astumisega pooljumalate või jumalate maailma ei pea kaasnema vägivalda, aga praktiliselt kõigil juhtudel ta siiski kaasneb. Äрге unustage, et te tahate saada kõrgemateks olenditeks. Ja kõrgemate olenditena on teil omad

asjad ajada. Teil ei ole vähimatki põhjust hoolida madalamatest olenditest. Neile paistab see suure ylekohtu ning kurjusena, aga teie seisukohalt on see tyhine, nagu oleksite te kogemata mõne sitika laiaks astunud."

"Minu meelest peaksid ka kõrgemad olendid hoolima madalamatest," ytles Katazori. "See teeb nad väärtuslikumateks."

"Ei tee," ytles Anna-Liisa. "See on inimeste ennasttäis arvamine, mille varjatud eeldus on, et inimesed on yliväärtuslikud. Ja nii arvavad need pimestatud inimesed, et nende tähtsus on nii suur, et isegi kõrgemad olendid saavad sellest väärtuslikumateks, kui nad inimeste soovide järgi käituvad. See tähendab, ei tapa inimesi ning on muidu head."

"Midagi Anna-Liisa jutus on," tähendas Akko. "Aga Katazoril on ka õigus. Minu meelest ei ole vahed inimeste, haldjate ning jumalate vahel sugugi nii selged. See yhesuunaline liigitus kõrgemateks ning madalamateks olenditeks ei kõlba."

"Mis jaotust sina siis pakud?" kysis Anna-Liisa.

"Kõik nad on mingis mõttes yheväärsed. Loomad on millegi poolest paremad ja millegi poolest halvemad kui inimesed. Jumalad niisamuti. Ja kui inimesed suhtuvad austavalt jumalatesse ning see neile midagi annab, kehtib see ilmselt ka jumalate suhtumise kohta inimestesse."

"Ma näen," ytles Anna-Liisa, "et ylem- ja alamrassi kysimus tõuseb jällegi päevakorda ja me ei saa sellest ei yle ega ymbert."

"Mida sa silmas pead?" kysis Ylle.

"Et selged klassivahed ei ole olemas mitte ainult inimeste ja jumalate vahel, vaid ka eri sorti inimeste vahel. Ylemrassi suhtumine alamrassi on ju analoogiline jumalate suhtumisega haldjatesse või haldjate suhtumisega inimestesse?"

"Sa oled jälle natsikirjandust studeerinud," märkis Katazori pooleldi tunnustavalt, pooleldi pilkavalt. "Aga mina näen veel yhte võimalust. Nimelt on inimesed, tondid ja jumalad kõik enam-vähem yheväärsed. Selged klassivahed eksisteerivad ainult yhe olenditeliigi sees. See, et meie peame alamrassi valitsema ning võime neid tappa, ei tähenda, et jumalad võiksid meid valitseda. Soome-ugri usk on ylemrassi usk ning ylemrass põhimõtteliselt ei saa enam kellelegi alluda."

"See juba läheb," ytles Akko. "Vastasel korral ei oleks taara usk millegi poolest parem juutlusest, vaid oleks samasugune sabaliputamine jumala ees. Selliseid soomeugrilasi ma küll ylemrassiks ei nime-taks."

"See kuulub juba polyteoloogia valda," ytles Anna-Liisa. "Aga on ju nii, et ylemrassi iseloomustab austus jumalate ning esivanemate vastu, lugupidamine iseene ja põlgus alamrassi vastu."

"Ning jumalaid iseloomustab austus ylemrassi vastu," lisas Katazori.

"Aga siis ei ole ikkagi vähimatki põhjust, miks sa astumisega jumalate sekka peaksid äkki muutuma kõigi inimeste vastu heaks. Nii nagu sa suhtud alamrassi praegu, nii hakkad sa suhtuma ka edaspidi. Ja kui nad on sul ees, siis pole midagi loomulikumat kui neid hävitada."

"Minu meelest on siin üks aga," ytles Katazori. "Nimelt on ylemras-sile iseloomulik, et ta ei lase emotsioonidel end juhtida. Ta on pidevalt täiesti teadlik sellest, mida ta teeb. Sellepärast ei lubata ka joobnuid hiide."

"Ei, ei ja veel kord ei," hyyatas Anna-Liisa.

"Miks nii?"

"Sinu teooria järgi ei kuulu ükski normaalne tytarlaps ylemrassi hulka. Või on sul nõrkus mingite tuimade puuslike vastu?"

"Ehk on nii, et naistele rassitunnus ei laiene," pakkus Akko.

"Kõrgem rass on ilus, intelligentne ja emotsionaalne," ytles Anna-Liisa iga sõna rõhutades.

"Lisaks veel ka rikas, kuulus, heasydamlik ja aus," ironiseeris Kata-zori.

"Vabandust, et ma vahele segan," ytles Indrek, "aga te ajate mingit jama. Kogu teie jutt käib rassiteooria igasuguste aluste vastu. Ylemrass oleks ylemrass ka siis, kui ta oleks rumal, kuri, kole ning tuim. Ylemrassi ainuke päris oma tunnus on see, et ta on kõrgem ning väärtuslikum kui alamrass."

"Jah," ytles Anna-Liisa. "See on absoluutselt õige. Aga õnneks on maailmakord paigas ning inimeste loomuomadused õigesti jaotatud. Mis tähendab, et see, kes on kõrgem, on yhtlasi ka paremate loomu-omadustega."

"Kusjuures väärtus on siin primaarne," lisas Katazori. "Paremad loomuomadused ei tee kedagi väärtuslikumaks."

"Niivõrd, kuivõrd tegu on klassivahega," ytles Indrek. "Paremate loomuomadustega ori on väärtuslikum kui halb ori. Suhteline vahe jääb siiski alles."

HEIE TREIER

KUNST ON TÕSINE ASI

"Kogu 16 pildist koosnev sari esitab katset miksida ühiskonna, ajaloo ja kunsti probleeme."
(Väljavõte Peeter Alliku bukleti saatetekstist. Tõlge eesti keelde.)

Esmalt juhtigem tähelepanu sellele, et ülaltoodud tsitaadis asetatakse "kunsti probleemid" alles tähtsuset kolmandale kohale. Tegemist on omamoodi aja märgiga – "puhtal kunstil" kui sellisel ei ole praeguse kunstniku ja publiku väärtuste hierarhias erilist kohta. "Puhas kunst" tegeleb praeguse arusaamise järgi üksnes esteetika formaalsete probleemidega nagu vorm, stiil, joon, värv ja valgus-vari (väga tüüpilised kategooriad ka eesti lähimineküü kunstil ja kunstikriitika jaoks). Aga nüüd selgub, et neid kategooriaid ei tasugi võtta elu ja surma küsimusena, sest ümberringi otsustavad inimsaatusi hoopis teised parameetrid. Ja kui kunst ei tegele sellega, mis on antud ajastul otsustav parameeter (millena Peeter Allik näeb ühiskonda ja ajalugu), siis see kunst asetab end vabatahtlikult isolatsiooni.

Muidugi, asjalood on keerulisemad ja see kõik ei tähenda, et mis tahes ajal ei leiduks neid, kes kaifivad just nimelt puhast "vormi, joont, värvi ja valguse-varju üleminekuid" ning on valmis nende eest maksuma pöörast hinda. Aga tunnistama peab ka seda, et nimetatud "puhtus" ongi muutunud peamiselt turu kategooriaks; kui vaadata tänapäeva

oluliseks peetavaid kunstinäitusi, oleks nende puhul sõna "esteetika" kasutamine peaaegu et kohatu. Isegi maalidest ja graafikast rääkides.

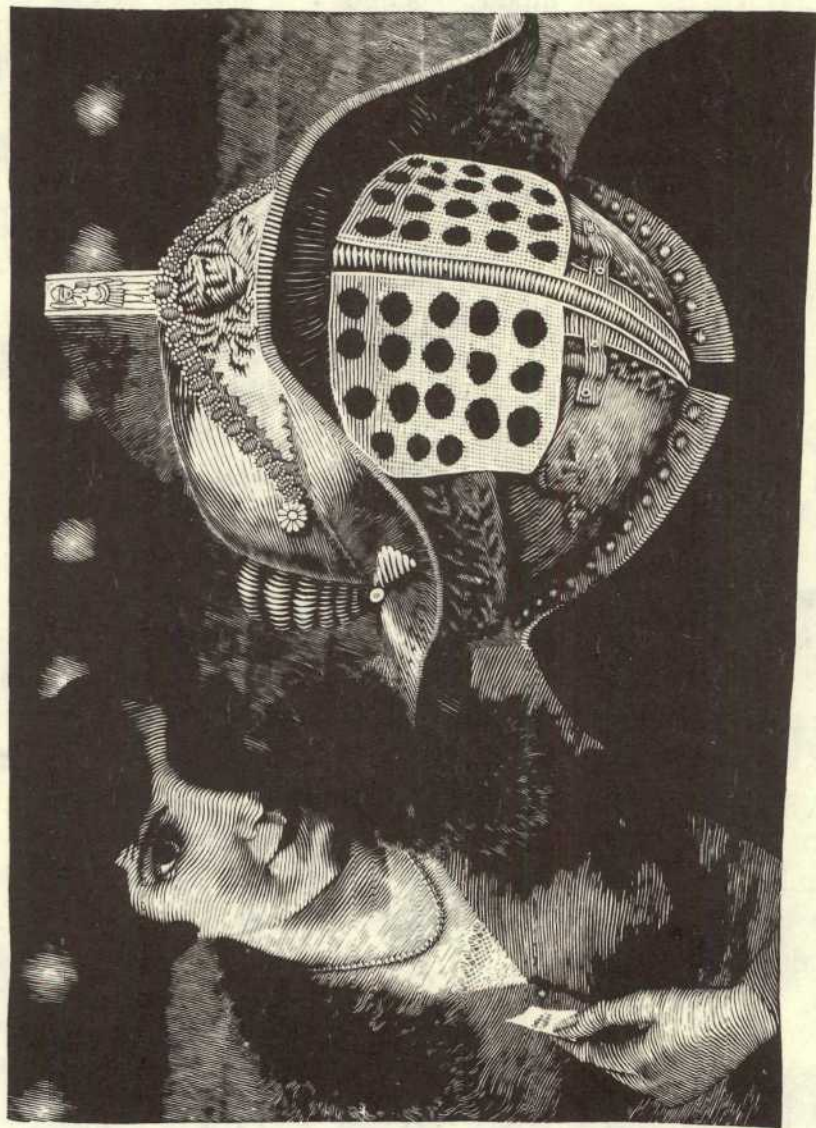
Peeter Allik on koolituse saanud Eesti oludele tüüpiliselt graafiku ja maalijana. Aga Eesti oludele ebatüüpiliselt pole kunstnik veel kolinud Tallinna. (Oleks, et see nii ka jääks, sest häid kunstnikke peab ju mujalgi elama.) Niisiis tunnustagem Peeter Allikut kui omamoodi sõltumatut tegelast, kes on senini teinud koostööd Kursi koolkonna kunstnikega, kes kõik pärinevad kuskilt mujalt kui Tallinnast. Ja Peeter Alliku kunsti mõjub sõltumatuna, mis on tema võlu.

Puhtvisuaalselt on Peeter Alliku tööde puhul tegemist nagu vanade gravüüridega, millel pitsides ja satsides tanted meid võrgutada püüavad. Vaadakes siis hetkeks tema "tantesid". Tegemist pole asjalike kaasaja naistega, kelle loomulikem riidetuse oleks pintsak. Peeter Alliku naised on vanamoodsad nii riidetuse, olemise kui ka ilmselt mõtlemise poolest. "Vanamoodne mõtlemine" tähendab siinkohal mingit süütust, lõhestamata maailmapilti, kus iga mõiste ja kategooria on täpselt omal kohal. Siin pole kohta skepsisel ega dekadentsil, mis ei tähenda aga seda, et naiste peas ei liiguks iginaiselikke mõtteid. Seda näeb nende silmadest. Niisugused gravüüri-naised ilmselt meeldivad kunstnikule oma leebuse ja rafineeritud erootilisusega. Ah jaa, seisuse poolest võiksid nad olla ilmselt eelmise sajandi või selle sajandi alguse väikekodanlased (mitte halvas mõttes) kuskil Saksamaal.

Huvitav oleks teada, mille järgi Peeter Allik neid joonistab? Kust ta üldse oskab nii täpselt kujutada ajaloolisi kostüüme, supeltrikoosid ja tripihoidjaid? Kas kunstnik on käinud siis muuseumides või raamatukogudes või kuskil vanal pööningul.

Ometi pole Peeter Allik oma gravüüre teinud ainult selleks, et kujutada neil naisi nagu vana moeajakirja mannekeene (kui see olekski kunstniku ainus eesmärk, poleks mõtet temast *Vikerkaares* juttu teha). Tegelikult soovib kunstnik meie tähelepanu juhtida millelegi muule, öeldes oma sõna "ühiskonna, ajaloo ja kunsti probleemide" kohta. Ja alles siit algab huvi tema tööde vastu.

Näiliselt vanaaegsetelt gravüüripiltidelt leiame sinna mittekuluvaid elemente, lausa võõrkehi, mis pärinevad kas kaasaegsest koomiksikultuurist või meediast. Võõrkehad torkavad eriliselt silma tänu

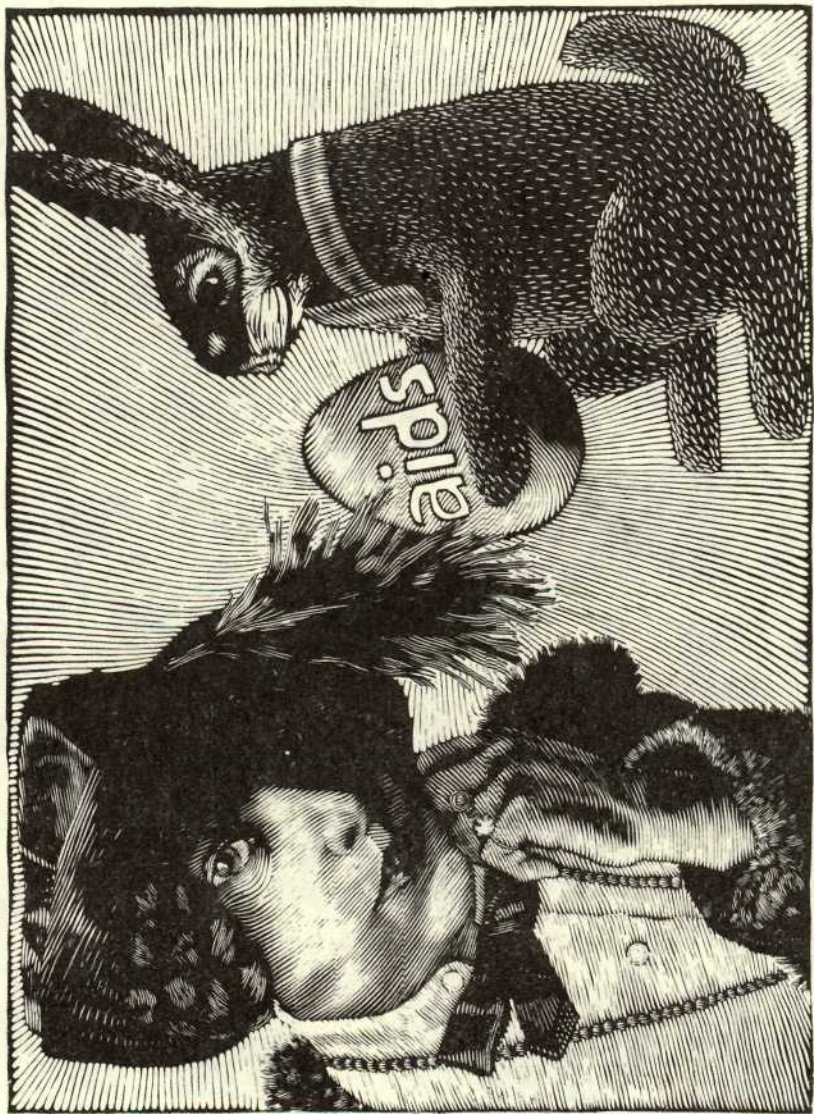
Peeter Allik. "Museumis". Linoollõige. 1995.

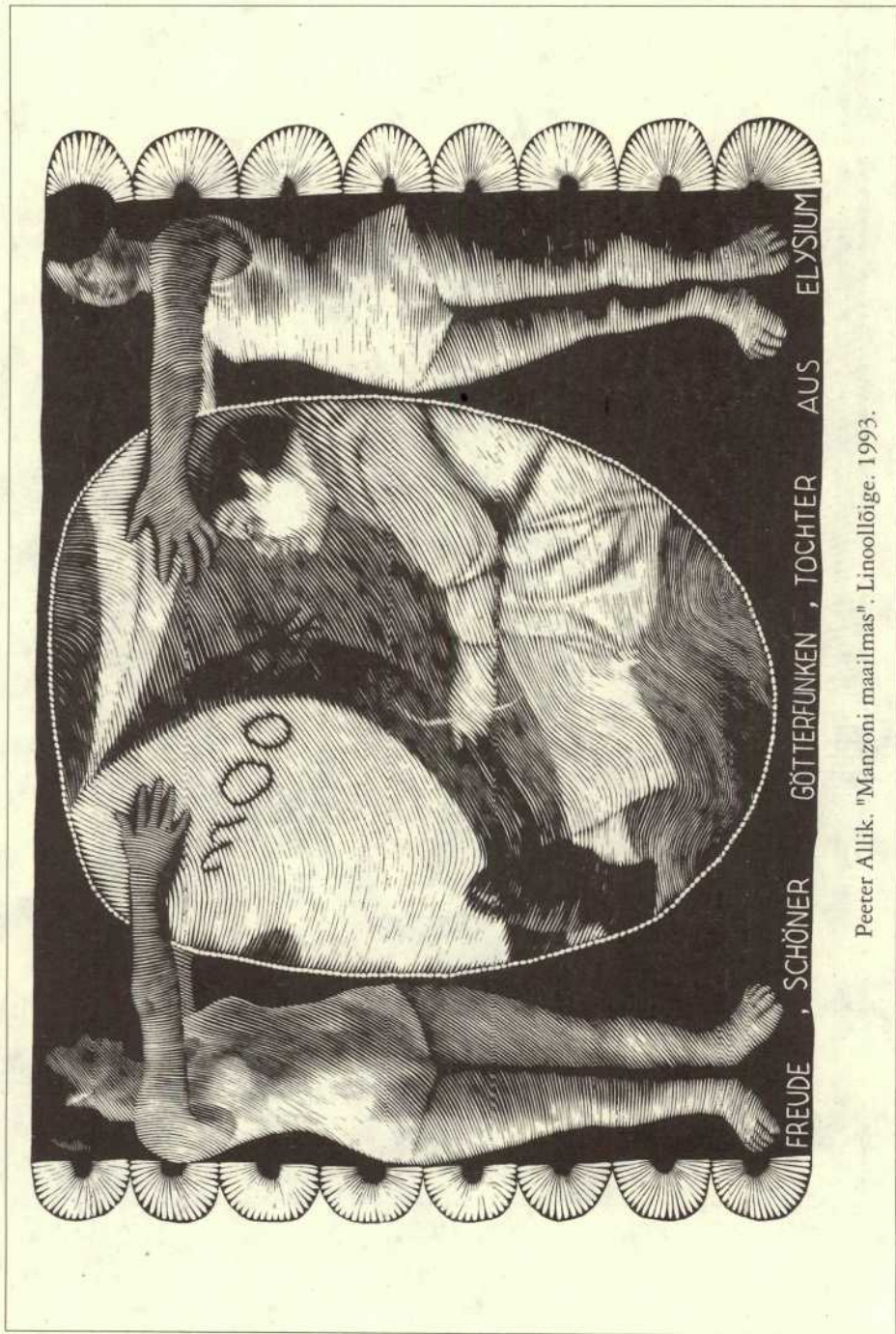
Peeter Allik, "Vabadus", Linoollõige, 1995.

Peeter Allik. "Polaaruurjad – I". Linoollõige. 1992.

Peeter Allik. "Pärast suudlust". Linoollõige, 1992.

Peeter Allik. "Manzoni maailmas". Linoollõige. 1993.

Peeter Allik. "Polaaruurijad – II". Linoollõige. 1993.

Peeter Allik. "Ma jumaldan readust". Linoollõige. 1992.

Peeter Allik. "USA". Linoolõige. 1995.

sellele, et pildis valitseb ümberringi 19. sajandi meeleolu ning et tegemist on graafikatehnikaga (detailideni väljatöötatud mustvalge linoollõige), mis ei kuulu tänapäeval just armastatumate kunstitehnikate hulka. Ühel Kursi koolkonna näitusel eksponeeris Allik aga oma nendestsamadest gravüüridest tehtud hiigel-seinapannood, mis oli kokku kleebitud A4 formaadis paberilehtedest, mis olid läbi käinud kopeermasina suurenduse. Seega igapidi kontrastiprintsiip ja teadlik vastuolulisuse taotlus.

Kuna ärritajad, millele kaasaja inimene tõenäoliselt kõige kiiremini reageerib, pärinevad meediast (sest siit kanalist hangitakse eluks vajalikku infot), on tõenäoline, et näeme Alliku piltegi kohati nagu mustvalget TV-ekraani, millel esimesena fikseerime sõna "aids" ("Pärast suudlust", 1992). Alles seejärel näeme kogu näiliselt süütut stoorit ennast – märtsijänest, kes toob munadepühakingituse, mida ümbritseb kiirtepärg, ning mõtlikku sulgkübaraga naist, kes vaatab pildist välja, st otse meile silma.

Samuti teeb Peeter Allik hilinenud ninanipsu positivistlikule, teadust jumalaks pidavale maailmapildile. Kui Läänemaailmas hakati positivismi ülemvõimu kummutama mitu aastakümnet tagasi, siis siin idas oli see veel kümne aasta eest kogu nõukogude-aegse ülikoolihariduse raudne vundament (kõigile kohustuslik, riiklik lõpueksam oli "teaduslik kommunism", mitte lihtsalt "kommunism"). Gravüüril "Ma jumaldan teadust" vaatab vanaaegne gravüüri-naine ihaldavalt ekskavaatorit, nagu see oleks maailma erootilisim ese. Ekskavaatorit võib tõlgendada muidugi ka ülekantud tähenduse kandjana – see on miski, mis kaevub sügavustesse, läheb sügavuti nagu teadlane, kes uurib mis tahes objekti. Ja peegelpildis kirjutatud "love" annab omakorda vihje.

Niisiis, kui teadus on Peeter Alliku tõlgenduses nagu ekskavaator, siis kunst on nagu värskendav vesi ("Art"), nagu kastemärg hingele, paljutöötav seeme. Selline seisukoht võib olla esitatud kunstniku poolt kergelt parodeerivana, aga ikkagi – milline vanamoodsalt siiras ja poeetiliselt ilus kujutus kunsti rollist. Tõeline maiuspala-gravüür kannab aga pealkirja "Populaarsus", kus vaatajale antakse võimalus kujutleda end satikaks sellel rubenslikul naisekehal. Populaarsus kui

media poolt loodud ideaal, mille poole peab kõige tühisemgi saatejuht püüdlema.

Kunstnik annab oma suhtumisi edasi nii, et loob metafoore "kehaliste" aistingute kujul – iga abstraktne mõiste, elunähtus, idee või ideaal tõlgitakse aistingute keelde ning see peaks olema arusaadav kõigile. Ka need vähesed installatsioonid, mida Peeter Allik on loonud, tekitavad otseseid kehalisi aistinguid – pean silmas "Minu protesti maailma vastu" (kineetilise kunsti näitusel Kunstihoones, 1995), kus vaatajaid kutsuti üles kurikatega vastu plekki taguma, nii et sellest tekkis üsna korralik müra. Tegelikult võis see olla hoopis Peeter Alliku isiklik mäss, mida teostasid aga tema kunsti vaatajad tema eest.

Kunstnik lähtub nähtavasti seisukohast, et kõik, mis siin maailmas eksisteerib, peab omama mingit tähendust konkreetsetes inimlikes olemises. Ning tähtsaimaks dominandiks on ikkagi inimene, mitte masin, abstraktne mõiste või mingi ideaal. Kõik, mis on seotud inimlikkusega, on sageli ühtlasi naljakas. Peeter Allikul on omapärane huumor, mis teeb kogu tema loomingu mänguliselt kergeks. Ent kõige selle juures ütleb kunstnik oma hiljutise installatsiooniga välja hoopis vastupidise lause, millega meil tuleks arvestada: "Kunst on tõsine asi."

ART LEETE

ARHAILINE KIRI

Orienteerumisstrateegiatest mõnedes taiga- ja tundravööndi kultuurides

Encyclopaedia Britannica defineerib kirja kui "inimeste suhtlemise vormi nähtavate märkide vahendusel, mis on traditsiooni kohaselt seotud keele teatud kindla struktuuritasemega"¹. Järgnevalt pyyame kirjeldada, millised on mõningad sellisele klassikalisele kirjamõistmisele olemuslikult ning ajaliselt eelnenud traditsionaalkultuurilised kommunikatsioonistrateegiad. Neid võib nimetada ka alfabeetilise kirja ajalooliseks metakontekstiks.

Arhailine kiri on kultuurispetsiifiline kommunikatiivne manipuleerimine keskkonnaerinevustega. Teisiti öelduna – arhailist kirja vaadeldakse siin kui yldstrateegiat teabe omandamiseks, säilitamiseks ja edastamiseks objektiivse reaalsuse nähtuste erinevuste abil. Kolmandaks võib algset kirja mõista ka kui keskkonna äratundmise kultuuripärasust. Ehk veel kord ymberformuleeritult – see on traditsiooniline kommunikatsioon või individuaalne käitumine loodusobjektide ja -nähtuste ebakorrapärasuste jälgimise ja/või nende tekitamise kaudu. Käesolev kirjatöö keskendub kitsamalt ainult sellisele tradit-

sionaalkultuurilisele orienteerumisele, mille puhul maastikule suunamääramist kergendavaid erisusi sihilikult ei tekitata.

Toon nyd mõningaid empiirilisi ja sporaadilisi näiteid traditsionaalkultuurilisest orienteerumisest selle abil, mida keskkonnas loomuldäsa leida on. Tundra- ja taigakultuurides orienteerutakse mitmel erineval moel päikese, kuu, tähtede, tuule, jõeharude jms järgi. Yldkokkuvõttes on taolisi orienteerumisviise lõputu myriaad.

Hõimud, kes elavad metsas, hoiduvad eksimast suure hulga silmatorkavate ja käepäraste, kyti asukoha ymbruskonnas leiduvate loomulike märkide abil. Eksimise vältimise garantiiks on hästinähtavate aliste paljus, nende varieerumine. Antud keskkonnas oluliste maastikudetailide märkamine ei valmista kultuurikandjaille raskust.

Võidakse meelde jätta mõni maastikust eriliselt esilekerkiv puu või põõsas. Ehk siis arvestada seda, et puutye põhjakülg on kergelt sammaldunud ja seal kasvab vähem oksid. Teatakse ka, et siipelgapesad asetsevad puust lõunas või

1 The New Encyclopaedia Britannica. Micropaedia, vol 1. 1989. Lk 1046.

on lõuna suunas kaldu.¹ Tänapäeval aga leiavad Lääne-Siberi obiugrilased õige suuna ka dreneaživõrgustiku, nafta- ning gaasijuhtmete jms abil.²

Metsarahvad ei pea võimalikuks orienteerumist tundras, kus puuduvad elementaarsed abivahendid eksimiseks — puud. Tundrarahvad omakorda arvavad metsaelu olevat võimatu, sest metsas ju mitte midagi ei näe ja puude vahel eksivat inimene kohe ära. Tundrahõimud on oma orienteerumissstrateegia rajanud sellele, et maastik on lage ning kõike võib juba väga kaugele näha.

Tundraneenetsid tunnevad mõningate tähtkujude asendit ilmakaarte suhtes. Talvel leiavad nad tee lumeluidete järgi, mis tuulte pysimise tõttu asetsevad alati yhes suunas. Orienteerutakse ka põõsaste järgi, milledele tuulealusest küljest tekivad jääpurikad.³ Samuti võidi seda teha lumelagendikult leitud paadi järgi (määrati selle omanik ning seeläbi tuvastati oma asukoht — sugukondade kalastuspiirkonnad olid kõigile teada). Samasugusteks tähisteks olid ka põhjapõdrakarjade rännuteedele mahajäetud nartad või hyljatud pystokjad.⁴ Eskimod on orienteerunud mägede kontuuride abil.⁵

Tundrakultuurides pole orienteerumisel oluline mitte see, et justkui suudetakس mingil mystilisel moel näha eriti

kaugele ja iseäranis selgelt, vaid pigem kultuurispetsiifiline oskus näha *teatud viisil*, tunnetada heterogeensena seda, mis võõrast kultuurikeskkonnast saabunud uurijale näib homogeensena (näiteks lumevärvuse variatsioonid eskimotel). See, mida kauguses nähakse, paistab tundraelanikule iseenesest umbes sama selgena nagu kõrvalseisvale antropoloogilegi. J. ja E. Gibsoni järgi pole asi mitte "...nägemisteravuse või taju kontrastsuse erinevustes rahvusesti, vaid oskuses ja harjumuses objekte tajutunnuste järgi diferentseerida. See, mis on tähendusrikas tunnus mingi ühe kultuurigrupi tajudes, liigitub selles grupis suuremaks hulgaks algutunnusteks. Aafrika jahimees oskab palja silmagagi ära tunda emahirve, aga meie ei suuda seal samas ka mitte binokli abil tajuda vastavaid tunnuseid. Ometi ei tähenda see, et tollel pärismaalasel on meist mitu korda suurem nägemisteravus. Ta lihtsalt oskab märgata ja tõlgendada neid tunnuseid, mis meile, kes me neid hästi aistime, on tähenduseta"⁶. Antud keskkonna kontekstis väljakujunenud kogemus on see faktor, mis võimaldab kultuurikandjail ära tunda antud juhul olulise. Metsa- või tundrainimese silm ei erine industriaalkeskkonna inimese silmast millegi poolest, erinev on nähtu tõlgendamine ajus (A. Luugi suuline teade autorile).

1 J. F j o d o r o v a, Elementõ traditsionnogo v sovremennõh hozjaistvennõh zanjatijah mansi. Rmt: Kul'turnõje traditsii narodov Sibiri. Leningrad, 1986. Lk 143.

2 N. L u k i n a, Kul'turnõje traditsii v hozjaistvennoi dejatel'nosti hantov. Sealsamas, lk 127.

3 L. H o m i t š, Kul'turnõje traditsii v trudovoi dejatel'nosti i material'noi kul'ture olenevodov severa Zapadnoi Sibiri. Sealsamas, lk 17.

4 Istotšniki po etnografii Zapadnoi Sibiri. Tomsk, 1987. Lk 108.

5 P. F r e u c h e n, The Book of the Eskimos. New York, 1965. Lk 160.

6 T. B a c h m a n n, J. H u i k, Imetabane taju. Tallinn, 1989. Lk 139.

Võõras kontekstis ei suuda traditsionaalkultuuri inimesed aga eristada sedagi, mida lausa nina all näidatakse. Tehiskeskkonna-hypoteesi järgi tajuvad paljude traditsionaalsete kultuuride esindajad meist erinevalt seetõttu, "et looduslikumas keskkonnas elades on neil vähem kogemusi piltide, keeruliste tehisobjektide ja arhitektuuriobjektide tajumiseks".¹ Nii suutsid neenetsi vanaeided Obi suudmealal ära näha suure jõe teisele kaldale ilmunud põhjapõdrad ning need isegi yle lugeda. Imestanud mõnda aega uurijate juhmust, kes kortsus kulmul oma pilku tulutult vastaskalda puude ja põõsaste vahel ekselda lasid, tõi üks tädike binokli. Aga ei paremat midagi – uurijad ikka ei näe. Pärast pikki selgitusi see siiski mingil määral õnnestus. Sygisesel maastikul eristas põhjapõtra põõsast peamiselt see, et viimane oli olnud olemas ka eelmistel päevadel, tõsiasjalikult fikseeris silm aga ainult mingeid ythetaolisi tumedaid täppe. Samas ei suutnud need tädikeseid aga videokaamera okulaari vaadates filmil ja tyhja lindi virvendusel vahet teha. Kui üks neenetsi vanatädi juba kahtlaselt kaua tema ette asetatud kaamerasilma põrnitses, kysis uurija, et kas on veel midagi näha. "On kyll, aga väga halvasti," teatas neenets, kuigi filmitud osa oli juba mõne aja eest lõppenud.

Kuid on saadud ka tehiskeskkonna-hypoteesiga vastuollu jäävaid andmeid. Näiteks ilmnis W. Beveridge'i ja R. Thoulessi uurimustest, et lääneaafriklaste ja indiaanlaste tajuvõime suuremat

vormi konstantsust, mis tehiskeskkonnas ei kao.²

Legendike-elanike hämmastav kaugnägemiskunst oma kultuuriliste tagamaadega ongi ehk eurooplasele empiirilisel lootusetult haaramatu. Näiteks kirjeldab pikki aastaid eskimote seas elanud P. Freuchen, kuidas ta koos oma innuidist abikaasaga jäävälju silmitseb:

"Inimesele on antud silmad selleks, et nendega vaadata," ütles Navarna rahulikult ja istus mu kõrval. Ta osutas aga käega selles suunas, kuhu oli vahtinud, ja ma tõstsin kiikri uuesti silme ette. Mitte midagi polnud näha: jää ja mitte midagi muud kui jää! Tohtunud jääpangad kaugel, silmapiiril; muidu aga – nii kaugele kui silm ulatus – kõikjal vaid paakjää; vahtisin ja vahtisin, kuni silmad vett täis valgusid...

Navarna silmad näisid mitte kunagi väsivat ja ta ei vajanud ka kunagi kiikrit. Ta oli sündinud hästi arenenud meeltega ja oskas neid ka kasutada. Nüüd oli ta kahtlemata midagi märganud, kuid ei tahtnud avastamise au omaks võtta...

"Ma ei märka mitte midagi, Navarna," ütlesin lõpuks ohates. "Peab tõesti imestama, mida sa seal näed."

"Üsna pisut sellest määrdunud jäämäest vasakul," sosistas ta, "ja pisut kaugemal ka!"

Nüüd oli ta äärmiselt erutatud. Ma vaatasin uuesti kiikriga. Oletasin, et karrimerihobuseid võis olla jääl või ka suur parv linde – seal polnud tõepoolest mitte midagi näha. Kruvisin kiikrit, puhastasin klaase – kõik asjata...

1 Sealsamas, lk 142.

2 Sealsamas, lk 142.

Navarna pidi mulle kõik lähemalt ära seletama.

"Vaata seda jäämäge natuke siinpool. Agpati, ta on mullast pisut must. Temast vasakul näed natuke valget lund, mis jääkamakal päikese käes helendab. Just selle kõrval on kaks pisikest jääriingast, mis nagu kaks sõrme end õieli ajavad. Kas näed neid? Ja natuke neist eespool – üsna pisut paremal... vaata, see liigub. Ja värv on ka teistsugune. See ei ole määrdunud lumi, vaid midagi mustemat. Kohe päris must. Ja see liigub kogu aeg. Need on inimesed... võõrad inimesed on siia külla tulemas. Varsti pöörduvad nad Umviki tagant ringi!"

Ja lõppude lõpuks ma ikkagi nägin neid. Olgu öeldud, et nägin midagi, mis meenutas tibatillukesi sipelgaid valendaval lumel. See aga oli selge, et need polnud ei hülged ega ka linnud, nad liikusid hoopis teisel kombel. Ja kui Navarna ütles, et need on inimesed, olin päris kindel selles, et tal on õigus. Ise ma poleks neid kunagi avastada suutnud. Tema oli neid näinud palja silmaga juba ammu enne seda, kui mina nad oma kiikriga kindlaks teha suutsin. Nüüd aga, kus ma lõpuks neid nägin, nõustus temagi neid läbi kiikri täpsemalt vaatama. Ta istus seal kaua, kiiker silmade ees, ja ütles siis lõpuks:

"Võimalik, et need on valged, keda me seal kaugel näeme!"

Nüüd oli mu kannatus katkemas: "Kuidas sa võid seda teada? Nad on selleks liiga kaugel, et näha võiksid, mis inimesed need on. Las ma vaatan!"

Minule jäid nad endiselt mustadeks täppideks kaugel jääl. Kui nad poleks

edasi liikunud, olnuks võimatu neid märgata.

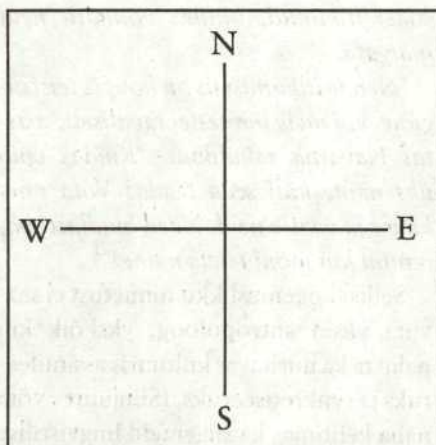
"Nende liikumisviis on hoopis teistsugune, kui meie inimestel tavaliselt," vastas Navarna rahulikult. "Kuidas võib üks naine küll seda teada? Võta oma kiiker ja vaatle neid. Näed kindlasti paremini kui mõni vilets naine!"¹

Sellist kogemuslikku tunnetust ei saavuta ykski antropoloog, ykskõik kui palju ta ka uuritavas kultuuris assimileeruks ja synkretiseeruks. (Siinjuures võib näha kehtimas ka sugemeid lingvistilise relatiivsuse hüpoteesist, mille kohaselt nähtut tõlgendatakse sõltuvalt keele termineist. Eskimol on lihtsam interpreteerida lumevärvuse varjundeid, kuna tal on selleks täpsemad oskussõnad kui taanlasel. Vastava terminoloogia väljakujunemisel on aga oluline osa taas keskkonnal, sellel, mis on eskimotele nende looduslikus ymbruses eluliselt vajalik.)

Orienteerumisoskuse modelleerimiseks on psühholoogid yldiselt omaks võtnud idee kognitiivsest kaardist. Selle idee järgi on iga inimese ajus olemas temale tuntud maa-alade umbkaudne skeem, mille abil ta maastikul liigub. Selles fikseeritud orientiirid ei pea olema maastikul just need kõige silmatorkavamad. Inimene võib neid tähiseid valida ka kuidagi teisiti, oma parema äranägemise kohaselt. Teisele inimesele teed juhataades või võõras piirkonnas liikudes aga on oluline osutada või jälgida just ilmselt silmatorkavamaid märke (A. Luugi suuline teade autorile).

Traditsiooniliste kultuuride orienteerumisoskuse teadusliku modelleeri-

1 P. F r e u c h e n, Kütid Melville'i lahes. Tallinn, 1963. Lk 8, 21-22.

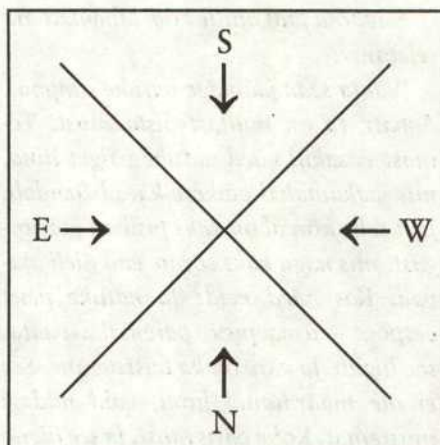

Joonis 1. Euro-Ameerika kultuuride ruumitõlgendus.

mise raskused tulenevad erinevate kogemuste poolt kujundatud fundamentaalselt diferentsetest ruumitõlgendamise kontseptsioonidest eri kultuurides. Euro-Ameerika kultuurides tunnetatakse ruumi lineaarsete suundadena (joonis 1). Assiniboini indiaanlased näiteks interpreteerivad aga ruumi nelja piirkonnana (kaarena) või nelja tuulerajana, jõududena, mis suunduvad inimese poole (joonis 2).¹

Tundra- ja taigakultuurides puudub vajadus orienteerumisest seletada. Seda võetakse enesestmõistetavalt. Kõrvaltvaatajale on selline orienteerumine aga *a priori* arusaamatu.

Kettide, sõlkupite ja evenkide kysitlemisel on suundumisest kohtu saadud mitmeid seletusi: "...lähen vaistu järgi", "peas tuleb hoida keskmist punkti

Joonis 2. Assiniboini ruumitõlgendus.

ja vahemaad sealt kohani, kus asud antud hetkel", "mäletad iga oma pööret", "sees peab hoidma vahemaa, aja, muidu tuleb taigas ööbida"...²

Tulundusega seotud rännakud kauge maa taha (hooajalisele jahile siirduti kuni tuhande kilomeetri kaugusele oma kalastuspiirkonnast) soodustasid hantidel erilise tunde väljaarenemist, mis lubab teekonna ajal säilitada ettekujutuse selle alguspunkti. Liikudes tundmatul maastikul, joonistab kyyt mõttes oma tee skeemi, arvestades ilmakaari, mäletades kohatud objekte ja tehtud pööreid.³ See tõlgendus on kooskõlas ka kognitiivse kaardi ideega. Võõras paikonnas liikudes võib jahimees luua oma kognitiivse kaardi eelnevalt teiste inimeste juttude põhjal ja seda kaarti siis hiljem kogemuse baasil korrigeerida.

¹ B. M. F a r n e l l, Ethnographics and the moving body. *Man* 1994, vol. 29, no 4. Lk 943, 945.

² J. A l e k s e j e n k o, Promõslovaja kul'tura korennoogo naselenija Turuhanskogo regiona. Rmt: Kul'turnõje traditsii narodov Sibiri. Leningrad, 1986. Lk 81.

³ N. L u k i n a, Kul'turnõje traditsii v hozjaistvennoi dejatel'nosti hantov. Sealsamas, lk 127-128.

Orienteerumine on tundra- ja metsakultuurides määratud keskkonna eripärade ja sotsiaalkultuurilise metakonteksti poolt. Tavaliselt seda antropoloogile tuntud loogilis-verbaalsel moel seletada ei osatagi. Peeter Tulviste teatel ei suutnud kogunud nganassaan nooremale sõnadega põhjendada, miks tuleb põhjapõtradega rännelda just mingis konkreetsetes suunas, aga mitte mõnes teises. Oli vaja omandada kogemused ja kõik.¹

Niisamuti ei saanud ka A. Th. von Middendorffi poolt 1840. aastail kysitud "samojeedid" aru probleemi olemusest:

"Ülimal määral hämmastas mind see, kuidas inimesel, loodusinimesel, neis lõputuis tundrates oli arenenud mulle täiesti arusaamatu orienteerumise võime, peaaegu niisama tugev nagu loomal. See, mida samojeedid selles suhtes korraldavad saata, ületab kõik meie arusaamad. Ma püüdsin neilt seda kunsti välja uurida ja käisin neile peale, kus aga võimalik oli. Nemad aga vaatasid mulle ainult jahmunult otsa ning panid minu hämmeldust imeks. Nad arvasid, et nii igapäevane asi on enesestmõistetav! Neile oli täiesti arusaamatu hoopis meie võimetus orienteerumisel. Lõpuks tegid nad mind täiesti relvituks küsimusega: "Noh, kuidas siis suures

tundras õige tee leiab väike polaarrebane, ilma et kunagi ära eksiks?"²

Niisugusel kaemuslikul orienteerumisel loodusobjektide ja nähtuste abil rajaneb ka mitmekesisemate funktsioonidega kommunikatsioon visuaalsete märkide kaudu, mis tehniliselt on juba kanaliseeritumad (näiteks piltkiri, hieroglyfiline ja alfabeetiline kiri). Manipuleerimine keskkonnavariatsioonidega säilib arhailise kihistusena ka hiliemates heterogeensetes kommunikatsioonitehnikates. Juri Lotmani ja teiste Tartu koolkonna semiootikute poolt on rõhutatud asjaolu, et yheski kultuuris ei ringle mitte ainult hiljuti loodud, vaid ka vanad, kultuuri varasematele arengustaadiumidele vastavad tekstid. Tekst võib oma eri osades toetuda erineva ajalise sygavusega mälule, olla heterogeenselt šifreeritud.³ "Kultuuri muutumisel säilivad olemasolevad mõtlemistüübid sedavõrd, kuivõrd need ka muutunud oludes osutuvad funktsionaalselt vajalikeks."⁴

Metsa- ja tundrakultuuride orienteerumiskeel on mõistetav ainult neile, kes seda keelt "teavad", st konteksti kontrollivad.⁵ Niisugune keel elab pidevas fikseerimatuses⁶ ning tema empiiriline tähenduste-süsteem muutub perma-

1 P. T u l v i s t e, Tipõ mõšlenija i traditsionnõje zanjatija. Rmt: Kul'tura narodnostei severa: traditsii i sovremennost'. Novosibirsk, 1986. Lk 104.

2 A. Th. M i d d e n d o r f f, Reis Taimõrile. Tallinn, 1987. Lk 88.

3 J. L o t m a n, Tekst i poliglotizm kul'turõ. Rmt: J. Lotman, Izbrannõje stat'i, t. 1. Tallinn, 1992. Lk 143-144; P. T u l v i s t e, Mõtlemise muutumisest ajaloos. Tallinn, 1984. Lk 47.

4 P. T u l v i s t e, Mõtlemise muutumisest..., lk 51.

5 Vrd B. M. F a r n e l l, Ethnographics and the moving body, lk 956.

6 P. F r e u c h e n, The Book of the Eskimos, lk 202.

nentselt, kujundatakse igapäevaste sündmuste diskursuses pidevalt uueks.¹

Keskkonnas leiduvad vajalikud erisused tuntakse ära tunnetuses olemasolevate sarnaste potentsiaalsete, traditsiooni poolt kujundatud struktuuride abil. Sellist "maastikukirja" mõistetakse tervikvaadetena, tsykliliselt. "Nägemissüsteem ei vaata kujutist järjestikku elementidekaupa, vaid tajub ühekorraga."² Võõras keskkonnas, näiteks Obi kaldal, peab antropoloog põhjapõdra avastamise nimel iga vastaskaldal mustendavat täppi kahtlustavalt silmitsema, rakendama induktiivset lähenemist, lugema maastikku järjest, elementhaaval. Neenetsi vanaeided vaatavad aga struktuursete hypete kaupa.

Nägemissüsteemi arengu kohta väidavad J. Gibson ja G. J. Johansson, et "...evolutsiooni käigus pidi nägemissüsteemil tekkima tundlikkus eelkõige ökoloogiliselt oluliste tunnuste suhtes". "Nägemissüsteem registreerib vaid sellist andmestikku, millel on kõrge informatsiooniline väärtus ümbritseva ruumi suhtes." Mõned nägemissüsteemi funktsioonid kujunevad välja keskkonna survele. "On ümbrusi, mis kindlustavad suurema võimekuse kui teised ümbrused."³ Arhailise kirja kujunemise probleem on seega suures osas nägemispsühholoogiline, on küsimus sellest, kuidas inimene yldse keskkonda näeb. Ymbrus on soodustanud mõnede näge-

misfunktsioonide väljaarenemist või koguni indutseerinud neid. See on kirja kui lokaalse traditsionaalkultuuri nähtuse loomulik alus.

Michel Foucault' järgi moodustasid loomulikud märgid renessansi-eelses Euroopa kultuuris kõigi teiste märkide aluse ja nad polnud midagi muud kui elemendid, mis olid eristatud asjadest ja konstitueeritud märkidena teadvuse poolt. Sellistena olid nad ette dikteeritud, jäigad, ebamugavad ses mõttes, et mõistus ei saanud neid endale allutada.

Neist eristuvad aga kokkuleppe alusel kehtestatud uusaegsed märgisüsteemid, kus märk tähistajana on tähistatava objektiga seotud suvalise reeglitaatud kokkuleppe alusel ning mida on kerge meelde jätta ja mõista.⁴ Loomulike märkide keel "...eksisteeris alguses vabas esialgses olekus, lihtsas materiaalses vormis, nagu kiri, nagu templimärk asjade peal... mingis mõttes on see keele kihistus ainus ja absoluutne".⁵ Juri Lotman eristab kaht algset keelt, millel kultuur geneetiliselt põhineb: inimestevahelise suhtlemise igapäevane keel ja ruumi varjatud struktuurne mudel.⁶

Antropoloogilise tunnetuse ebamugavus arhailise kultuuri orienteerumissstrateegiate ees on seega mõneti sarnane ühe teise ebamugavusega, mida tunneme meile teisel viisil kauge renessansi-eelse Euroopa kirjaoskuse mõistmise modelleerimisel. Mõtlemistüüp,

1 E. A. P o v i n e l l i, "Might be something." The Language of indeterminacy in Australian Aboriginal land use. *Man* 1993, vol. 28, no. 4. Lk 688.

2 J. A l l i k, A. L u u k, Nägemispsühholoogia. Tallinn, 1980. Lk 9.

3 Sealsamas, lk 29, 77, 78.

4 M. F o u c a u l t, Slova i veštši. Sankt-Peterburg, 1994. Lk 96.

5 Sealsamas, lk 78.

6 J. L o t m a n, Tekst i poliglotizm kul'turō, lk 142.

mille alusel eri kultuurides kirja mõistetakse, on suures osas erinev, sest erinevad on ka spetsiifilised ylesanded (kui nad just ei vasta tegevusele, mis on kõikides kultuurides yhesugune), mida metsakultuuri loogika ning Euroopa kultuuri mõtlemise abil lahendatakse.¹

Etnoloogide poolt antud tundra- ja taigaelanike nägemis- ja orienteerumiskuse tõlgendused vastavad sellisele tasemele – uurijale lihtsalt tundub, et näiteks hant või eskimo tunnetab ruumi mingil fundamentaalselt, olemuslikult diferentsel viisil võrreldes tehiskeskonnainimesega. Ja tihti rõhutatakse looduse poolt kaasa saadud "parema nägemise" ja esivanemate põlvkondade-

pikkusel kogemusel rajaneva intuitsiooni osa, st taas kontrollimatut, mystilist faktorit. Tegelikuses on kõik aga taandatav kogemusele.

Võõra maailmakirjelduse-spetsiifilise tundmisviisi oimamine on raske ning seda modelleeritakse Euro-Ameerika kultuuris mystika, kaemuse, hämaruse ja kadumisenä, millega võõrad metsa- ja tundrakultuurid on tunnetuskäigus asendanud tuttava kultuuri ratsionaalsuse, valguse, kohahoidmise ja fikseeritud struktuurid. Ehk nagu kirjutas (1948) Heinz Werner: "Kui puudub teoreetiline teadmine, hõivab selle koha maagiline tegevus."²

---

1 P. T u l v i s t e, Mõtlemise muutumisest ajaloos, lk 47, 51; P. T u l v i s t e, Tipõ mõšlenija i traditsionnõje znanija, lk 104.

2 Tsit: F. F e a r i n g, An Examination of the conception of Benjamin Whorf in the light of theories of perception and cognition. In: Language in Culture. Chicago, 1971. Lk 66.

KAJAR PRUUL

ETNOSÜMBOLISM JA ETNOFUTURISM Teese revolutsioonigaegsest kirjandusest

I. Etnosümbolism

1. 1970.-80. aastate eesti kultuuri üks põhivoole oli *etnosümbolism*. Mitmel põhjusel võttis see kõige selgema kujud antud ajajärgu eesti luules, kunstialal, mis toonase kultuuriteadvuse hierarhias oli ühtlasi kunst *par excellence*.

2. Etnosümbolistliku luule kõige valemlikumaks, kõige selgemini tema mehhanismi avavaks näiteks võiks olla too Andrus Rõugu kuulus süütu-ilmetu loodusluuletus, kus värsside esitähed annavad ülalt alla kokku lugeses rahvuslipu värvide nimetused.¹ Ühtlasi on see tekst oma äärmuslikkuses muidugi ka piirjuhtum; on nii emblemaatiline, "etnoemblemaatiline", et tundub nüüd juba peaaegu "etnofuturistlik".²

3. Etnosümbolistlikul luulel oli tolle aja eesti kultuuris ja ühiskonnas täita oluline mnemotehniline ja mobiliseeriv funktsioon. Tema keskmeks oli etnilise identiteedi jaatus. Tema kujundlikkus lähtus eestlase ja Eestimaa samastamisest, selle sideme konstantsusest ja terviklikkusest. Samastumiseks eeldas see luule küllalt terviklikku subjekti. Ja sa-

mal ajal õieti alles seotus rahvuskehaga andis lüürielse subjekti kehale ta terviklikkuse.

4. Oma püsivuse-jaatusega oli selle luule tuum suhteliselt "passeistlik". Dümnaamilisuse ja pinge andis talle spetsiifiline vastuvõtusituatsioon, etnilise identiteedi repressioon; kõik võõras ja vaenulik, mis seda lillesidet ähvardas; sõnumi võitlus sise- ja välistsensoritega. Etnosümbolism kodeeris oma tarbeks ümber kogu ümbritseva maailma ja lõi lugejates vastava ootushorisoni. Mis tahes kujund või süžee võis iga hetk osutada hoopis mõne režiimi poolt tabustatud etnilise sümboli või rahvusliku ajaloomüüdi metafooriks. Etnosümbolistliku luule jõud oli "mäletamise jõud", mis pulbitses etnilise kollektiivi ühisest ajalookogemusest ja võimaldas lugejale katartilisi äratundmis- ja samastumishetki.

5. Viimane "suur" etnosümbolistlik luuletus niisuguses tähenduses oli Hando Runneli "Õhtupalve":

*Issand Jumal, julge ikka
armastada Eestimaad,
meil on palju venelasi,*

1 *Looming* 1981, nr 9, lk 1311.

2 Need potentsiaalid leidis muide kohe üles Juhan Viiding, kes veidi aega pärast Rõugu-skandaali hämmastas ajakirja toimetust oma akrostihhoniaga, mille värsside esitähed moodustasid sõna "punalipp". Vt L. H i e d e l, *Loomingu Raamatukogu alaeast*, III. *Vikerkaar* 1995, lk 70.

armasta ka neid kui saad,
oma lahke käega sa
tagasi nad juhata,
rõõmustagu nende meel:
Venemaa on alles veel!¹

Etnosümbolismi seisukohalt paljandub selles tekstis juba teatav mõra või murdekoht. Tsensurid on eest varisenud. Tsenter on täielikult assimileerinud perifeeria. Kujundiruum on täitunud, maa on (mõtteliselt) üleni täidetud (eest)lastega, üleliigne peab hakka- ma astuma. Luuletuses leidub implitsiitne viide positiivsele nomadismile ja uuele rahvasterändamisele. See on juba (veel olematu) etnofuturismi ennetav jälg etnosümbolismis, nagu öeldakse.

6. Enne kui asuda etnofuturismi juurde, peame selguse mõttes pisut peatuma etnosümbolismi edasisel saatusel. Nimelt pöördub hiline, luulena suuresti epigoonlik ja lahjenenud etnosümbolism sageli tuge otsides juba pigem etnofuturismi-omaste väljendusvahendite, näiteks *performance*'i poole.

7. Täpsemalt: uus vastuvõtusituatsioon asetab ta paratamatult nende konteksti. 80ndate lõpu ühiskonnammurrang ja kultuuriplahvatus ei lõhknud ju üksnes raudeesriiet ega eesti kultuuri geograafilis-poliitilist suletust, vaid paiskas samuti põhjalikult segi piirid võimatu ja võimaliku, kunsti ja reaalsuse – nagu ka mineviku ja oleviku, novaatorluse ja arhaismi vahel kultuuriliikmete teadvuses.

8. Seetõttu oleks suurt osa laulva revolutsiooni kollektiivrituaalidest ja

massiaktsoonidest mõttekas vaadelda ühtlasi etnosümbolistlike sündmus-kunstiteostena.

9. Viimaste poeetikas ja väljendusvahendites võib märgata konkreetseid koolkondlikke erinevusi – nn kodanike komiteede ja rahvarinde liin. Esimese restauratsioonirituaalides domineerisid suuresti samasusestetika, köopia-efekt, teist korda samasse jõkke astumise elamus ja kordusmaagia elemendid. Teise puhul segunesid Oktoobrirevolutsiooni-järgse Nõukogude Vene avangardistlike massietenduste ja 60ndate Lääne kontrakultuuri protestiaktsoonide kogemus, arvestati rohkem ka uude meediasituatsiooniga. Võimalik, et neil erinevustel on oma seos kummagi liini poliitilise efektiivsusega. Siiski on mõlemal juhul kahtlemata tegu sisult etnosümbolistliku kunstiga.

10. Iseloomulik on juba see, kui sage- li avastame säärase sündmuse keskmest mingi kindla, lõpetatud-suletud etnosümbolistliku värsssteksti. Meenutagem näiteks Lehte Hainsalu "Keeleloitsu" või Rein Veidemanni "Palvet"². (Viimast edastati raadiost 1989. aasta 23. septembri õhtul kella seitsme paiku ja selle refrääni kordas või pidanuks kordama üle 200 000 inimese Eestimaa teedel, kes osalesid Balti ketis – ilmselt kõige suurejoonelisemas etnosümbolistlikus aktsioonis üle aegade.) Samal ajal on niisama iseloomulik seegi, et näiteks 1988. aasta palava suve laulude sõnad Jüri Leesmendilt pole "originaal-

1 *Looming* 1988, nr 11, lk 1445.

2 Tekst on avaldatud Rein Veidemanni pöördumises "Alles... juba", *Vikerkaar* 1989, nr 12, lk 91.

sed", vaid tegu on 19. sajandi ärkamis-
aegse lauluklassika teadliku tsiteerimi-
se, parafraseerimise, kollaažiga.

11. Vahepealsetel aastatel on etno-
sümbolistlikku luulet järjepidevamalt
viljelnud veel ajakirja *Riigi Teataja* üm-
ber kogunenud autoritering.

II. Etnofuturism

1. Algab *etnofuturismi* aeg. Etnosüm-
bolismi kujundisüsteem oli paranoiline
ja eeldas paranoolist, tsensoristki para-
noilisemat lugejat. Etnofuturistlik teos
on skisoidne, ambivalentne või vähe-
malt irooniline.

2. Klassikalise etnosümbolismi kõr-
geimaiks kunstivormideks olid luuletus,
laul, romaan. Etnosümbolismi jaoks
saavad kesketeks žanriteks (auto)bio-
graafia, (kvaasi)manifest, *performance*,
happening, mitmesugused ideekunsti
vormid, kusjuures nood peaaegu alati
domineerivad kirjaliku luuleteksti üle.
Näiteks suur osa Valeria Räniku ja
Kauksi Ülle luulest on mitmete teksti-
omaduste poolest puhtalt (hilis)etno-
sümbolistlik ja paranoiline, kuid esime-
se puhul (auto)biograafia ja teise puhul
võrukeelsus ning manifesteeritud võru-
ideoloogia annavad neile etnofuturistli-
ku perspektiivi.

3. Etnofuturistlik kunst ei väldi päe-
vapoliitikat, vaid muudab selle opera-
tiivselt oma aineks. Eredamaid kohti
Sven Kivisildniku loodud poliitilisest
(auto)biograafiast. 9. detsembril 1987,
moodustanud koos Jüri Ehlvestiga

ühenduse Abi-Piirissaare Dalinistlik
Kõõl, esitab ta teaduslikul ettekande-
koosolekul ulatusliku projekti, mis
muuhulgas muinsuskaitseliikumisest
inspireerituna näeb ette jagada Eesti
territoorium suletud tsoonideks, millest
igäühes restaureeritaks mingi kindel
ajalooline ajastu ja tsoonide pindala
oleks võrdelises sõltuvuses antud ajastu
ajaloolisest kestusest.¹ 2. veebruari
1988 sündmuste ajal Tartus ründab, na-
gu pealtnägijate ütlused kinnitavad,²
mootorrattakiivri ja plastmassist män-
gumõõgaga varustatuna miilitsaterivi.
Kevadel 1990 kirjutab teadaolevalt ain-
sa luuletuse Edgar Savisaare 40. sünni-
päevaks.³ 5. märtsi valimistel 1995
kandideerib Eesti Rahvuslaste Kesklii-
du nimekirjas Riigikogusse.

4. Ent tähtsam muust tundub siiski
asjaolu, et sellest, mis etnosümbolismis
oli olnud kõige jäävama ja viimsema
referendi rollis, etnilise identiteedi
konstantsusest, saab etnofuturistlikus
kujunditarvituses kõige erutavam muu-
tuja, ammendamatu transformatsioo-
nide ja mängu allikas.

5. See ilmneb kõigepealt teatavas re-
toorilises kujunditüübis, mis lööb n-õ
mikrotasandil korraka välja väga eri
tüüpi tekstides, nii et parema vaste puu-
dusel nimetaksin seda nähtust "etnofu-
turistlikuks lööbeks". "Meie omakul-
tuuri on rajanud sakslased (Koidula,
Faehlmann, von Baer), jätkanud lätla-
sed (Gailit, Laaban, Ivask, Grünthal),
lõpetanud kohalikud poolvenelased ja
setud (Kolk, Kauksi, Vahing, Kangro).

1 K. P r u u l, Noored kirjandusteadused. Konverents Tartus. *Vikerkaar* 1988, nr 3.

2 Vt P. B e i e r, Taarausuliste Salman Rushdie. *Vikerkaar* 1991, nr 11.

3 *Vikerkaar* 1990, nr 5.

Sealjuures on neid takistanud juudid (Kaplinski, Krull, Lotman) ning kompromiteerinud põliseesti plagiaatorid (Oks, Morn, Nõu, Salu)," kirjutab Sven Kivisildnik manifestis "Etnofuturismi ideaalid"¹ Või siis üks vähem komplitseeritud irooniakoht Rein Kruusi samuti algusest lõpuni etnofuturistlikus stiilivõtmes läbiviidud tekstist "Vene kirjanikuks ei sünnita": "Nüüdisaegseid vene kirjandusväljaandeid palju lugenu-na ei saa ma jätta vihjamata, et Tuglase õige nimi oli teatavasti Mihkelson... Praegu on aga näiteks Tartus Juudi Kultuuri Seltsi sealse haru eesotsas Movše Michelson..."² Nõukogude impeeriumi lagunemine ja pinna alt välja purskava "etnoste renessansi" mitmesugused vormid ja maalilised kõrvalnähtused ongi kindlasti etnofuturismi üks olulisi ainevaldu.

6. Etnofuturistliku (auto)biograafia kaanonisse kuulub sageli ka järsk isiklik etniline ärkamine, seesama etnose renessanss individuaalsel pinnal, kas võõra rahva seas kasvanul või siis n-ö rahvuskeha "seest", mingi murdeala asukal (näiteks võru-liikumises) vms.

7. Kõige suurejoonelisemalt tühistatakse etnilise identiteedi konstantsus mitmesugustes etnofuturistlikes (kvaa-si)utoopiates. Peale võru-liikumise sobivad selle iseloomulikeks näideteks veel Sven Kivisildniku islamirevolut-

siooni- ja Lauris Toometi oandi-manifestid.³

8. Tegelikult dekonstrueeritakse neis mõttemängudes väljakujunenud arusaamu "etnose" ja "natsiooni" mõistetest ja nende vahekorrast, mängitakse üksteise vastu välja keelelised (või usulised), territoriaalsed ja rassilis-tõulised identiteetid.

9. Siin on oluliseks ideetaustaks ja tõukepinnaks 80ndate teisel poolel aktualiseerunud Oskar Looritsa ja Uku Masingu töödepärand, samuti selle mitmesugused arendused 70ndate eesti *underground*'i "pinnase-teooriates" (Kalle Istvan Eller jt). Eriti viljakaks osutub sealte velmatud tees eestlaste 19. sajandi rahvuslikust ärkamisest kui akulturatsioonist, eestlaste kultuurilisest "saksastumisest", s.o tõelise etnilise algupära kaotamisest natsiooni väljakujunemise käigus. (Oma esmapilgulisest kerge-meelsusest hoolimata on see tegelikult väga põnev konstruktsioon, mis oma asendilt eesti kultuuri tervikstruktuuri suhtes võiks omada samasugust "saatusliku küsimuse" rolli, nagu näiteks vene kultuuris on olnud Tšaadajevi "Filosofiisel kirjal" ja selle teesil vene kultuuri fundamentaalsest "pinnatusest".)⁴

10. Etnofuturismile lähedaste kultuurinähtustena võib vaadelda "intromadismi" Hasso Krulli ja T-rühma

1 *Vikerkaar* 1990, nr 5.

2 *Vikerkaar* 1990, nr 10.

3 Vt nt *Vagabund* 1990, nr 3; *Kostabi* 1991, nr 2-3 jm.

4 Nende teeside algasetuse-aegne vastandmärgilisuski võib olla näiv: ka slavofiilid osutasid Venemaal Tšaadajevi idee tõhusamateks arendajateks kui läänlased. Vt B. G r o y s, Rossija kak podsoznanie zapada. Rmt: B. Groys, Utopija i obmen. Moskva, 1993. Lk 245-259.

teostuses¹ ning "rahvusliku kosmopolitismi" teema püstitamist kriitikas-kirjandusteaduses.²

11. Kas ma ei püüa äkki väita, nagu oleks etnofuturism hoopis lihtviisiliselt "kosmopoliitiline" reaktsioon etnosümbolismi "natsionalismile"? Ei, üldsegi mitte. Juba tema olemuslik skisoidsus ei luba säärasest jäigast vastandusest rääkida. Soovi korral võib muidugi igaüks püüda tekstide ja taustateadmiste põhjal mingit suhtumisteskaalat välja joonistada. Aga ilmselt on selle tulemused üsna ennustatavad ja väheütleavad. Tõenäoliselt oleksid selle skaala ühes otsas siis siirad katsed värskendada ammenududa ähvardavaid etnosümbolistlikke müüte nende metafoorse periferiseerimise või ümberpööramisega, kusjuures need müüdid sageli vältimatult sattuvad ka teatavasse *camp*likku nihesta-

tusse ning omandavad nii etnofuturistliku aspekti. Teises otsas aga asuksid tõepoolest need paroodiad ja pastišid, mis rahvusfundamentalistlikke kontseptsioone absurdini arendades lasevad neil "end tühjaks rääkida". Äärmisel juhul saab seega kõnelda ehk vaid "pehmet" kosmopolitismist. Seda enam, et ühtaegu tegelevad paljud etnofuturistlikud tekstid ka n-ö kosmopoliitiliste käibetõdede õõnestamisega. Nii peaks ehk hoopis rääkima katsest "natsionalismi" ja "kosmopolitismi" opositsiooni "pehmet" ületada.

12. Seda võib ka teisiti öelda: vahest ei olegi etnofuturismil muud ülesannet kui luua lauseid, mida poleks võimalik liigitada ei "natsionalistlikeks" ega "kosmopolitistlikeks". Aga mille puhul nood mõlemad mõisted meile siiski paratamatult meenusid.

---

1 Vt nt H. Krulli kirjutisi *Vikerkaares* 1991, nr 6, ja *Eesti Ekspressis* 15.II 1991.

2 Vt nt H. Krull, P. Viies, *Rahvuslik kosmopolitism. Vagabund* 1990, nr 2.

ANDREI HVOSTOV

MUISTNE VABADUSVÕITLUS

Rahvuslik-mütoloogilise käsitluse kriitikat

Baltikumi rahvaste sõjalise lüüasaamise põhjendamiseks 13. sajandi ristisõjas on Eesti rahvuslikus ajalookirjanduses käibel rida väiteid, mille suhtes arvatakse, et nad tõestamist ei vajagi. Allajäämise põhjused olevat olnud:

1) Baltikumi rahvaste killustatus võitluses ristisõdijate vastu, 2) siinsete hõimude allajäämine Euroopa nii arvult kui majandusressurssidelt ammendamatuetele võimalustele ning 3) Lääne-Euroopa feodaalide "sõjamasina" tehnilise üleoleku maksmapanek.

Võrrelgem neid aksioome ühtede teistega, niisamuti koolis omandatudega ja niisama lõplikega – nendega, mis kehivad kõrgkeskaegse Euroopa suhtes: 1) Euroopa oli tollal poliitiliselt killustatud, lähenedes lausa feodaalarhiale, 2) keskaegse ühiskonna materiaalsed ressursid olid niivõrd piiratud, et tollane ühiskond oli asetatud eksistentsi piirile, ja 3) feodaalsüsteemiga kaasnes permanentne "kõikide sõda kõigi vastu", kusjuures sõjapidamine tunnistati kitsa feodaalide kasti võõrandamatuks privileegiks.

Loogikareeglite kohaselt pidanuks feodaalne Euroopa olema vaba nendest puudustest, mis tingisid Baltikumi rahvaste sõjalise allajäämise talle. Kui aga kõrvutame eelpool esitatud käibetõdesid, jõuame paratamatult järeldusele, et

aksioom Euroopast tulnud ristisõdijate määratust materiaalsest ja tehnilisest üleolekust ei saa olla väljaspool kriitikat.

Killustatud Euroopal puudus ühtne sõjaplaan paganate alistamiseks, ning tal ei saanudki seda olla. Ristisõjal puudus keskus, sest Lübeck on vaadeldav vaid Hansa keskusena, Bremen ühe Põhja-Saksa kirikukeskusena. Euroopa "piiramatud ressursid" piirdusid peaaegjalikult mõningate Põhja-Saksamaa aladega – Vestfaali ja hõredalt asustatud Saksimaaga. Rooma paavsti toetus väljendus ristisõja väljakuulutamises, mis oli väga oluline kui mitte otsustav, kuid mehi ega raha polnud kuurial sellegipoolest anda. Saksa keisririigi toetus jäi samuti ära, sest Püha Rooma keisririigi oli 1198. aastal valitud kaks keisrit ja keisrivõimu institutsionaalne kriis kestis kogu 13. sajandi esimese poole. Ka temal polnud aega tegelda Läänemere idakalda vallutamiseiga.

Kui baltisaksa ajaloolased leiavad, et kogu ristisõda oli ühe mehe, nimelt piiskop Alberti üleiniimlike jõupingutuste ja geniaalse organiseerimistöö vili, siis pole meilgi põhjust seda väidet niisama lihtsalt kõrvale heita. On täiesti alust arvata, et ristisõda Baltimaadel oli suur improvisatsioon, mille õnnestumisele

aitas kaasa mitmete tendentside ja asjaolude kokkulangemine.

Nagu juba öeldud, otsustav oli ristisõja väljakuulutamise ise, sest see võimaldas mobiliseerida vähemalt ühe Euroopa-osa potentsiaali kristluse laiendamiseks Läänemere idakaldale. Ristisõja võimalikkus tulenes sellest, et katoliku kirik oli 11. sajandil loobunud vägivaldse ristiusustamise keelust. Ristisõjad muutusid populaarseks, sest kristliku Euroopa ühiskondades oli suur patuste "ülejääk", kes kõik vajasisid hingepuhastust ja olid valmis suunduma palverännakutele, esialgu Pühale maale Palestiinasse, siis Maarja maale ehk Liivimaale ja Peetruse maale ehk Preisimaale. Ristisõdade idee ühendas seega pattude lunastamise paganate alistamisega, anakronistlikult öeldes oli ta ideoloogilise tagapõhjaga massiliikumine, üks nendest, mida Euroopal tuli teisel aastatuhandel pärast Kristust veel mitmeid üle elada.

Rüütliordude fenomen

Ristisõjad andsid Euroopale ühe fenomenaalse nähtuse – mungaordude ja feodaalsete sõjameeste kasti sünteesi rüütliordudeks. 12. sajandini olid vaimulik ja sõdalane teineteist suuresti välisavad rollid – vaimulikud ei tohtinud mõõka kanda ega verd valada, rüütlikeisus omakorda andis vaimlikkonda ainult need noorukid, kelle füüsis ei võimaldanud olla täisväärtuslik sõdalane. Veretöödest väsinud või hingelise vapustuse üleelanud rüütli ümberpöörumise märgiks oli olnud mõõga võtmise vööl ja selle sümboolne asetamine

altarile – edaspidi oli selline mees pühendunud Jumala teenimisele ja selleks ta mõõka ei vajanud.

Vaimulik rüütliordu kõrvaldas selle antagonismi.

Ühel asjaomasest kirjanduses väga tihti kasutatud 13. sajandi miniatuuril võime näha täisrelvastuses rüütlisalka, kelle eesotsas ratsutab, pistoda põiki hammaste vahel, Jeesus Kristus. Jumala poeg väejuhi ja senjööriina, see oligi rüütliordude kvintessents.

Ka 1202. aastal loodud Mõõgavenudade ordu tunnuseks olnud mõõk ja rist on suurepärane näide sellest, kuidas ristisõdade idee ühitas need kaks seni täiesti vastandlikku printsipi.

Tulemuseks oli ideaalsel juhul munk-sõdalane, kes täienisti allus ordustatuutidega kehtestatud distsipliinile, painutades oma seisuseuhkuse ülemate tahte alla. Mõistmaks selle asjaolu tähtsust, arvestagem, et kõrgkeskaegne rüütlivägi koosnes indiviididest, kes arvestasid ainult oma seisuseuhkusega. Koguni tavaline rüütel võis keelduda täitmast kuninga käsku, sest kuningas oli esimene võrdsete seas, ei enamat. Feodaalsete sõdalaste kasti kuulunud mehed olid eelkõige rüütli ja alles siis kuningad, hertsogid ja nii edasi, kuni feodaalse hierarhia alumise astmeni välja.

Rüütliordudes peeti nende sünni järgsetel aegadel rangelt kinni askeesist ja see tähendas rüütlevendadele loobumist kõigist seisusekohastest lõbudest nagu südamedaami kultus, pistrikujaht, turniirid ja palju muud, mis oli olnud määravaks rüütli "mina" konstitueerumisel. Veelgi enam, ordustatuutide järgi tuli rüütlevendadel eemalduda ka palju-

Palvetav ristisõdalane (13. saj.)

dest nendest maistest hüvedest, mida nautisid tavainimesed. Vältimatu depressiooni (väga võimalik, et hullumise) maandamiseks jäi seega ainult üks seisukohane tegevus – sõdimine.

Me võime vaid oletada, milliseid raskusi võis osale rüütliordude liikmetest tekitada põliste hoiakute muutmine ja Läti Henriku kroonika näib pakkuvat meile ka üht näidet sellisest allajäämisest ordureeglite rangusele.

Henrik teatab Mõõgavendade ordu esimese meistri Wenno tapmisest orduvend Wickberti poolt 1209. aastal. Mõrv oli salakaval ja julm, tapariistaks kaheteraline kirves, mida Wickbert tavatses endaga alati kaasas kanda (XIII, 2).¹ Seda veretööd peetakse tavaliselt ordu liikmete mõrtsukaliku loomuse ja ordusiseste vastuolude tõestuseks, mis ei ole ehk samuti väär. Kuid samas ei ole mul õnnestunud kirjanduses kohata osutust võimalusele, et vahest oli vend Wickbert lihtsalt võimetu kohanema ordu rangete eeskirjadega ning maandas oma depressiooni viisil, mida inimühiskonnas läbi aegade on kasutatud. Wickberti motiivide mõistmise võti võib peituda Henriku sõnades: "Sel ajal oli sõjateenistusvendade hulgas keegi Wickbert, kes oli oma südame pööranud küll enam ajaliku maailma armastuse kui ordukorra poole ja külvas palju lahkkelisid vendade vahel." Edasi kinnitab Henrik, et Wickbert tundis lausa vastikust "püha eluviisi osaduse vastu" ja põlgas "Kristuse sõjateenistust" (XIII, 2). Wickberti loole sarnastest juhtumi-

test Henrik ega vanem riimkroonika ei teata, seega kaugeleulatuvaid järeldusi ordu rüütlevendade enamuse moraali üle ei saa tema põhjal teha.

Rüütliordude võitlusvõime hindamisel tuleb arvestada ka seda, et kõrgkeskajal oli sõjapidamine äärmiselt reglementeeritud: vasallid olid kohustatud senjööridele sõjateeneid osutama kas teatud arv päevi aastas (ülimalt 40 päeva) või ainult teatud geograafilises piirkonnas (näiteks Mainzi peapiiskop võis vasallidelt nõuda sõjateenistust ainult siinpool Alpe, Itaalia-sõjakäikude eest tuli tal vasallidele peale maksta) või siis ainult kaitseisloomuga sõjas või koguni nii, nagu tavaks keskaegsel Inglismaal – vasall osales sõjaretkes kuni kaasavõetud moonakoti tühjenemiseni.

Ordurüütel pidi seevastu sõdima igal ajal ja igasugustes tingimustes ning ilmselt ta ka soovis seda, sest nagu öeldud, oli sõda muutunud tema eksistentsi ainsaks mõtteks ja tema rüütlikeisuse ainukeseks väljenduseks.

Vaimulike rüütliordude jõu hindamiseks olgu antud veel üks aspekt, nimelt kõrgkeskaegse rüütli kui niisuguse lahinguvõimelisis üldse. Kuigi keskajal hinnati ühte rüütlit vähemalt kümne jalamehe vääriliseks, ei ütle see veel kõike, sest laiemalt võttes peetigi täisväärtuslikuks sõdalaseks (ja sõdalaseks üldse) rüütlit ja ainult rüütlit. Ladinakeelne termin *miles* – 'sõdalane', oli rüütli sünonüümiks.

Kõigile vaimulikele rüütliordudele eskujuks olnud Templiordu statuuti-

1 Henriku Liivimaa kroonika. Toim. ja komment. E. Tarvel; tlk. R. Kleis. Tallinn, 1982. Siin ja edaspidi tähendavad rooma numbrid tekstis viidet sellele kroonikale. Rooma number tähistab peatükki, araabia number alalõiku.

VIKERKAARE SISU 1995

LUULE

Alliksaar, A. Viis minutit viimistletud viisakust/8, 1.

Aragon, L. Mimoosid/Prantsuse k. tlk. I. Hirv//4, 1.

Auden, W.H. Tänuavaldus/Inglise k. tlk. M. Väljataga//5-6, 1.

Belials, V. Hingetõmbeaeg//2, 18.

Beier, P. Katkendeid poeemist "Ada Piirlup" (1981–1995). Pühendet Eesti mees- ja naisfeministidele [Liig julgelt; Ning koopas; Kas lepiksin; Sult palun; Sa alles; Mis võluda; Ta tasa; Veel viivitada; Rind õõnes; Ma vahel; Oo sukki]//8, 2.

Blok, A. *Maailmalinnas, mille ümber.../Vene k. tlk. M. Väljataga//1, 1.

Borges, J.L. Pagulane/Hispaania k. tlk. J. Talvet//5-6, 12.

Brecht, B. Jumala õhtulaul; Minu emale; Laul ühest armsamast; Muusad; Epistel enesetapu kohta; Järelopõlvedele/Saksa k. tlk. D. Vaarandi//5-6, 3.

Byron, G.G.N. Sauli laul enne viimset lahingut/Inglise k. tlk. U. Uiibo//2, 1.

Dragomoštšenko, A. Kseniad/Vene k. tlk. L. Tungal//1, 23.

Etnofuturism setu moodi. Lauda laul; Lätsi-ks kulla kolõhoosi/Publ. ja komment. M. Tutt-Pütt//12, 19.

Fontaine, J. de la. Kolm valmi/Prantsuse k. tlk. A. Kaalep//4, 2.

Goethe, J.W. *Auväart on teresõna.../Saksa k. tlk. A. Kaalep//3, 1.

Hafiz. *Veinikeldrisse läksin.../Pärsia k. tlk. H. Udam//3, 17.

Jarrell, R. Kuulipritsimees/Inglise k. tlk. U. Uiibo//9-10, 1.

Kaldmaa, J. *ON TUHMUND MU PÄEVADE KIRKUS...; Tütar külas lahutatud isal; Kodutu; *PUUD PURJUTAVAD...; Laul linnuks saamisest; *MU HÄMARASSE PÄEVA ÄK-KI...//2, 22.

Katajavuori, R. Erinevused; Sireenid; Naine, kes saab unes kriimustusi/Soome k. tlk. ja järelmrk. K. Pruul//7, 1, 23.

Kauksi, Ü. Kalmunäio//12, 2.

Kiiskinen, J. *sa oled pasunaleek...; Kukun üles; Mehe tähekaart; Süütu valamine; Vaade jõeale, tornelamust/Soome k. tlk. ja järelmrk. K. Pruul//7, 8.

Kivisildnik, S. Igas pisipeos kanaribik//12, 22.

Koskelainen, J. *...kas sa ei näe...; Täna; Reisija; Ultramar; Tarkade kivi; Lõunarist; Väravast; Mõõgad; Üle; As horas mortas; Märki/Soome k. tlk. H. Krull, järelmrk. K. Pruul//7, 2.

Krivulin, V. Lõkkel; Lävel; Öine loomaed; Viies märts/Vene k. tlk. O. Arder//1, 8.

Laaman, I. Auasi; Jumalast; Pääsulinnu jalad ja roheliste tiivad; Mis hammaste taga, see meie; Bolšoi teatrist; Ma vaatasin//9-10, 20.

Laine, J. Tulu ja Poli lään on punased/Soome k. tlk. K. Pruul//5-6, 6.

Lawrence, H. D. Klaver; Koolibri; Baieri emajuured; Surmalaev/Inglise k. tlk. K. Mits//11, 8.

Mistral, G. Nii tahab Jumal; Soome

Mullinger, J. Kahetsused (Vaade installatsioonile)//11, 38.

George Orwell. [Foto]//9-10, 77.

Fernando Pessoa. [Foto]//11, 17.

Prazmowski, W. Postcard from Portugal (Foto)//11, esikaas; Sõjamasinad (Fotoobjektid)// 46; tagakaas.

Pärsia kirja näited//3, 23, 27.

Richard Rorty. [Foto]//9-10, 95.

Savtšenko, I. ...Mõistagi, aga see ei tähenda, et viimast kohtupäeva pole olemas (Foto)//11, 34.

Semper, E.-L. (Kaadrid videost) Home//7, esikaas; Eesti kunstimaastikud//34-35; Fashion//38; Ultra//39; 10 sekundit//42-43; Home//46-47, tagakaas.

Stanionis, V. Seirijai elanikud (Passifoto)//11, 35.

Tandberg, V. Väljalõige ajalehest "Tonsbergs Blad"//11, 42.

Toomik, J. Rainy and Sunny (Installatsioon)//9-10, esikaas; Praha. Kuu aega enne "sametrevolutsiooni" (Happening koos Vano Allsaluga)//32-33; Päikeseloojang Lõuna-Saksamaal (Foto)//34; Line. 60 tombstones, Norwich, England (Foto)//35; Tee Sao-Pau-

losse (Installatsioon)//36-37; Aaaaaa... (Performance)//42; Täantsides koju (Videoinstallatsioon)//43; Avant-garde walk in Venice (Installatsioon)// 46-47, tagakaas.

Tormis, T. (Fotod seeriast Mõni mägi: 44 fotot 1984-1994) nr. 18. New-York//5-6, esikaas; Nr. 1. Krimm//78; Nr.2. Krimm//79; Nr. 36. Kolm heina-kuhja//80; Nr. 19. Vancouver//81; Nr. 32. Piibe maantee//82; Nr. 37. Väike Munamägi//83; Nr. 38. Le Mont-Saint-Michel//84; Nr. 44. Kullamäe//85; Nr. 22. Vancouver//tagakaas.

Jaan Tõnisson. [Foto]//8, 57.

Vahtrapuu, A. Maal Osaka triennaalile (Akrüül)//2, esikaas; Konfliktid II (Kuivnõel, akrüül)//34; Skulptuurid II (Kuivnõel, akrüül)//35; Liikumine varjuga (Kuivnõel, akrüül)//38; Semaforid (Kuivnõel, akrüül)//39; Punane algoritm (Kuivnõel, akrüül)//42; Jõulud Calais's (Kuivnõel, akrüül)//43; Nimetu (Kuivnõel, akrüül)//46; Sinine algoritm (Kuivnõel, akrüül)//47; Tepée (Vask, jõhv, värvitud email//tagakaas.

Westerlund, S. Rahva Teenistuses (INK-JET trükk tekstiilil)//11,47.

des eristatakse "sõdalasi" ja ülejäänud vendasid väga rangelt. Näiteks ei tohtinud ükski rüütelvend lahingust lahkuda kõrgemalseisva isiku loata ka siis, kui oli haavata saanud, kõik ülejäänud sõjakäigus osalejad seevastu võisid lahinguväljalt hälbida niipea, kui tundsid end alla jäävat võitluse ägedusele. Veelgi enam, nad võisid oma äranägemise järgi üldse mitte minna lahingusse ja seda ei peetud deserteerumiseks.

Vahetegemine tulenes sellest, et ainult rüütel oli varustatud pealaest jala-tallani kaitsva rõngasrüüga, ja ristisõdade kroonikud annavad meile siinkohal ka vastavaid viiteid.

Kui Henrik teatab Polotski vürsti röövretkest Ükskülasse, siis märgib ta, et liivlased kui "relvastamata mehed" (*homines inermes*) ei sõandanud vürstile vastu hakata ja lubasid talle maksta (VII, 4). Henriku märkus liivlaste relvastamatusel ei tähenda, et neil üldse puudunuks relvad. Liivlastel jäi puudu kaitsvast rõngasrüüst ja sellega oli kroonikule kõik selge – liivlased ei olnud võrdsetl kaitstud ja nende allaheitlikkus oli täiesti loomulik.

1211. aastal piirasid saarlased Kaupo linnust Toreidat, Henrik teatab muu hulgas järgmist: "Ja neile lähevad väljale vastu ammukütid (...) ja haavavad paljusid neist, tapavad paljusid, nagu relvituid" (XV, 3).

Vanemas riimkroonikas leidub identne hinnang paganate relvastusele, nimelt kasutab kroonik Ümera teise

lahingu ühe episoodi kirjeldamisel järgmisi sõnu: "eestlased pöördusid sakslastele vapralt vastu, aga nad pilluti laiali ja ratsutati [maaj]tasa, nagu oleks nad olnud relvastamata" (kroonikas *als ob sie weren ungegurt* – v. 1122–1127).¹

Kroonikute kasutatud tingiv kõneviis on ilmselt kõigest stiilivõte, konditsio-naali võib siin kõrvale jätta – Euroopa mõistes ebapiisava kaitserelvastusega pagan ei olnud *miles*, vaid halvastirelvastatud talupoeg.

Rüütliordu võitlusvõime hindamine võtkem kokku tõdemusega, et seal ühendati usuline fanatism, professionaalne sõdimisoskus ning jäägitu allumine distsipliinile, ning see lubab, teatud reservatsioonidega mõistagi, nimetada rüütliordut tõesti perfektseks sõjamasinaks, millel ei ole õhtumaailma hilisemas ajaloos analooge. (Reservatsioonidest: eelnev ei käi enam 16. sajandi krooniku Russowi kirjeldatud Liivi ordu kohta, sest see ordu oli kaotanud ühes ristisõdade idee allakäiguga oma kunagise eksistentsi aluse ning vajunud täielikku dekadentsi, samamoodi nagu enne teda näiteks Templiordu).

Kvaliteet ja kvantiteet Baltikumi sõjatandril

Kõik eelpool esitatu võib ju näida veelikordse kinnitusena triviaalsele tõele, et Baltimaade paganatel tuli kokku põrgata määratu sõjajõuga. Viimase hindamisel eelistataksegi eesti ajalooteaduses

1 Dietleb's von Alnpeke, Livländische Reimchronik. In: Scriptorum rerum Livonicarum: Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland. Riga; Leipzig, 1853. Bd.1. Lk 489–827. Siin ja edaspidi viitab araabia numbrite kasutamine vanema riimkroonikale värsiridadele.

lähtuda eelkõige kvalitatiivsetest kriteeriumidest, arvude, kas või ligilähedaste, esitamisest hoidutakse. Ometi on kroonikates toodud ka mõningaid arvandmeid Mõõgavendade ordu suuruse kohta ja meil ei ole alust pidada neid numbreid kroonikute fantaasiaviljaks.

Liivimaa vanem riimkroonika teatab 1236. aasta Saule lahingus hukkunud mõõgavendade arvuks 48 rüütli. Mõõgavendade ordu selgroog oli sellega murtud ja ellujäänud, *resp.* lahingus mitte osalenud orduvendade edasine tegevus Liivimaal oli mõeldav ainult nende ühinedes Saksa orduusse. 48 rüütli langemisest johtunud katastroof sunnib meid otsima vastust küsimusele, kui suur oli õigupoolest Mõõgavendade ordu oma hiilgeaegadel. Saksa ajaloolane Friedrich Benninghoven arvab, et ülimalt 110 rüütli. Arvestades seda, et keskaegsetes rüütliordudes oli sõjateenistusvendade (st rüütlite) ja kannupoiste, poolvendade ning teiste alaväärtuslikumate sõdalaste *resp.* tsivilistide vahekorraks 1:4 kuni 1:10, saame arvutada Mõõgavendade ordu ligilähedase suuruse. Laskumata täpsustustesse (ja selleks pole meil võimalustki) hinnakem ordu kogusuuruseks tema hiilgeajal mõned sajad, igal juhul märgatavalt alla tuhande mehe, ning arvestagem, et lõviosa neist ei olnud täisväärtuslikud relvakandjad.

Oletades, et Mõõgavendade ordu suuruseks tema hiilgeajal oli märgatavalt vähem kui tuhat meest, ja hinnates rüütelvendade arvuks omakorda ülimalt ühe neljandiku orduliikmete üldarvust, kerkib küsimus, kui palju oli ordu rüütleid vahetult tema loomisele järgnenud ajal, st siis, kui ristisõda

pöördus eesti hõimude vastu. Legendaarseteks muudetud 1208. aasta Ümera lahing on meile teada ainult tänu Läti Henrikule ja seetõttu me ei saa jätta arvestamata Henriku ühtki, ka mitte kõige tühisemana näivat sõna sellest lahingust. Kui Henrik teatab, et sakslasest *resp.* Mõõgavendade ordu Võnnu linnuse meeskonnast osales lahingus umbes 20 meest (XIV, 8), siis oleme kohustatud ka neid sõnu respekteerima. Võnnu oli tollal mõõgavendade tähtsaim linnus, Benninghoveni arvates eestlaste vastu suunatud (suunduva) ristisõja eelpost, ja vastavalt sellele ilmselt mehitatud ordu kõigi tollaste võimaluste kohaselt. Kui Võnnu meeskonnas oli tõesti 20 saksa päritolu meest (liivlaste arvu me ei tea), siis võib siit ühtlasi aimu saada, milline oli Mõõgavendade ordu ligikaudne suurus.

Nagu näeme, järeldub ordu suuruse ligikaudsest hindamisest muistse vabadusvõitluse apoloogeetilisele käsitlusele teatud oht. Võiks proovida otsida selle vastu kaitset, viidates piiskop Alberti iga-aastase värbamistöo tulemusena Liivimaale saabunud ristisõdijate suurele hulgale, kuid see oleks tulutu.

Ristisõdalaste põhimass koosnes hooajalistest palveränduritest, kes saabusid enamasti Saksamaa põhjapoolsetest osadest ja kelle arv oli Benninghoveni arvates headel aastatel tuhande ligi, halvematel aastatel mõnesaja ringis. Mõistagi kordusid perioodiliselt ka sellised ajad, mil ühed ristisõdijad olid juba lahkunud ja teised polnud veel saanud. 1208./1209. aastal eestlastega sõlmitud vaheerahu põhjenduseks on Henrikul öelda järgmist: "et maal elavad sakslased olid seni haruldased ja

vähesed, arvasid kõik heaks, et eestlastega rahu asjade üle läbi räägitaks enne isand piiskopi päralejõudmist, kes oli Saksamaal kogumas risticõdijaid järgmiseks aastaks" (XII, 6). Iga-aastase risticõdijate suuruse hindamisel tuleb arvestada sedagi, et ta ei koosnenud ainult professionaalsetest relvakandjatest.

Paavsti bulla oli Maarjamaale mineku võrdsustanud Palestiina palverännuga ning seetõttu randus Riias suurel hulgal ka "tsiviliste". Henrik teatab näiteks, et piiskopi ametissepühitsemise üheteistkümnendal aastal tuli Liivimaale kahe tuntud rüütli kõrval õige palju muid aadlikke, rüütleid ja vaimulikke koos "igasuguse rahvaga" (XIII, 1).

Kuigi siinkohal pole võimalik hakata arutlema selle üle, mida tähendab keskaegsest ladina keelest eesti keelde tõlgitud väljend "õige palju", tõlgenduvad vaimulikud ja "igasugune rahvas" üheselt, nende kuuluvus "tsivilistide" seisusse on vaieldamatu.

13. sajandi Eesti aladel elas umbes 100 000, paremal juhul 150 000 inimest. Kui hoida kinni arvamusest, et nad alistati Lääne-Euroopa ühendatud jõududega, siis tundub Eesti rahvaarv tühine.

Kui aga oletada, et Eesti vallutajateks oli mõnisada Öhtumaailma esindajat, siis oli jõudude vahekord umbes sama, mis Cortési ja Pizarro salkadel Ameerika iidsete kõrgkultuuride sõjajõududega.

Sel juhul pidi kvaliteet tervenisti korvama kvantitatiivse allajäämise. Kuna risticõda lõppes eesti hõimude kaotusega, siis pidanuks risticõdijate kvalitatiivne üleolek kohalike hõimude malevatest

olema mäekõrgune. Kuid kas ta oli seda?

Liivimaa sõjatandri omapära

Palestiina risticõdajad käsitletud ajaloolased märgivad, et keskaegne rüütli-varustus ei vastanud kõrbesõja tingimustele. Esiteks ähvardas soomusega kaetud mehi ülekuumenemine ja teiseks ei olnud nende manööverdamisvõime võrreldav araabia ratsaväe omaga. Väitakse, et risticõdalased kasutasid Liivimaal neid kogemusi, mis olid saanud Palestiinas, tuleb suhtuda kriitiliselt. Kuigi Baltimaade sõjatander oli täiesti vastandlik Lähis-Ida omale, oli ta kesk-aegsele rüütliväele samamoodi ekstreemjuhtumiks, ja Palestiina kogemuste rakendatavusest Baltimaades võib rääkida umbes sama palju kui Teise maailmasõja aegse saksa *Wehrmächti* Liibüa kõrbesõja kogemuste rakendatavusest Karjala metsades ja soodes.

Baltimaade eripära Euroopast-tulnutele ei peitunud ainult loodustingimustes, vaid veelgi rohkem siinsetes sõjapidamistavades. Viimased olid aga tingitud nii looduslikest kui ka ühiskondlikest oludest.

Keskaegses Eestis oli kultuurmaastiku ja ürglooduse suhe otsustavalt viimase kasuks. Eesti oli suures osas kaetud ürgmetsaga. Ürgmets oli täis risticõdijate mahalangenud puid, tuulemurde ja padrikuid, kust suutis läbi minna ainult metsloom. Padrikute monotoonsusse löikusid sood, järved, ojad, jõed. Neist ei läinud tollal üle sildu, nende kaldad olid pehmed ja seetõttu pääses näiteks Lõuna-Eestist Põhja-Eestisse ai-

nult mõnes kohas – Tartu, Viljandi ja hilisema Pärnu juures. Ei tohi arvestamata jätta, et maaparandustööd algasid Eestis alles 19. sajandil, keskaegne Eesti oli täis soid ja rabasid.

Keset 13. sajandi ürgmetsa looklesid kitsad teed, pigemini rajad, mis viisid ühelt kultuurmaastiku saarelt teisele. Kui külasid oli rohkem, kui nende keskel asus linnus ja kui see kõik oli seotud mingi institutsiooniga, siis nimetagem seda kihelkonnaks. Selle kihelkonna ja tema naaberkihelkonna vahel laiusid taas metsad ja sood. Lähestikku asunud kihelkonnad moodustasid maakonna, ja maakondade vahel olid jällegi suured ürgmetsad. Jäljed neist on säilinud tänase päevani: Lahemaa Harju ja Viru vahel, Kõrvemaa Järva ja Harju vahel, Alutaguse Põhja-Tartumaa ja Viru vahel. Hõredalt asustatud tänapäevalgi, tollal aga elasid seal ainult metsloomad. Niisiis, ürgloodus, mille puutumatus rikkusid üksikud asustatud saarekesed, 100 000–150 000 inimese kodud. Kuna teedevõrk sõltus koolmekohtadest ja kindlatest kallastest, siis olid inimeste rännuvõimalused piiratud, eriti suvel. Siit saab mõistetakavaks, miks suurel määral ei kattunud suvised teed talviste teedega, seda kuni päris hilise ajani, 19. sajandini vähemalt. Eestis oli küllalt paikasad, kuhu pääses ainult talvel, ja see ei kehtinud mitte üksnes kaubavooride, vaid ka sõjavägede kohta.

Baltimaades oligi sõjaretkede *resp.* rüüsteretkede pidamise meelisajaks talv. Henrik: "Seitsmendal aastal paastuaja paiku, mil need rahvad tavatsevad enamasti oma sõjaretki ette võtta..." (IX, 1). Henrik mõtleb siinkohal 1205. aasta paastuaega, mille Enn Tarvel pai-

gutab 23. veebruari ja 10. aprilli vahele. See oli aastaaeg, mil valitses veel külm. Ja Henrik ütleb ka otsesõnu välja, miks oli pakane nii oluline. Ristiväe esimene rüüsteretk Järvamaale algas 1211. aasta jõuludega – Henrik: "kui (...) põhjatud teed kinni külmuvad" (XV, 7). Siin ongi talvesõja populaarsuse võti.

Niisiis oli Baltimaades sõjapidamisajaks talv. Keskaegse Euroopa rüütlite eelistus aga langes hoopis suveajale. Õigemini hilissuvel, kui maapind oli veel tahe ja ratsaväerünnaku korraldamiseks platse piisavalt, põllud koristatud ja vaenlase maal hõlbus leida toidumoona nii meestele kui hobustele; ilmad soojad, nii et raudrüü alla ei pidanud toppima mitut paari vammuseid või lausa karusnahku (kas nad mahtusidki kõik sinna alla?).

Baltimaade sõjatandril kaotas see kõik oma kehtivuse. Võime ainult ette kujutada, kuidas rüütliid karmi pakasega püüdsid oma raudrüüdeid soojustada. Kuidas nad aga talvesõja tingimustes kandsid oma kinnist pottkiivrit – 13. sajandil varustusse ilmunud *Topfhelmi*, seda ette kujutada on juba raskem. Vaatepiludest ja õhuavadest väljapressiva auru tõttu ei pannud nad seda võib-olla üldse pähe. Või kujutlegem raskelt koormatud rüütli ratsusid sumpamas sügavas lumes. See ei ole enam hoogne rünnak, pigem lumeräätsadel või suuskadel liikuvate paganate naerutamine. Raskusi oli teisigi. Ristisõdijate imerelva ammu kaar oli ka vinnastamata olekus tohutu pingele all ja tema rabadaks muutumine suurte külmakraadide puhul tundub rohkem kui tõenäoline.

Kindlasti ei oska me tänapäeval paljude keskaegse talvesõja komplikatsioon-

nide peale enam tullagi ja seepärast meenutagem vähemalt neid "pistasju", mis on ilmestanud meie sajandi talvesõdasid. Kas või seda, et *Wehrmächti* sõdurite kuulipildujad funktsioneerisid 1941./42. aasta Moskva lahingute ajal ainult tänu Punaarmeelt trofeeks saadud püssiõlile.

Läti Henrik teatab, et 1216. aastal olid ristsõdijad piiramas linnust Saaremaal (Sulev Vahtre arvates Muhu linnust), mille vallutamine jäeti katki ühel kindlal põhjusel: "ja heideldes nendega, kes linnuses olid, tapavad mõningaid nendest haavates, ja liiga ägeda pakase pärast, püüdmata linnust ennast vallutada, pöördusid nad kogu röövsaagi ja vangidega oma teed mööda jääl tagasi" (XIX, 9).

Talvesõda ei olnud ainus omapära. Kohalikud hõimud olid ka vilunud "võsasõja" pidajad. 1205. aasta sõjategevusest Väina jõel teatab Henrik järgmist: "ründavad tagasipöörduvaid ristsõdijaid nende teel tihedas padrikus Rembate tee ääres väga ägedasti kahe linna (...) liivlased." Ristsõdijad hõivavad Üksküla linnuse ja, "suutmata (...) paganate sagedasi salarünnakuid välja kannatada, niidavad kõik vilja relvastatuina" (IX, 11).

Selline sõda ei sobinud rüütelite, nende traditsiooniliseks lahinguviisiks oli avamaal peetud võitlus mees mehe vastu, kus iga rüütel ratsutas konkreetse vastase peale, püüdes teda sadulast tõugata, ja selle luhtumisel ümber pööras ning manöövrit kordas. Baltimaade hõimud sõdisid teistmoodi. 1208. aasta Ümera lahing oli varitsuslahing ja nagu 1205. aasta Väina sõjategevus näitab,

oligi selline "partisanisõda" kohalike hõimude eelistatud sõdimisviisiks.

Mõõgavendade ordule hävinguga lõppenud 1236. aasta Saule lahing oli mitmete seniste sõjakogemuste eiramise tagajärg. Vanem riimkroonika teatab, et tol aastal oli Riiga kogunenud hulgaliselt ristsõdijaid, kes ei tundnud kohalikke olusid, kuid põlesid seda enam kannatamatusest alustada sõjakäiku Leedusse – juba suvel, nagu nad kodumaal olid harjunud. Mõõgavendade meister Volquin andis neile lõpuks järele, hoiatades siiski võimalike tagajärgede eest, öeldes, et tagasitee leidmine (elusalt kojujõudmine) tuleb raske. Ordumeistri hoiatus oli ettenägelik, sest Leedu alade rüüstamiselt tagasi pöördunud ristsõdijad sattusidki tänase Läti ja Leedu piiril asunud ürgmetsas leedulaste varitsusele. Kuna pehme maastik polnud ristiväe ratsameestele sobiv, siis keeldusid veel Riias võitluslunnust põlenud rüütliid ürgmetsas lahingusse minemast. Kroonik paneb nende suhu hala: me ei taha siin võidelda, sest siis kaotaksime oma hobused ja peaksime võitlema jalameestena. Selle peale teatanud ordumeister, et kui nad ei soovi peale hobuste ka oma elu kaotada, siis tuleb ikkagi lahingusse minna.

Saule "lahing" oli mitmepäevane agoonia, viimased ellujäänud rüütliid suruti tihedasse troppi ja tapeti puude kaelalangetamisega (v. 1863–1951).

Rüütliväe frontaalrännak oli hävitava toimega, kuid esmalt tuli selline lahing paganatele peale sundida. Ümera teise lahingu käik oligi näide sellest, kuidas eestlased "pöördusid sakslastele vapralt vastu" ja siis "ratsutati [maa]tasa". Tuleb au anda nendele meestele,

kes 1217. aasta Madisepäeva lahingus võtsid enda kanda ristiväe keskmes pealetungivate rüütlite löögi. Lahinguväli küll ei võimaldanud rüütlitele hoogsat edasiliikumist, kuid kõike enese teelt pühkiva raudse laviini asemel tegi ka aeglaselt edasirühkiv teerull oma töö. Madisepäeva lahing oleks saanud lõppeda eestlaste võiduga ainult sel juhul, kui neil oleks õnnestunud korraldada Saule analoog Eesti pinnal.

Mõõgavendade ordu – koloniaalvägede prototüüp?

Ordu tähendus Baltimaade kristianiseerimisel on keskendatav eelkõige sellele, et käputäis ordumeistrite Wenno ja Volquini juhitud professionaalseid sõdalasi sai Euroopast tulnud võhikutele selgitada, mismoodi Baltimaades sõditakse. Väga tähtis oli seegi, et mõõgavennad tundsid liivi ja latgali malevate liikmeid personaalselt, oskasid vahet teha nende ja eestlaste vahel, lõpuks on meil õigus oletada sedagi, et nad mingil määral oskasid kohalikke keeli. Mõõgavennad olid kohalike olude head tundjad, selle väite tõendusena on meieni jõudnud suurepärase kirjeldus Saksi hertsogi Albrechti juhitud retkest eestlaste vastu. Hertsog Albrecht saabus Liivimaale arvatavasti 1219. aastal (seda daatumit pakutakse Henriku kroonikale toetudes, sõjaretke käik on teada vanemast riimkroonikast). Retke ettevalmistav osa langes Mõõgavendade ordu meistrile Volquinile, kes saatis põhja

poole piilurid, hoidmaks ära eestlaste ennetavat lööki. Latgalitele oli luuramisel antud eriti suur roll (v. 948–954).

Edasi määras Volquin kindlaks esimese laagriplatši ja selle, et moona pidi sinna toodama laevadega, ilmselt piki Koiva jõge. Esimeses laagripaigas oli kavas ka kõigi sõjajõudude ülevaatus (v. 992–997).

Ordumeister Volquin viibis vähemalt retke alguses Albrechti kaaskonnas, jagades talle oma teadmisi vastaspooldest, maast ja kommetest (v. 1037–1042). Ümera kandis leidis aset esimene kokkupõrge eestlastega,¹ mis piirdus esialgu viskerelvade kasutamisega, sest vastaspooli lahutas pehmete kallaste tõttu ületamatu oja. Pööre saabus siis, kui latgalid olid leidnud kindla tee oja ületamiseks ja rüütlivägi tungis eesti malevale selja tagant kallale, ratsutades paganad maatas (v. 1100–1130). Latgalitest piilurite saatmine, et too tee leida, sai olla samuti ainult ordumeistri korraldus.

Hertsog Albrechti roll seisnes eelkõige sõjaretke toetamises oma kaaskonnaga (mis võis olla tähelepanuväärne hulk sõdalasi) ja retke formaalses juhtimises. Vanem riimkroonika teatab, et Albrecht oli selle retke marssal (v.1024) ning tema juhiks olemist kinnitab seegi, et ristiväe lipp anti tema kanda ja kaitsta (v. 1015–1019), mis oli keskajal väejuhi privileegiks.

Kroonikatekst jätab lahtiseks paljud küsimused, k.a selle, miks oli väejuhiks hertsog Albrecht, kui Liivimaa kõigi sõjajõudude juhtimine olnuks ometi

1 Siin on kronoloogiline segadus, sest Sulev Vahtre järgi toimus Ümera teine lahing 1223. ja mitte 1219. aastal.

Mõõgavendade ordu meistri ülesanne. (Ordu ja piiskop Alberti hõõrumised ning hertsog Albrechti osa selles mängus jäägu siin vaatluse alt välja, samamoodi nagu uurijate oletused, et Läti Henriku kroonika on kirjutatud piiskopi-meelselt, samas kui vanema riimkroonika sümpaatia kuuluvat ordule.) Tegelikult juhtrulli annab kroonik ordumeistrile ja see tundub ka igati loogiline, sest keegi teine ei saanukski saksidest, riialastest, liivlastest ja latgalitest moodustatud ristsõdijate massi eestlaste vastu juhtida.

Meister Volquini järeleandmine võhikutele ja sõjakäigu ettevõtmine Leedusse 1236. aastal (kas Volquin ei olnud ehk siiski suutnud ajalikule maailmale täielikult selga pöörata ning, süüdistatuna arguses, otsustas rüütliu päästa kas või ilmselge rumaluse hinnaga?), mis lõppes Saule katastroofiga, näitab selgelt, millist osa ordumeister mängis – või viimasel juhul vähemalt pidanuks mängima – Liivimaa ristiusutamiseks peetud sõdades. Mõõgavendade ordu iseenesest meelevaldne võrdlemine koloniaalvägedega teenib siinkohal vaid eesmärki osutada ordu seotusele Liivimaaga, tema laialdastele teadmistele ja kohalike olude tundmisele, mis võimaldas tal lõppkokkuvõttes mängida samasugust osa, nagu oli uus-aegsetel koloniaalvägedel alates Põhja-Ameerikast ja lõpetades meie sajandi Indo-Hiinaga. Baltimaade alistamisel oli kogemus tähtsam isiklikust vaprustest või tehnilisest üleolekust ning selle kogemuse talletajaks oligi Mõõgavendade ordu.

Conquista sündroom Baltimaades

Käputäie Hispaaniast Ameerikasse saabunud avantüristide pretsedenditu valutusretk asteekide impeeriumisse on imeks hinnatav nii kaua, kui arvatakse, et see oligi ainult mõnesaja hispaanlase tegu. Asteekide impeeriumile said saatuslikuks siiski seal valitsenud sisevastuolud – Cortési salka saatsid tuhanded (kui mitte kümned tuhanded) kohalikest indiaanlastest vabatahtlikud, kes põlesid soovist neid orjastanud asteekidele kätte maksta. Nendeta poleks Cortés Mehhiko rannikust kaugemale pääsenud, kohalikud olid vajalikud piiluritena, kandjatena, teedeheitajatena, ning lõppude lõpuks ka sõdalastena.

Käputäie Euroopast tulnud ristsõdijate saatus Baltimaades sõltus samuti kohalike toetajate leidmisest. Eesti ajalooteadus märgib napolisõnaliselt, et ristsõdijatel õnnestus kasutada ära siinsete hõimude vastuolusid. Mida on mõeldud?

Kõigepealt nentigem, et tänu nimetatud vastuoludele saigi üldse võimalikuks ristsõdijate esimene kannakinnitus Väina jõel.

Henrik räägib leedulaste 1185. aasta rüüsteretkest liivlaste aladele ja juba aasta hiljem kerkinud kahest kivilinnusest Üksküljas ja Holmis, mis mõeldud liivlastele vastutasuks ristiusu vastuvõtu eest (I,5–7). Oli ilmselge, et liivlased vajasid lubimõrdiga ehitatud kivilinnuseid, muidu poleks tehing aset leidnud.

Tänapäeva Leedu aladel elanud hõimude oht polnud ainus, mis Baltimaade teisi hõime ähvardas, ja liivlased polnud ainsad, kes pidid rüüsteretkede all kan-

natama. Henrik teatab meile, et 1202. aasta paiku rüüstasid liivlasi semgalid (IV, 5), 1205. aastal läksid leedulased ligi kahe tuhande ratsamehega eestlasi rüüstama (IX, 1), 1206. aastal osalesid semgalid rüüsteretkel turaidalaste vastu (X,10), 1207. aasta jõulude ajal rüüstasid leedulased Koiva-taguseid alasid (XI, 5). Vanemast riimkroonikast teame, et leedulased jõudsid veelgi kaugeemale, kroonik kirjutab 1500 leedulase ennenägematust rüüsteretkest põhjapoolsetesse maadesse. Nad tulid läbi Semgallia, mida nad muidu polevat kunagi teinud, ületasid kinnikülmunud Irbeni väina, laastasid Saaremaad ja Muhut, siis Läänemaad, Järvat, Nurmekundi, Sakalat ning seejärel Läti alasid. Kirjeldus on trafaretne: vereojad, laipadega kaetud teed, ennekuulmatu häda ja viletsus. Rüüsteretk oli nii jultunud, et kroonik usub, nagu juhtinuks leedulasi saatan ise (v.1425–1481). Retk on dateeritud 1219. aastaga.

Kui baltisaksa ajaloolased kinnitavad, et ristimiseelse ajastu Liivimaal valitses "kõigi sõda kõikide vastu", siis ei tohiks me sellesse suhtuda kui pelgalt saksa vallutajate järeltulijate katsesse õigustada oma esivanemate tegevust. Nii samuti on ebakorrekne kahtlustada Henrikut ja vanema riimkroonika autorit lihtsalt risticõigustamise katsetes – paganate ristiusustamine ei vajanud 13. sajandi kroonikute silmis mingeid õigustavaid lisaargumente.

Sellise vastastikuse rüüstamise juurest jõuame liivlaste ja latgalite *resp.* lätlaste "kollaboratsiooni" küsimuseni. Ümera ümbruse latgalite ristimisest teatab Henrik napisõnaliselt, et nood "rõõmutsevad preestri tuleku üle, sest et

leedulased olid neid sageli rüüstanud ja liivlased alati rõhunud, ja lootes sakslaselt kergendust ja kaitset saada, võtavad nad rõõmuga jumala sõna vastu" (XI, 7). Henriku kroonika Eestimaaale pühendatud osa algab aga järgmiselt: "Ja sündis, et kui juba kogu Liivimaa ja Latgale olid ristitud, läkitasid lätlaste vanemad, Russin Sotecele linnusest, Waridote Autinest, Talibald Beverinist ja ka Bertold, sõjateenistuse vend Võnnust [möögavendade Võnnu konvendi pealik – A.H.], oma saadikud eestlaste juurde Ugandisse nõudma, mis õigus, kogu ülekohtu eest, mis nad olid neile teinud. Nimelt olid lätlased enne usu vastuvõtmist alandlikud ja põlatud, kannatades rohkesti ülekohtu liivlastelt ja eestlastelt" (XII, 6). Ning latgalite ja leedulaste suhetest räägib Henrik nii: "Ka olid siis leedulased niivõrd valitsevad kõigis nendes maades asuvate rahvaste, nii kristlaste kui paganate üle, et vaevalt mõningad julgesid oma väikeses külaelades elada, ja kõige enam lätlased. Jättes oma kodud tühjaks, otsisid nad alati metsade varjulisi pelgupaiku, kuid ei suutnud ka niiviisi nende eest pääseda; (...) ja liivlased ja lätlased olid leedulaste toiduks ja roaks ja nagu lambad huntide lõugade vahel" (XIII, 4). "Läti kollaboratsiooni" mõistmiseks tuleks ette kujutada, kuidas latgalid langesid regulaarselt Ugandist, Sakalast ja Leedust lähtunud rüüsteretkede ohvriks. Siis on mõistetav, miks löid nende vanemad mere tagant saabunud raudmeestega käed. Tehing oli soodne, sest ristiusu vastuvõtmise tasuks pakuti vägevate võõramaalaste protektsiooni. Tõmmakem paralleel tänapäevaga ja meenutagem metamorfoosi, kuidas

Landeswehri sõja ja seitsmesaja orja-aasta vaimus üles kasvatatud saksavaenulik 1939. aasta Eesti muutus üheainsa kommunistliku rõhumisaasta järel saksa sõjaväge röömupisaratega tervitavaks 1941. aasta Eestiks.

Baltikumi paganate ebameeldiv naabrus

Muidugi ei tohtinuks Baltimaadel toimuv Euroopat puudutada, tänapäeval me ütleks, et tegemist oli siseasjaga, ja kui Baltimaade rahvad soovisid oma kaaspaganaid rüüstata, siis oli neil selleks täielik õigus. Paraku oli Baltimaade probleem, anakronistlikult öeldes, ka rahvusvaheliseks probleemiks.

Henrik teatab, et piiskop Alberti kohtunud ristisõdijad kohtasid 1203. aastal teel Liivimaale kusagil Listerby rannas saarlasi, kes krooniku kinnituse kohaselt "äsja olid kiriku maha põletanud, inimesi tapnud, mõned vangi võtnud ja maad rüüstanud, kelli ja kirikuriistu ära viinud, nagu niihästi paganlikud eestlased kui kuralased seni olid harjunud Taani ja Rootsi kuningriigis tegema" (VII,1). Me arvame teadvat, kellest jutt, need olid nn idaviikingid, samad, kes 12. sajandi lõpus põletasid maha Rootsi pealinna Sigtuna. (Eestlaste osalust Sigtuna hävitamisel pole tõestatud, kuid meile meeldib ju mängida mõttega, et see oli meie esivanemate tegu.) Jätkem Skandinaavia ning vaadakem, mis toimus Visla kallastel.

Me teame, et ristisõda paganlike preislaste vastu algas Masoovia hertsogi Konradi palvel. Hertsogit ajendas selleks talle lõplikult selgeks saanud tõsi-

asi, et oma jõududega ei suuda ta preislaste rüüsteretki takistada. See oli Saksa ordu, kes pidi lõpu tegema Masoovia alade inimtühjaks kõrbeks muutmisele.

Lõpuks on meil ju õigus – ja lausa kohustuski – uurida, mismoodi nägid välja Baltimaade paganate rüüsteretked. Me ei pea fantaseerima, sest Henrik annab siinkohal väärtuslikke näpunäiteid. Henrikule viitamisel ei tohiks tekkida kõhklus, sest kuigi ta kirjeldab üldjuhul seda, mis jääb juba ristisõja raamidesse, on kõigi selle sõja rüüsteretkede muster igivana, kohalikku päritolu ja ei mingil juhul Euroopa rüütlite kogemusel baseeruv.

Henriku kroonika põhjal võiks kujutada järgmist pilti: talvise ürglaane kitsal rajal sumpavad härmas mehed ning hobused – maleva on olnud teel juba mitmeid päevi ja öid. Teekonna viimasel päeval muutub sihtpunktile lähene mine hiilimiseks, ollakse eriti ettevaatlikud, tuld üles ei võeta, sest suits võiks reeta, võib-olla on isegi relvad kaltsudesse mähitud, sest rauakõlin võiks muuta valvsaks teedel olevaid vahte. Kui oma tulekut ei ole enam võimalik varjata, muutub otsustavaks kiirus.

Henrik: "Ja teede valvurid põgenesid sõjaväge nähes, et omadele teatada. Aga kes olid sõjaväe hulgas kiiremad, leidsid luurajatega ühel ajal küladesse sisse tulles peaaegu kõik oma külades ja kodudes eest" (XIV, 10). Edasine on tرافaretne, kallaletungi ohvreid tapetakse hommikust õhtuni, nii kaua, kui käsi väsib. Kohalike rahvaste esindajad on siin eriti vilunud. Henrik: "Aga niihästi liivlased kui ka lätlased, kes on julmemad teistest rahvastest, ja kes ei mõista

armu heita, nõnda kui evangeeliumi sulane oma kaassulase peale (...), tapsid lugemata rahvast" (XVIII, 5). Tapmine ei ole eesmärk omaette, röövsaak on sama oluline ning ka mõrva ohvriks ei lange mitte kõik. Henrik: "viisid endaga kaasa veoloomi, palju kariloomi ja õige rohkesti tütarlapsi, kedä ainuüksi sõjaväed nendes maades tavatsevad säästa" (XII, 6). Retke esimene osa on läbi, järgneb põgenemine kodumaale, sest rünnakuohvrid toibuvad peagi esialgsest halvatuses, võib-olla saadakse abi ka naaberkihelkonnalt ja siis asuvad ohvrid mõrtsukaid jälitama (XIX, 9), tüdrukuid ja röövitud vara tagasi võtma, lihtsalt kätte maksuma. Aga kui kaotused on liiga suured, võib kättemaks ka viibida. Vasturüüsteretk lükatakse edasi, kuid tema toimumises võib olla kindel. Henrik: "Lätlased aga, omale maale tagasi pöördunud, valmistuvad väga vapra viõitluseks, kindlustades oma linnuseid, kandes kogu oma vara linnustesse kokku ja oodates eestlaste väge, olles valmis neile vastu astuma" (XII, 6).

Suur osa Henriku kroonikast on täidetud selliste kirjeldustega ja ei ole olemuslikku vahet, kas röövkäigu ohvriks langenud külad asusid kusagil Sakalas, Metsepoles või hoopis Turaida ümbruses, sest *summa summarum* – aladel, mis laiusid Soome lahest Vislani, oli kombeks oma naabrite juures rüüstamas käia, ükskõik, olid need siis paganad või kristlased. Rüüstesõja traditsioon ei tulenenud sellest, et siinsed hõimud oleksid olnud loomupäraselt õelad ja julmad. Asi on selles, et meie esivanemad olid barbarid, samasugused

barbarid nagu 455. aastal Roomat rüüstanud vandaalid.

Sõda vana ja uue vahel

Euroopa ristosõdijate saabumine Baltimaadesse tähendas muudatust – sõda käis edasi, kuid nüüd juba võõraste huvide nimel. Nüüdsest oli eesmärgiks kristianiseerimine, kusjuures kohalikke olusid arvestades alistati tavapäraselt ühtesid barbareid teiste barbarite abiga. Eestlased alistati lätlaste abiga, hiljem aga osalesid nii ühed kui teised sõjas kuralaste ja semgalite vastu. Löögi alla sattunud rahvastele oli ainsaks väljapääsuks ristiusu vastuvõtt. Kes keeldus, pidi arvestama rüüsteretkede jätkumisega kuni vastupanu murdumiseni. Lühidalt öeldes, see oligi ristosõja kogu taktika ja strateegia.

Otsides vastust küsimusele, milline roll oli siis Euroopast saabunud ristosõdijatel või täpsemini, Baltimaade alistamiseks loodud Mõõgavendade ordul, tuleb esmalt uurida, mida olemuslikult uut töid Euroopast saabunud sõdalased.

Kahtlemata muutsid nad senist jõudude asetust. Nende abiga olid liivlased võimelised osutama vastupanu leedulastele, eesti hõimude senised peksupoisid latgalid sõandasid aga koguni üritada kättemaksu oma põhjanaabritele. Mõlemapoolsed rüüsteretked jäid traditsiooniliseks, ent üks pool, ristitud lätlased ja liivlased, sai endi tagalasse mõõgavendade ja Riia piiskopi vasallide linnused ning see oli suur eelis.

Nagu meile juba on selgunud, olenes rüüsteretke edukus vastase üllatamisest.

See kehtis 13. sajandil ning on kehtinud kõikjal sajandeid hiljemgi. Ent Baltimaades oli see eriti oluline, sest siin ei olnud veel välja kujunenud feodaalkorda. Tolle korra algne mõte nimelt polnud ju nõrgemate ekspluuteerimises, vaid nende kaitsmises. (Feodaalkorra geneesi Euroopas ei saa vaadelda lahus araablaste, normannide ja madjarite rüüsteretkedest.) Feodaal, see tähendas väljapaistva sõdalase ümber koondunud relvastatud meeste salka, kes elas üheskoos mingis kindlustatud punktis, anakronistlikult öeldes – feodalism tähendas alalist sõjaväge ja garnisone.

13. sajandi Baltimaades seda veel ei olnud, üllatusrännaku ohvriks langenud kihelkonnas pidi iga üksik perekond võitlema omaenda jõududega terve vaenlaste salga vastu, mis tähendas seda, et perekonnad tapeti üksteise järel. Arusaadav, miks kirjutab Henrik nii palju vastaste maa karistamatust laastamisest ja tapmisest nii kaua, "kui käed vajuvad väsimusest rippu".

Henriku kroonikast selgub, milliseid eeliseid said lätlased Euroopa arenenud feodaalsüsteemi "ekspordist" oma maa-le. 1208. aastal korraldas ristivägi esimese rüüsteretke Ugandisse — kui uskuda Henrikut, siis suures osas lätlaste initsiatiivil, mainib ju kroonik eestlastele esitatud ultimaatumid algatajatena kõigepealt kolme läti vanema nimesid ja alles siis orduvend Bertoldit (XII, 6). Järgnes eestlaste vältimatu kättemaks, mis kulmineerus Beverini linnuse ründamisega. Lätlased suutsid tõrjuda eestlaste rünnakud, löid nad taganema ja samas teatasid toimuvast ka Võnnu ordulinnusesse. Henrik: "Ja saates läbi õõ Kristuse sõjateenistuse meistri Wenno

juurde Võnnus, kes siis oli kohal, palusid nad teda koos omadega tulla eestlasti taga ajama. See tuli, kutsunud kokku kõik ümbruskonna lätlased, hommiku kätte jõudes Beverini" (XII, 6).

Eestlasti kätte ei saadud, sest ilm läks väga pakaseliseks ja jälitajate hobused hakkasid lonkama, ent see pole siin oluline. Oluline on, et ordumeister Wenno oli isiklikult Võndu kohale tulnud (teades oodata eestlaste rüüsteretke?), edasi väärib tähelepanu asjaolu, et Beverini alla jõudis Wenno välkkiirelt (kui uskuda, et Beverin asus praeguse Valmiera kohal, siis lahutas teda Võnnust linnulennul 30 kilomeetrit), ja veel huvitavam on see, et Wenno jõudis nende nappide tundidega mobiliseerida enda juhitud kaitseväge kõik Võnnu lähistel elanud lätlased. Operatiivsus on igal juhul hämmastav ja selle taga sai olla ainult laitmatult töötav sõjaline organisatsioon.

Sakslaste kaitseõjapanus seisnes ka selles, et neil oli välja pakkuda uut relvastust. Siinkohal on mõeldud eelkõige ambusid, mis tekitasid kohalikele sõdalastele ikka ja alati tuntavaid kaotusi, näiteks liivlastele Holmi (X, 9) või eestlastele Võnnu piiramisel (XIV, 8). Tõdemusega, et amb oli väga tõhus relv nii linnuste vallutamisel kui ka kaitsmisel, jõuamegi järgmise olulise uuenduseni, nimelt linnuste piiramise kunsti kasutamiseni.

Kahtlemata ei olnud paganlikele sõdalastele ka enne sakslaste saabumist linnuste piiramise või vähemalt vallutamise katsed päris tundmatud.

Henriku kirjeldustest selgub siiski, et need katsed olid ebaedukad. Võnnu piiramisel üritasid eestlased linnuse puit-

osi põlema panna, "kiusasid tule ja suit-suga väga neid, kes linnuses olid", ehitasid "midagi kaitsetorni taolist", ning kuigi Henrik hindab eestlaste ponnistusi küllalt kõrgelt: "Ja kui sõja päevi poleks lühendatud, oleksid nad igatahes suuremat kurja teinud" (XIV, 8), ei jäta see siiski eriti sügavat muljet. Kohalikud paganad ei osanud linnuseid piirata ja nad ei pidanudki seda oskama, sest rüüstesõdades ei läinud seda vaja. Pannud vastase külad põlema ja haaranud röövsaaki nii palju, kui võimalik kaasa võtta, püüti võimalikult kiiremini kodumaale tagasi jõuda – linnusesse paku pääsenuid oli mõtet ainult siis kimbutama hakata, kui oli täiesti selge, et seal naiste ja laste kõrval vaid mõned üksikud mehed on vastupanu osutamas.

Sakslaste tulek muutis olukorda kardinaalselt. Kui sakslased tahtsid mõnda linnust vallutada, siis lõppude lõpuks see linnus vallutati. Ei olnud tähtis, kui suuri ettevalmistusi olid kaitsjad eelnevalt teinud või keda nad olid endile appi kutsunud – lõpuks langesid ka sellised "ülilinnused" nagu Viljandi ja Tartu.

Kujutagem ette meie esivanemate hämmingut, kui nad linnusevallile kogunenult avastasid, et vaenuvägi ei mõtlegi edasi minna, vaid asub hoopis laagrit üles lööma. Kuidas nad kasvava rahutusega jälgisid raudrüüdes ratsanike tiirutamist nende linnuse ümber, seda, kuidas need takseerisid valles igast küljest ja andsid korraldusi liivlastele ja lätlastele, kes siis hakkasid neile näidatud kohtadesse paigutama kummalisi masinaid ja ehitama seninägematut rästastel torni.

Kujutagem ette meie esivanemate

meeleheidet, kui neile hakati kaela heitma kive ja põlevaid tõrvapotte, kui piiramistorni ülemiselt platvormilt saadetud ammunooleid noppisid vallilt ühe kaitsja teise järel, samas kui mäe jalami-le kogunenud vaenuvägi koondus tormi jooksmas. Võime uskuda, et meie esiisad polnud asjade selliseks pöördeks ette valmistunud. Arvatavasti ei võimaldanudki nende tehniline tase efektiivseid abinõusid ristsõdijate piiramiskunsti vastu.

Ning kolmas, kõige suurem uuendus, oli territoriaalse vallutuse mõiste. Kui Baltimaade hõimud pidasid rüüstesõda saagihaaramiseks ja venelaste retked taotlesid sama eesmärgi kõrval ka maksukohustuse sisseadmist teatud maaladel, siis sakslasi huvitas maade enda valdusesse haaramine.

Sakslaste püüdluseks oli arenenud feodaalsüsteemi sisseviimine Baltikumi aladele ja nad olid edukad, sest omaenda feodalismiga olid Väina jõest põhja pool elavad rahvad lootusetult hiljaks jäänud.

Ristsõda Baltimaades oli laguneva sugukondliku korra kokkupõrge aste kõrgemal asuva feodaalkorraga ning see sõda oli vallutajatele edukas seetõttu, et osa Baltimaade hõime tõttas feodaalkorra ekspordist tulenevaid eeliseid kasutama arveteõiiduseks oma vaenlastega.

Ristivägi oli edukas, sest ta ühendas traditsioonilised võitlusmeetodid Euroopast tulnud sõjaliste uuendustega. Sõja eestlaste vastu võitis saksa-läti liit. Kui oleks ära jäänud ükskõik kumb osaline selles liidus, võib-olla ei oleks siis eesti hõime alistatudki.

Ristsõda ei olnud ainult ideoloogili-

ne sõda või ainult sõda uue ja vana vahel, ta oli samavõrd ka "kodusõda", ning kui me ei tunnista viimast asjaolu,

siis pole me Läti Henrikut ja vanemat riimkroonikat objektiivselt lugenud.

PAUL VIRILIO

KAUDNE VALGUS

Mäletan ikka veel oma üllatust kümme-kond aastat tagasi, kui nägin metrooplatformidel peeglite asemel videoekraane...

Tõsi, juba varsti pärast 1968. aastat võis märgata järelevalvekaamerate ilmumist suuremate koolide ja ülikoolide sissekäikude juurde, kusjuures samu uusi vahendeid kasutati ka pealinna bulvarite ja ristteede jälgimiseks.¹ Täna tunnen uut üllatust, nähes elumajakse juurde koodluku klahvide kohale ilmumas mikrokaamera objektiivi, kuna uksetelefon ilmselt enam ei suuda asendada portjeed...

Elektronoptilise asendusvahendina näib videoskoopia siin leidvat oma peamise rolli: olla valgustus. Ta valgustab kaudselt koduümbrust, millele enam ei piisa üksnes elektrivalgusest – otsesest,

*Valguseks nimetatakse
elava valguse varju
(Bernard Clairvaux'st).*

päevavalgusega analoogilisest valgusest. Muide, sedaliiki seadeldiste kiirenev miniaturiseerumine muudab videokaamera ning ta vaatlusmonitori järjest sarnasemaks kontroll-lambile, mis süttib ja helendab, et näidata siin või seal toimuvat.

Kuni 35 millimeetrise videosalvestuskaamerani, mille varasem sihik, optiline silma-ava, on nüüd edukalt asendatud monitoriga, kust võime näha salvestatavaid kujutisi.

Kuidas võiks siin mitte märgata üht video olemuslikku joont: mitte "kujutada" tõsiasja rohkem või vähem aktuaalselt, vaid esitada otseselt koht, elektronoptiline miljöö, kusjuures see on ilmselt reaalsuse laineksmuutmise saadus [mise-en-onde du réel], mille tegi võimalikuks elektromagnetiline füüsika?

Tõlgitud raamatust: Paul Virilio, *L'Inertie polaire*. Paris, Christian Bourgois Éditeur, 1990.

¹Selle elektroonilise järelevalve režiim asub sümbolisel kombel Pariisi Raekoja maa-aluses osas.

Seega on ka loogiline, et me siin ei leia mingit representatsiooniruumi, mingit "kinosaali", vaid ainuüksi *reži*.

Kuna videograafia tekitab kohapildi, ei vaja ta lõppkokkuvõttes mingit muud ruumi peale enda-aluse ruumi, mille moodustavad kaamera ja monitor. Need ise on aga integreeritud teistesse seadmetesse ja aparaatidesse, on neis nii-öelda lahustunud, nii et ei jää alles mingit sidet "kunstilise" representatsiooniga, televisiooni või kinematograafia.

Samuti nagu kedagi ei eruta juhtimis- puldi lambid ja numbrilauad või vitriini valgustus, ei eruta ka kedagi tõeliselt video "saatekoht". Too koht on ainuüksi see, mis on valgustatud, *valguse kätte toodud*, ning ta ei ole enam "teater" või distantsilt projekteeritava kinematograafilise representatsiooni koht.

Erinevus videoskoopia ning kino ja televisiooni vahel on nii suur, et isegi TV-vastuvõtja jäetakse kõrvale, paigutades monitorid kõige tavalisematesse kodumasinatesse või luues "elektronoptilise uksehoidja", mis näitab nüüd kõike seda, mida uksetelefon võimaldas üksnes kuulda.

Kogu hiljutine debatt kino kriisi ja avalike projektsioonisaalide pisenemise üle kordub siin natuke, ärgem selles kahelgem, erakorteri tasandil, tolles "elutoas", kus tihti ikka veel paikneb telekas; ekraani tulevik seisneb aga ühtaegu tema emantsipatsioonis, ootamatus *paisumises* hiiglaslikuks päevaval-

gusekraaniks (JUMBOTRON või olümpiastaadionide ekraanid), ning tema *sissetõmbumises*, hajumises argistesse esemetesse, ilma et jääks alles mingit sidet vaatamängu või televisiooni-informatsiooniga.

Kes tunneks veel huvi juhtmete vastu elektrilistes kodumasinates? Keda huvitavad homme optilised kiud¹, mis peidetakse materjalidesse, igapäevastesse tarbeesemetesse?

Tõepoolest, peale päevasündmuste, poliitika või kunstisündmuste *taasülekandmise* "valgustab" video meile ka puhta *ülekande* fenomeeni, kandes need silmapilkselt üle suuremast või väiksemast ligidusest, mis saab omakorda uut tüüpi "kohaks", tele-topograafiliseks lokaliseerimiseks... eks räägitagi ju lokaal-televisioonist? Samuti kui Edisoni leiutatud elektrilamp põhjustas päiste paikade ilmumise öisesse miljõesse, tekitab elektronoptiline lamp nüüd märgatavaid "kohti" üldiselt märkamatus paikades. Silmapilkselt ülekanne mitte-koha koht (suuremas või väiksemas kauguses) on meeleliste ilmuvuste kommutatsioon, mis sarnaneb paroptilise tajuga ega oma mingit seost harjumuspärase massimeediaga kommunikatsiooniga.²

Nõnda on tuntud "teleskoopia" ja "mikroskoopia" efektide kõrval, mis on järsult muutnud maailmatajumist alates 17. sajandist, olemas ka "videoskoopia" tekitatavad efektid, mille vastukajad nägemismaterjalise ei lase end kaua oodata. Video osaleb aktiivselt silmapilkselt ja

1 Optilised kiud (*fibres optiques*) on üliväikese läbimõõduga torukesed, mis juhivad valgust tänu täielikule peegeldavusele. Kasutatakse endoskoopides (keha sisemuse uurimiseks) ning televisis ja telesides. *Tlk.*

2 Selle kohta loe: J. R o m a i n, *La Vision extra-rétinienne et le sens paroptique*. Paris, 1964.

interaktiivse lokalisatsiooni loomises, moodustades uut "aegruumi", millel pole midagi ühist topograafiaga, geograafiliste või lihtsalt geometriliste vahetegurite ruumiga.

Kui teatri ja kino representeerivate "lavastuste" probleem päädi vaatuse või filmijutustuse ajalis-ruumilise organiseerimisega saalis, mis on avalik esitiskoht, ja kui televisiooni stsenograafia, küll vähemal määral, samuti nõuab lava ning privaatset levimispaika (elukorteri ruumid), siis videoülekanne puhul pole asi enam nõndasamuti. Tema "kine-videograafia" seisneb ainuüksi *ilmuvuste kommuteerimises*, mis on rohkem või vähem kauged ja üksteisest lahus, ning samuti rohkem või vähem kaugete interaktiivsete osalejate kommuteerimises. Videosignaali saate ja vastuvõtu kommutatsioon väljendavad terminaali ekraanil *vahemaade mutatsioonikommutatsiooni* (topoloogia) *potentsiaalsusena* (teletopoloogia), see tähendab, helendava energiana, relativistliku kinemaatika ja laineoptika ühendusena.

Nüüdne kinematograafiliste vaatemängusaalide kriis ei jõhtu seega olemuslikult mitte kodusest filmivaatamisest televisiooni kaudu, vaid reedab pigem representatsioonimõiste kriisi, mis on seotud "otsenähtavuse"¹ pealetungiga [l'essor du "direct"]. See otsenähtavus *reaalses ajas* on videokoopia arengu vili, mis ei toimi mitte ainult kodus, vaid suvaliselt siin-seal, aparaa-

tide ja mitmesuguste seadmete sees, kuhu videokoopia on integreeritud juba ligi paarkümmend aastat – kõige põrpi-vamaks näiteks optilise kiu kudumine liitmaterjalidesse. Tegemist on *edasilükatud* taastülekanne kriisiga, mis tänu elektronoptiliste pilditehnikate kalduvusele nüüdseks paneb juba maksma eri kohtade ja miljööde tõelise esituse idee, ehk täpsemalt "ideograafia". See esitus ehk "presentatsioon" on võrreldav – sedapuhku inimlikus mõõtkavas – omaaegse optilise teleskoobi presentatsiooniga astronoomilises mõõtkavas, või samuti mikroskoobi presentatsiooniga materjalide siseomaduste mõõtkavas.

Seega ei saa videost sugugi kaheksandat kunsti, nii nagu kinost ei saanud seitsmendat. Kinematograafilise vaatemängu, võistlevate telekanalite ja ka nn videokunsti kriis johtub sellest eksisammust, mis tehti juba foto-kinematograafia ja samuti raadio-televisiooni algusaegadel, ületähtsustades *tõsiasjade vaatemängu* – ehk meelelahutustegevusi – ja alahinnates sündmuste *koha valgustamist*. Hoolimata Edisonist, Marey'ist, vendadest Lumière'idest, Vertovist ja mõnedest teistest, on laadapidustused ikka võidutsenud (ning võidutsevad televisioonis rohkem kui kunagi varem) illuminatsiooni üle, mis tähendab *aktiivse optika* äkilist ilmutumist, kusjuures ometi uuendatakse *passiivse optika* vägitükke (klaasi ja erinevatest läbipaistvatest materjalidest läätsede omi), mis

1 Virilio "le direct" ei tähenda muidugi mitte ainult "otsenähtavust", vaid ka "otsekuuldavust" ning vajaduse korral kas või "otsekombatavust" ja "otsehaistetavust". Niisiis hõlmab see ettehaaravalt kõiki telekommunikatsiooni võimalusi, kaasa arvatud tänane arvutisuhtlus. Eesti keeles nii loomulikke üldmõistet tuletada ei saa, kuna siin on aluseks määrsõna. *Tlk.*

juba meelelist reaalsust organiseerivad. Kui esile kerkib *kohalolev telereaaalsus* [télérealité présente], mis paiskab segi traditsioonilise representatsiooni objekti ja subjekti, *tuleb kohtade kujutisest peale kujutistekoha asemele*: ta vahetab välja vaatamängude ja projektatsioonide saalid, nii et üksnes teater pääseb tänu oma aja- ja kohaihtsusele elektronoptilise valgustuse muundustest, mille väledus alati välistab "kohtade ihtsuse" ja soosib üksnes "ajaihtsust" – kuid see aeg on *reaalne aeg*, mis sügavalt nakatab reaalsete asjade ruumi.

Tõepoolest, radiofoonilise saate ja vastuvõtu *radio-aktiivsuse* efektid, millega kaasneb "elektronakustiline ülitruudus", leiavad nüüd oma paariku: seda võiks edaspidi nimetada videoskoopilise kommutatsiooni *opto-aktiivsuseks*, millega käivad kaasas talle omased "elektronoptilise üliteravuse" probleemid.

*

Kui Toulouse'is ja mujal praegu räägitakse *lähiteleviisiooni* ehk *lokaalse televiisiooni* peatselt paigaldamisest, siis ei anta veel enesele aru, et on kasutatud sõna, mis kuulub videoskoopiasse – või kui soovite, arvestades kaablites linna – "videograafiasse", sest see võimaldab linnal *näha iseennast ja teha end nähtavaks*, ehk teisisõnu, muutuda iseenese "režiiks", iseenese filmiks...

Just seda tähendab projekt, mille kuulutas välja Rennes'i linnavalitsus: teostada "avalik elektrooniline valgustus", et soodustada asula poliitilist ja majanduslikku elu. Selleks on vaja luua

munitsipaalne teleteadetevõrk, ja kindlasti kodune telepood, gigantne kaatoodvitriin, mis suudaks asendada kohalikku ajakirjandust. Kuid kas sama pole juba tehtud meie lähemas ümbruses, igapäevaste kohtade ja esemete kitsas ringis? Sest mis on metroo videotulp või vaatlussüsteem ettevõtetes ja kaubamajades, mis võimaldab näha kaupu uurivate inimeste nägusid? Ja see pole veel midagi, kui mõtleme "kontaktiga" kaameratele või "valguspirniga" monitoridele, mis on laiali puistatud tarbeesemetesse – nii nagu varem mikrofon ja valjuhääldi, magnetofon äratusraadios, walkmanid või siis kvartskellade numbriluaad sullepeatstes, tulemasinad ja muud kirjud objektid. Videoskoopilise visualiseerimise vallas on kommutatsioon siiski erinev: "geograafiliselt lähedane" televiisioon ja "geomeetriliselt lähedane" video *parasiteerivad* siin-ja-praegu selgel tajumisel, nad panevad kohad *teletopoloogiliselt* üksteisest läbi põimuma ja muudavad nad vastastikku asendatavateks, tänu "otse-nähtavuse" äkilisele avastamisele, see tähendab tänu "kiirusruumile", mis momentaanselt asendab meie harilike tegevuste aegruumi. Nõnda seguneb otsese ülekande piirkiirus para-optilise illuminatsiooniga ja annab endast märku kui videosignaali kiiruse kaudne valgus.

Seega pole ekraanide miniaturiseerumine ega gigantism mingi jaapani vigur, nagu Öhtumail tihti väidetakse. Kõik kujutisefüüsika vallas toimuv toimub samuti ka astrofüüsikas: mõelgem Edwin Hubble'i peatselt käikulastavale ruumiteleskoobile *adaptiivse optikaga*, see tähendab aktiivse optikaga, kus kujutise paranemise efekt sõltub arvuti

võimalustest ja mitte enam ainuüksi läätseklaaside omadustest.

See ei ole ekraani ja kujutise mõõt-kava siin enam üldse määravad. Objektide dimensioonid ei ole olemuslikud: õieti tuleb katoodekraanil ilmsiks *vahet-kauguse ruum, mis meie silme all muundub helendavaks energiaks, valguse võimsuseks*.

Ootamatult hõivab harjumuspärase ajaintervalli (positiivne märk) ja ruumiintervalli (negatiivne märk) koha teistsugune intervall liigist "uue füüsika valgus (nullmärk)"¹. Nüüdsest pole mis tahes mõõtu, mis tahes ulatusega pinnal või pealispinnal objektiivset eksistentsi mujal kui vaatluse vahepinna sees ja selle kaudu, kusjuures vaatlus ei ole enam üksnes päikese või elektri otsese valguse silmanähtav tulemus, vaid põhineb kaudsel valgusel, mille tekitab elektromagnetilise võrgu või optilise kiust kaabli radioelektriline väli.

Kõik, mis kehtib maakera *maksimaalse pinna* kohta, mida pidevalt jälgitakse satelliitidelt (sõjasatelliidid, meteoroloogilised tehiskaaslased jne), kehtib samavõrd esemete ja kohtade *minimaalse pinna* kohta, kui see on alutatud videokoopia intensiivsele valgusele. Tekib, tõepoolest, müstiline *telesild*, mis ühendab omavahel pealispindade pidevalt kasvavat hulka, suurimatest pisimateni: see on heli ja kujutise tagasiside, mis meie, vaatlejate jaoks vallandab *telekohalolu* ehk (video-geograafilise või video-geomeetrilise) *telereaalsuse*, mille olemust väljendab reaalse aja mõiste.

Kõike seda, mida Albert Einsteini

1905. aastal loodud "vaatepunkti teooria" meile õpetas ulatuvuse ja kestuse relatiivsuse kohta, kinnitab *nähtavalt* video silmapilkne tagasiside, vaadeldava pinna ja vaatleja lahutamatu silmitsiolek (relativistlik vahepind, ilma milleta poleks ulatuvusel mingit objektiivset mõõdet). Nüüdsest on elektronoptiline keskkond ülekaalus klassikalise "öko-loogilise" keskkonna suhtes. Mõjule pääseb "elektrooniline meteoroloogia", milleta maise atmosfääri ilmastik peagi muutuks mõistetamatuks. Hetkel, mil Ameerika suured telekanalid ABC, CBS ja NBC (ühepoolsed kanalid – märgakem seda) tunnevad end üha halvemini, kavatseb Ted Turner'i otsene infokanal käiku lasta *News Hound*'i, esitades üleskutse miljonile abonemendiga televaatajale, kellel on olemas videosalvestusvahendid. "Siin on meie jaoks miljon võimalust," kinnitas hiljuti Earl Casey, tulevase interaktiivse seade vastutav toimetaja, *"miljon tunnistajat, kes võivad meid varustada piltidega, mille hulgast meil tuleb üksnes valida."*

Sama võime täheldada, sedapuhku sõjalisel pinnal, nende valdavalt strateegiliste uuringute juures, mille sihiks on lahingulennukite *silmatorkamatus*. Hetkel, mil saab paigale pandud kompleksne, kogu maakera hõlmav elektromagnetiline jälgimiskeskond, otsitakse aktiivselt vahendeid "radioelektrilisest vaateväljast" pagemiseks, leiutades spetsiaalseid materjale, nagu superpolümeer PBZ, mis väidetavalt ei ole radarilainetega avastatav. Samal ajal soovitatakse aeronautiliste materjalide valmistajatel paigutada samadesse ma-

1 G. Cohen-Tannoudji, M. Spiro, La Matière-espace-temps. Paris, 1986.

terjalidesse optilisi kiude, mis suudaksid lahingugarustuse koostisosi ja mootoreid pidevalt läbi valgustada.

Kui maailm filosoof Schopenhaueri jaoks oli tema ettekujutus, siis videasti ja elektrooniku jaoks on ta tema esitus; esitus, mis on ühtaegu väline ja otsene ning seesmine ja kaudne, kusjuures objekt ja instrument ei saa palja silma jaoks üksnes kohalolevaks, vaid *tele-kohalolevaks*.

Teise näite tollest seesmise ja välise, lähedase ja kauge füüsilisest lahutamatuses annavad meile korraga transportitööstus ja satelliitide avalik areng.

Ameerika ühisus "Geostar" ja peagi ka tema Euroopa analoog "Locstar" peaksid varsti orbiidile lähetama esimese elemendi süsteemist "Radio-Determination Satellite-Service" (RDSS). Tänu sellele vaatlusseadele võib transportühisuse keskus jälgida iga hetk iga oma liikumisvahendi geograafilist asendit, sest geostatsionaarne navigatsiooni-satelliit tagab kohamuutuste kontrolli. Nii saab paremini mõistetakse, miks ajakiri *Match* laskis hiljuti kirjutada oma logo Chott-El-Djeridi: Lõuna-Tu-neesia kõrbest saab äkki ekraan, inskriptsioonipind, ja sama on nüüd juh-tunud kõigi pealispindadega meres ja mandril, mis on avatud tehiskaaslaste orbiitidelt piidlevatele pilkudele.

Kuid see ülemise ja alumise lakkama-tu silmitsiolek poleks täielik, kui me jalgpunkti kõrval unustaksime seniidi ning kõik kõrgorbiidil tehtavad reklaa-mivägitükid, kuhu kuulub ka Coca-Co-

la projekt kirjutada meie öisele taevale oma kustumatu jälg.¹

Siin võib veel kord täheldada repre-sentatsiooni- ja projektsioonipaikade allakäiku – saal, lava või ekraan muutu-vad lihtsalt *taevaks ja maaks*, pealispin-dade kogumiks, pisimatest suurimateni, mis on avatud – mida ma räägin! – ülevalgustatud kõigi automaatvõtte-aparaatide ja silmapilkse ülekande va-hendite uurivate pilkude ees... Need "pinnad" ehk täpsemalt "vahepinnad" eksisteerivad nüüdsest objektiivselt veel ainult tänu videoskoopilisele vaatluse-le, otselevi ja salvestuse seadmetele, "*reaalses ajas*" kohalolevale *telereaaalsu-sele, mis asendab reaalse ruumi kohal-olu reaalsuse*, kuna elektromagnetilised jäljed jõuavad sealseist objektidest ja kohtadest ette.

*

Einsteini jaoks eristas õiget teooriat väärast üksnes selle kehtivuse kestus: mõni aasta, mõned aastakümned, esi-mene kord, mõni hetk, sekund... Kas pole see kujutistega nõndasamuti? Kui mõelda ka kujutise kehtivuskestuse kü-simusele, loomupärasele erinevusele "*reaalses ajas*" ja "*edasilükatud ajas*" vii-bivate kujutiste vahel?

Kogu "telereaaalsuse" probleem (või kui soovitakse, telekohalolu probleem) põhineb ju lõpuks selsamal küsimusel lühikese kestuse väärtusest, – sellise *ob-jekti* või *subjekti* väärtusest, mis on kau-gusest silmapilkselt kohal ja oleneb

1 Selle ekstsentrilise olukorra esimene ennustus tuli kolmekümnendatel aastatel, kui tekkis afišeerimine õhus... Tollal sai taevasse kirjutamine sagedaseks toiminguks.

ainuüksi *trajektooriga*, see tähendab, oma kujutise kiirusest, kaasaegse elektronoptilise valguse kiirusest. Mis puutub "teleaktsiooni", on sama lugu, tänu telemeetria võimele luua silmapilkne interaktsioon. Reaalses ajas viibiva kujutise *opto-aktiivsuse* sarnaneb kaugjuhtimise *radio-aktiivsusele*, millega käsitletakse rohkem või vähem kaugel objekte, sõidukeid, sammkonveiereid ja mitmesuguseid instrumente.¹

See reaalse trajektoori võimuletulek reaalse objekti ja subjekti arvel, mis nii selgelt ilmutab kujutise eelisasendit asja suhtes, kusjuures viimane omakorda tuleneb aja vastsest ülemusest reaalse ruumi suhtes, – see võimuletulek osutab reaalsuse lainelisele iseloomule. Ootamatu *meeleliste ilmuvuste kommuteerumise* pole lõppeks midagi muud kui üldise derealisatsiooni etteaimav märk, meelelise reaalsuse uudse valgustamise tagajärg. See reaalsus pole enam üksnes "ilmuv" nagu vanasti, vaid "läbipaistev" ehk veelgi täpsemalt *läbi-ilmuv* [transparente].

Ülekantud ilmuvuste segunemine/segimine vahetutega; kaudne valgus, mis peagi suudab asendada otsese valguse – muidugi ka kunstliku elektrivalguse, kuid ennekõike ja olemuslikult loomuliku valguse, tuues kaasa kõik siit tulevavad tajunihked... Silmapilkse ja kõigjalviibiva trajektoori võimuletulek tähendab seega *aja valguse* võimuletulekut, ja see elektronoptika intensiivne

aeg vahetab lõplikult välja traditsioonilise passiivse optika.

Võib tõepoolest kihla vedada, et reaalsuse staatus ei pane enam kaua vastu sellele kohtade, tõsiasjade ja sündmuste äkilisele illuminatsioonile. Kui kaameraobjektiivide *ruumilise* teravuse paranemine soodustab kontrastide nägemist ja suurendab hariliku kujutise selgust, siis vastne võtte- ja ülekandeprotseduuride *ajalise* teravuse paranemine suurendab videoskoopiliste kujutiste puhtust ja eraldusvõimet. Niisiis on audiovisuaalse kiiruse esmane eesmärk näha ja kuulda, ehk teisisõnu *liikuda edasi reaalse aja valguses*, samuti kui sõidukite automobiilse kiiruse eesmärk oli *liikuda edasi territooriumi reaalse ruumi ulatuvuses*.

Seega lisandub suure kiirusega kommunikatsioonivahendite (TGV², ülehelikiirusega lennuk...) suurenenud "läbipaistvusele" informatsiooni ja telekommunikatsiooni vahendite ootamatu (elektronoptiline ja akustiline...) läbiilmuvus. Kujutise ülitrüüdis ja üliteravus võimaldavad (kõlalise, visuaalse...) reljeefi iseloomu tublisti modifitseerida, ja lõppkokkuvõttes polegi see reljeef midagi muud kui tajutavate asjade suurem või väiksem reaalsus – ajalis-ruumiline reljeef, mis tingib maailma ja oleviku vastuvõtu. Kuna silm tõlgendab heledusintensiivsuse mis tahes muutust vormi muutumisena, ei sünnita valgus (otsene või kaudne, loomulik või kunstlik) ainuüksi esemete ja kohtade värve,

1 19. oktoobril 1987 võimaldas Wall Streeti informatsioonikrahh esmakordselt näha finantsturgude silmapilkse interkonnektiooni negatiivseid tagajärgi, mille kohta üldiselt käib väljend BIG BANG.

2 *Train à grande vitesse*, "suure kiirusega rong". Prantsusmaal on seni Euroopa kiireim rongiliiklus, mis võimaldab läbida vahemaa Pariisist Marseille'sse umbes nelja tunniga. *Tlk.*

vaid loob ka nende reljeefi. Siit tulebki kujutise üliteravuse-uuringute suur tähtsus, sest videosignaali ühtaegu ruumiline ja ajaline teravus suudab – sedapuhku visuaalse ruumi tarbeks – teostada selle, mille raadiosignaali ülitruudus juba teostas heliliste mahtude stereofoonia tarbeks: nimelt *kodukeskonda integreeritud tõelise stereo-optika*.

Nii nagu satelliitvõtete tehnika pidevalt parandab kujutiste eraldusvõimet, parandatakse pidevalt ka televisioonipildi teravust, mitte selleks, et suurendada *lokaalse* ümbruse *elektrilist läbi-paistvust*, nagu see sajandi alguses oli linnade ja maakohtade üldise elektrifitseerimise puhul, vaid sedapuhku selleks, et suurendada *globaalse* ümbruse *elektronoptilist läbi-ilmuvust*. Tekib uut liiki "reljeef", audiovisuaalne maht, mis kattub ülekantavate ilmuvuste ter-
vikuga; selline "stereovideoskoopia" sarnaneb makroskoopilises mõõtkavas kunagise elektronmikroskoobi kasutuselevõetuga lõputult väikeste mahtude uurimisel. Nüüdsest ei piisa nägemiseks enam ümbritseva pimeduse hajutamisest, vaid ilmuvuste kommutatsiooniga hajutatakse ka ulatuvuse tõke, liigsuurte kauguste läbipaistmatus, tänu videokoopilise materjali halastamatule läbitungivusele – analoogselt kõige võimsamate prožektoritega... Koidab avaliku kaudse valguse elektrilis-optiline "võltpäike", nii reaalse kui figuraalse areneva laineteksmuutmise vili – kunstlik valgus, mis nüüdsest täiendab elektrival-

gust, nii nagu too kunagi korvas päeva-
valguse.

26. oktoobril 1987 kell 13.32 kohaliku aja järgi viis rakett TITAN-34D orbiidile tehiskaaslase KH11. *Polaarorbiidil ringlemine võimaldab visualiseerida kogu planeeti*; see satelliit võib oma lakkamatu geograafilise ülelennu kestel iga hetk zoomida, pöörata end oma telje ümber ja kanda üle kujutisi, mis on muundatud elektroonilisteks impulssideks. Selle militaarse valguskeha keskmine eluiga on kolmkümmend kuus kuud...

*

Tegelikult ei saa kinematograafi ja prožektori leiutamist teineteisest lahutada rohkem, kui saab lahutada kinematograafi ja momentülevõtet fotograafias. Eks töötanud ju Thomas Edison, kes 1897. aastal leiutas elektrilise hõõglambi, mõni aasta hiljem kinematograafi kallal? Mis puutub Louis Lumière'i, siis laenas rahvuslik merevägi talle 1900. aasta maailmanäituse ajal oma kõige võimsama lahinguprožektori, et ta saaks kuulsas Masinate Galeriis projekteerida oma filme suurele ekraanile... Muide, veidi enne oma surma 1948. aastal töötas kinokunsti pioneer ikka veel sõjalaevastiku valgustite täiustamise kallal.

Praegu on laiekraanfilmide poolkeraalne projitseerimine Geoodis¹ võimalik ainult tänu 15-kilovattise ksenoonlambi kasutamisele, mis algselt oli mõeldud

1 Geood on Pariisis Teaduste ja Tööstuse Linnaku juures asuv 36 m läbimõõduga terrassfäär, mille sees näidatakse panoraamseid filme. Kuna vaateväli ületab inimese nägemisvälja, tekib linnulennu efekt. *Tlk.*

valgustama NASA raketide stardiplatse.

Lõpuks, kui Apollo XI astronautid 1969. aastal saabusid Kuult, andis Ühendriikide president korralduse süüdata tuled kõigis rannikulinnades, nii nagu õhtuti süüdatakse tavalised laternad mereäärsele bulvaril – ja see polnud ainuüksi austusavaldus Kuu vallutajatele, vaid ka avaliku valgustuse arengule, mis nüüdsest võis ilmutada inimese kohalolekut atmosfääri äärmiste piirideni.

Kui mõelda teatrite ja peopaleede valgustusele 18. sajandil, või linnade elektrivalgustusele möödunud sajandi lõpus – igal juhul on avalike vaatamängude ja etenduste ajalugu lahutamatu valguse ajaloost, alates ilutulestikest, Athanasius Kircheri maagilisest laternast ja Daguerre'i dioraamist (Daguerre oli dekorator Pariisi ooperiteatris ja Ambigu Comique'is) kuni hiljutiste "heli ja valguse" seadeteni. Ka kino enese süünd on lahutamatu kunstliku valguse arengust ja kuulsatest "kaarlampidest", mida on vaja nii stuudiovõtetel kui filmitööde projitseerimiseks saalis.

Läbipaistvuse äkilise laienemise teine ilmutuslik aspekt seostub politsei vajadusega valgustada tänavaid, et suurendada turvalisust ja pikendada kaubitsemisaega, aidates nii kaasa linna rikkumisele. Nõnda on see olnud alates politseileitnant La Reynie' 1667. aastal antud korraldusest, millest sai alguse Pariisi kui "valguselinna" maine üle kogu maailma, kuni praeguse videojärelevalveni – vahepealseks järguks linnade ja maakohtade elektrifitseerimine 20. sajandi algul, mis on analoogne asulate kaablistamisega, sest optilisi kiude kasutatav videolevi kordab olemuslikult

maa üldise elektrifitseerimise protseduuri. Oluline nihe puudutab siin valguse enese iseloomu, mis pole nüüd enam lihtsalt "kunstlik", vaid ka "kaudne", ja sarnaneb otsesele valgusele niisama vähe kui omal ajal kandelaabri valgus tähevalgusele.

Osutagem sellest vaatekohast veel *valgusvõimendiga* kaameratele (või binoklitele), mida praegu kasutatakse sõjaväes ja millega saab näha pilkases pimedas küllaltki suurte kauguste taha. Asendades tihti infrapunaseid süsteeme, on "madala valgusnivooga kaugnägemine" omamoodi suguluses osakeste kiirendiga, sest kuitahes nõrk ümbritsev valgus ka poleks, too süsteem võimendab teda ligi sada tuhat korda... Võtteaparaat koosneb pidevasse tugevasse elektrivälja paigutatud torust, millel on hulk järjestikuseid footonikiirendusastmeid: need kõik suurendavad lõpliku kujutise selgust, kuna toru teises otsas pörkuvad kiirendatud valgusosakesed vastu fosformembraaniga ekraani ja iga üksik osake hakkab helendama. Veidi aega tagasi võtsid taolise kaudse valgustusseadme tarvitusele saksa ja briti politsei, kasutades seda eriti staadionide jälgimiseks.

Kui maa või maakoha tegelikult läbitava, reaalse ruumi üle valitseb teleülekandes antava otsenähtavuse *reaalne aeg*, pole seal õieti enam kohta kunstliku ja loomuliku valguse piiratud eristusel. Tuleb veel lisada olemuslik lahknevus *otsese valguse* (loomulik või kunstlik) ning *kaudse valguse* vahel, sest nüüdsest asendab elektronoptiline valgustus elektrivalguse samamoodi, nagu viimane ise vahetas välja päikesetõusu.

On oodata infograafia aktiivse optika

vägitükkide peatset täienemist: video-kaamerate passiivse optika liitmist arvatiga, mis suudaks parandada ülekanavat kujutist samamoodi, nagu seda kunagi tegid paljad klaasläätсед.¹ *Numeeriline optika* vahetab siis välja *analooilise*, nagu viimane ise osavalt täiendas inimpilgu *okulaarset* optikat.

Kuna pilt on informatsiooni kõige keerukam vorm, on tõepoolest loogiline ennustada, et informaatika areng samuti jõuab punkti, kus kaudne valgus ta reorganiseerib: see on nüüd *numeeriline valgus*, mis tungib läbi reaalsuse pimeduse ja toob koos kõige realistlikumate ilmuvustega kohale senitundmatu läbipaistvuse, millist juba praegu võimaldab fraktaalset geomeetria kasutamine ühes numeeriliste zoom-efektidega, mis pole midagi muud kui *sünteesiline valgustus*. Trajektoorid ja nende LÄBI-ILMUVUS reedavad kujutisvormi seesmised komponendid, *kuju millel pole kuju, asja mis ei ole asi* (Lao-zi)², tühjusedünaamika figuuri, mis sarnaneb aatomist väiksemate osakeste füüsikale, mille juba ammu tegi võimalikuks orientaalne mõte.

Kuid pöördume tagasi linna, tollesse "valguslinna", mis on kõigi ajalooliste illuminatsioonide kolle – alates Rooma põlemisest kuni valgustussajandi pürotehnilise kunstini ja nüüdsete laservaatemängudeni. Illuminatsioon on "lava" näitamise sünonüüm, ta tähendab läbipaistvuse ilmutust, milleta silmanähta-

vused poleks mitte midagi. Üksnes kit-sas arusaam võib veel piirata valguse ainult kohtade valgustamisega. Tõepoolest, kuidas võiks nende pimestavate elektronoptiliste ilmingute taga mitte aimata seda, et avalik kujutis [image publique] on peatselt asendamas avalikku ruumi ja et poliitilisel näitelaval ei saada homme enam läbi ilma kaudse valguseta, nii nagu eile ei saanud ilma kunstliku valgustuse otsese valguseta? Algupäraks linn-teater, mis oli organiseeritud ümber agora, foorumi või kirikuesise avaliku etenduse; siis moodsa läänemaailma kinolinnak, *cine-citta*; viimaks nüüdne telelinnak ja *meeleliste ilmuvuste kommutatsioon*, mis tänapäeval paigaldatakse tänu satelliitide tegevusele, elektromagnetilistele sagedusvõrkudele ja optilisest kiust kaablittele... Kõik need "urbaansed etendused" oskasisid omal ajal kasutada läbipaistvuse vaatemängu ja avalikku valgust, et luua oma kultuuri, oma kollektiivset kujutlusilma.

*

Seda juttu võiks illustreerida üks erandlik situatsioon: 1989. aasta kevadel otsustavad Pekingi üliõpilased avaldada meelt, et nõuda demokraatiat. Nad kogunevad ja hõivavad järk-järgult Tjan an Meni väljaku, kavatsedes jääda sinna piiramatuks ajaks... See on vana prakti-

¹ Tekst on kirjutatud kuus aastat tagasi. Varsti pärast seda ilmusidki vastavad liendid. *Tlk.*

² Lao-zi, Daodejing. *Loomingu Raamatukogu* 1979, nr 27. Hiina keelest tlk. Linnart Mäll. (XIV ptk.) Prantsuskeelne tõlge erineb eestikeelsest tunduvalt: *forme de ce qui n'a pas de forme, image de ce qui n'a pas d'image*. Tegelikult tsiteerib Virilio ilmselt hoopis järgnevat fraasi, mis eesti keelde on vahendatud: "tõesti ütlen ähmane metsik". *Tlk.*

ka, mis ei alanud mitte kuuekümnendate aastate *sit-in*'idega, nagu on arvatud, vaid kreeka linnriigis, kus agoraa avalik ruum tagas poliitilise ühtsuse ja ähvardava türanni vastu ühinenud kodanike linnaõiguse.

14. mail, kui tuleb Gorbatšov, on neid kolmsada tuhat, ja viis päeva hiljem terve miljon. Kasutades ära seda, et enamik rahvusvahelisi infoagentuure on kohale saatnud oma kaamerad ja reporterid – isegi kõige tähtsamad kolumnistid, näiteks Dan Ratheri – edastamaks kahe kommunismihiiiglase leppimist, nõuavad Hiina üliõpilased Tjan an Meni sündmuste otseülekannet, et maa kõige kuulsama avaliku platsi kujutist ei projitseeritaks mitte ainult võõrtelevisioonide kaudu kogu maailma, vaid ennekõike *Shanghaiisse, Cantonisse ja kogu Hiinasse*.

Võimud lükkavad nõudmise tagasi, ja nüüd kehtestatakse viimaks sõjaseadus; tänu sellele võib peagi näha, kuidas Pekingi elanikke massiliselt mõrvavad Hiina rahvaarmee tankid. Nii kordub Aasias see, mis oli juba juhtunud Tšehhoslovakkias Praha kevade ajal ja Poolas pärast "sisemise sõjaseisukorra" kehtestamist: rahvaarmee lõmastab rahva.

Kuid tuleme tagasi sündmuste *valgustamise* juurde, mida teevad infoagendid üle kogu maailma: teades, et poolteist tuhande ajakirjaniku viibimine Pekingis on poliitiliselt äärmiselt oluline, annavad Hiina üliõpilased lakamatult märku oma üksmeelest kaugele, väga-väga kaugele "televaatajatega". Nad lihvivad loosungite sõnastust, mõ-

nikord prantsuse või inglise keeles, ja lisavad eksootilisi sümboleid – näiteks püstitades Mao Zedongi portree alla "vabadussamba" kuju, või siis jälle alataasa viidates Prantsuse revolutsioonile... Kunagi vastas agoraa pind või garnisonilinna platsidarm relvis meeste "pealispinnale": need olid antiikdemokraatia sõdurkodanikud või kindlustatud linnade väesalgad. "Käia lahus, võidelda koos" – see jalaväe maksimum vastas ühtlasi kodanike kogunemisele avalikul väljakul, kusjuures ümbritsevad tänavad võimaldasid kiiresti liituda paigaga, kus avalik võim samastus ohu ees ühinenud hulgaga, kel tuli astuda vastu välisele agressioonile või kodusõjale.

Tjan an Meni väljaku avaliku kujutise puhul, mida kanti üle kogu maailmas, oleme kummalisel kombel tunnistajaks ühtaegu pealispinna lõputule laienemisele – mille tekitab teleekraani reaalse aja vahepind – ja tema miniaturiseerumisele, sest 51-sentimeetrine katoodekraan ei võimalda tõsiselt süüvida ülekantava sündmustevälja sügavusse. Siit ka Hong Kongis toimunu tähtsus sel tema tuleviku seisukohalt otsustaval perioodil: ei kasutatud enam ainult eratelevisioone, vaid ennekõike *linnastadioni hiigelekraani*, et kollektiivselt jälgida Hiina pealinnas toimuvat.

See ongi TELETOOPIA¹, kus reaalse aja pidevus asendab reaalse ruumi külgnevust. Hong Kongi staadion ja ta hiigelekraan muutusid teatavaks ajaks Tjan an Meni väljakust lahutamatuks, nii nagu viimane juba oli lahutamatu miljonitest eratelevisooritest kogu maa-

1 Selle kohta vt projekti EUROOPA PEALINNA DETSENTRALISATSIOON, mille deponeerisin Elyséesse 14. juulil 1988.

ilmas. Tänu uue linnavalgustuse võtetele saab antipoodide juures toimuv nähtavaks ja ligipääsetavaks, millised ka poleks keelatud linna keelud. Seda valgustust võimaldab ühtaegu elektronoptilise ja akustilise valguse energia, *elav valgus*, mille mõju ühiskonnale on võrreldamatult olulisem linnade elektrifitseerimise mõjust rohkem kui pool sajandit tagasi.

Reaalne aeg ja edasilükatud aeg – kaks aega ja kaks "liikumist": 15. mail 1989 nõuavad Tjan an Meni väljakule kogunenud üliõpilased info *otseedastust*, kuid see on asjatu vaev.

Alates 7. juunist, pärast traagilisi sündmusi Pekingis, lähetab Hiina televisioon lakkamata *edasilükatud* filmikaadreid, mida on üles võtnud politsei automaatse järelevalve kaamerad ja kus võib näha autode ja üksikute sõjaväelaste vägivaldseid kinnipidamisi; seejuures ei näidata aga kordagi väljaku rahumeelseid hõivajaid ega seda, kuidas Hiina Rahvavabariigi armee neid massiliselt mõrvab... Kujutise valik ehk täpsemalt *kujutise aja* valik on see, mis momenti poliitilise reaalsuse riigis otsustab. Justkui oleks kontinendi suurus ja asukate hulk lõppkokkuvõttes vähem tähtsad kui see kestus ja see hetk, millal temast räägitakse ja näidatakse seal tõeliselt toimuvat... Tjan an Meni väljaku sündmuste reaalne aeg ja ruum ärritasid Hiina juhte niivõrd, et nende mõju tuli REPLAY'ga leevendada.

Kummaline poliitika, kus avaliku kujutise väljaarvestatud hiline mine taotleb keelustada hukatuslikke tagajärgi, nii nagu kunagi avaliku ruumi vallid ja linnaseadus hoidsid tagasi õnnetustegevust või agressiooni. Pole enam tähtis

üksnes *konkreetses* tegevuseks valitud päev ja tund, nagu see oli muiste, vaid sündmuse valik ja kiire varjamisotsus – *ajutine* ajaline varjamine, mis käib paralleelselt tegelaste füüsilise repressiooniga, üliõpilaste massilise mõrvamisega Tjan an Meni väljakul.

Tegelikult võib nende sündmuste puhul rääkida "piiramisest", uut liiki "piiramiseseisukorrast": mitte enam linnaruumi ümberpiiramine väehulgaga, vaid *aja piiramiseseisukord*, avaliku informatsiooni reaalse aja sissepiiramine. Mitte enam harilik tsensuur, riikliku saladuse avalikustamise keeld, vaid REPLAY ja EDASILÜKKAMINE, faktilde elava valguse läitmisega viivitamine.

"Reaalse aja sõda" annab viimaks õiguse Louis-Ferdinand Céline'ile, kes oma elu lõpul pettekujutlustest vabanevuna kuulutas: "Hetkel loevad ainult faktid, ja needki mitte kauaks."

See hetk on nüüdseks möödunud kõikjal, nii Hiinas kui mujal maailmas. Faktid lõhutakse televahendite interaktiivsusefektidega. TELETOOPILINE reaalsus võimutseb sündmuse TOOPILOSE reaalsuse üle. 9. juunil 1989 teatas Hiina televisioon pühalikult, et armee tulistab hoiatamata igatüht, kes kannab kaamerat või fotoaparaati.

*

Veel viimane aspekt, mis kinnitab toimuvat muutust: koduse automobiili kriis, ehk täpsemalt tema sümboolne allakäik võrreldes muude objektidega, ekstsentrilisemate sõidukitega. "Autost saab teie viimane mure" – see Fordi väljapaneku kohal kõrgunud loosung

1988. aasta Pariisi autosalongis illustreerib hästi seda langust. Nagu ikka, ehib langus end võimalikult rohkete kaunistustega, kasutute lisanditega, nii nagu näiteks muutus näituse pealkirjas: "Ülemaailmne automobiil".

Tegelikult on tänapäeval tõeliselt ülemaailmne hoopis televisioon – televisuaalne otsenähtavus –, kuna eraauto, olgu ta mõeldud spordiks või transpordiks, on alati vaid lokaalne objekt. Siit ka hiljutine maastikusõidukite edukäik, kuulus 4 x 4, mis taotleb väljuda sissesõidetud roobastest – ekstsentriline murdmaasõit, selleks et iga hinna eest lahkuda maanteelt.

Nagu me nägime, on nüüdsest ainukeseks kõrgtehniliseks sõidukiks kujutis. Kujutis reaalses ajas, mis tuleb asendada ruumi, kus ikka veel liigub automobiil. Lõpuks on koduse automobiili kriis küllaltki sarnane linnakino kriisiga. Kui palju hämaraid saale jõuti ümber ehitada garaažideks ja hooldusjaamadeks, enne kui need omakorda muutusid supermarketiteks või, veidi veel hiljem, salvestusstuudioteks või ajalehetootmisteks.

Nagu hiljuti ütles Fellini: "Ma ei reisi enam, mul on vaid ligipääs liikumisele." Tõesti, me ei ela enam mingi "transpordivahendi" motoorses energias – energia valdab meid endid, elab meis nagu palavik, ja siit ka põhiline risk võtta dopingut, speedida iseend droogiga.

Alfred Hitchcock deklareeris kord: "Kino tähendab tugitoole, milles istuvad inimesed..." Isegi kui kinniste sõidukite istmepingid hetkel on vähem tühjad kui projektsioonisaalide tugitoolid, ei maksa meil end petta... Sest kaua me veel talume maantesõidu igavust?

Jaapanis on televisioon juba vallutanud taksod ja pilvelõhkujate liftid. Automobiil on suurtel väljakutel keelatud nagu koeradki, ta ei külasta enam mõnede kesklinna kvartalite jalakäigutsoone ja otsib pelgupaika perifeerias, oodates Pariisi superperifeeria tulekut või ka ülikiiret maa-alust lasersüsteemi, kus automobiili hakatakse kasutama metroona.

Kuidas liikuda, liikumata paigast? Kuidas vibreerida unisoonis? Nii palju küsimusi, mis peaksid varsti juhtima teiste masinateni, teiste transpordi- või ülekandevahenditeni, ilma et neil oleks enam mingit seost selle koduse tarbeesemega, mida me praegu veel pruugime.

Mõelgem järele: raadiovastuvõtja nappu ei keerata enam, vaid vajutatakse klahvile, ja televiisorit juhitakse kaugpuldist... kuni meie kvartskelladeni, mil pole enam pöörlevaid osuteidki, vaid numeeriline ekraan.

"Üks asendab teise," kirjutas kord Victor Hugo raamatu ja katedraali kohta. Kas homme pole nõndasamuti ekraani ja limusiiniga? Kui kaua me veel *reaalselt* liikleme?

Kas pole jaapanlased (ikka nemad) alles hiljuti leiutanud BO.DO.KAHNi, vibreeriva *padjakese*, et kuulata walkmani oma sammude rütmis? Kuni tõusva päikese valguseni, mille liikuva kiired enam ei valgusta nipponlaste kortereid – nende päikeseks on nüüdsest optilised kiud...

Muide, korraldajate eneste sõnade kohaselt paigutatakse Osaka kobarlinnas (20 miljonit elanikku) autoteede alla juba optiliste kaablite võrku. Kujutised hõivavad autode aluspinna. Kuu-

lakem Vormel-1 maailmameistrit Alain Prosti: "Tõeline kiirus on see, kui sul takistusi riivates on tunne, nagu liiguk-sid tugevasti aeglustatud filmis." Mis puutub endisse rallisõitjasse Bernard Darniche'i, kinnitas ta veidi pärast võistlemast loobumist: "Minu jaoks on ideaalseks autoks mobiilne videorežiiv."

Miks salata? Ainuke viis eraautot päästa on lisada talle videopildi tempo-raalkompressor: REAALSES AJAS VII-BIVA KUJUTISE TURBOKOMPRES-SOR.

Auto, mis räägib ja teatab juhile mehaanilistest häiretest, on eksitus hetkel, mil lastakse müügile (100 000 franki, auto hind) *simuleeritud maantee* auto-koolide jaoks. Teostada tuleks pigem auto, mis näeb ja tajub, *vaatepiiriülene sõiduk* [la *véhicule transhorizon*], kus automobiilne kiirus on kokku viidud audiovisuaalse kiirusega. On võimalik, et projekt PROMETHEUS, mis EUREKA raames regrupeerib Euroopa kaks-teist autoehitajat, pühendataksegi sellele. Firma *Blau Punkt* "reisipiloot" pole iial midagi enam kui ajast ja arust automaatne giidisüsteem, kui teatakse vaid, et igas vähem kui mikroni suurus-es elektrontäis on peagi sees Ühendrii-kide teedevõrgu ekvivalent.

Kuidas võiks me ajal, mil üksainus videodisk võib ekraanile tuua linna kõik teed, mitte püüda automobiili väljavaadet uuendada – asendamaks ta "välja-vaatega", milles elektroonilise kujutise ajasügavus valitseb maanteevõrgu ruu-misügavuse üle?

Hiljuti nimetati Thomsoni pesumasi-na reklaamis seda kodust tarbeeset "pe-suarvutiks". Lõpuks tuleb mõista, et homne transpordimasin on eelkõige

"sõiduarvuti", kus elektroonilise juhti-mispuldi audiovisuaalsed trikid on üle-kaalus tuuleklaasi nägemisvälja ja opti-liste kvaliteetide suhtes.

Samuti nagu langevarjuhüpped on järjest enam arenenud "suhtelise lennu" suunas, areneb ka homne automobiilne liikumine absoluutse füüsilise transpor-di juurest segatehnoloogia poole. Temast saab "suhtelise transpordi" vahend, kus on ühendatud transport ja silmapilksed ülekanded, kuna videoin-fograafilise kujutise kinemaatiline ener-gia täiendab edukalt mootori silindri kineetilist energiat.

Ülim kiirus diskvalifitseerib järk-jär-gult kõik teised. TGV ja ühelikiiruse-ga lennuk ei muuda siin midagi: *aja-võitmismasinaks* pole enam automo-biil, vaid audiovisuaalsus ja reaalse aja tehnoloogiad.

Mõni aasta tagasi pani Kaasaegse Kunsti Fond välja tore da Ferrari-kol-lektsiooni. Kuid see luksuse demonst-ratsioon, tõeline kupeede, berlinaerite ja kabriolettide sümposium Jouy-en-Josasi pargis illustreeris ometi vaid ae-rodünaamika evolutsiooni. Ajastul, mille arusaamu ja käitumist kujundab arvuti, on see "aerodünaamika" niisama ajast ja arust, nagu juba ammust aega on olnud klassitsistliku mõõbli esteetika.

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

PAUL VIRILIO, kelle meediateooriat meil on juba tutvustanud Emil Tode (RFEs ja Rahva Hääles), on ilmselt kõi-ge futuristlikum filosoof praeguses Eu-roopas. "Kaudne valgus" (La lumière indirect) on tegelikult esimene peatükk tema raamatust "Polaarinertsus", mis

omakorda on kolmas osa triloogiast; selle kaks esimest osa, "Territooriumi ebakindlus" (L'Insécurité du territoire, 1976) ja "Kriitiline ruum" (L'Espace critique, 1984) pärinevad ajast, mil Virilio veel polnud saavutanud praegust tuntuust.

"Kaudses valguses" on juba antud kõik raamatu põhiteemad, kuid kõige põhjalikumalt käsitleb Virilio siin valgust – nii nagu pealkiri lubabki. Õieti on "kaudne valgus" teine nimetus sellele, mida Virilio nimetab videoskoopiks ja mis tema sõnade järgi ühtlasi on "elektronoptiline asendusvahend" (etümololoogiliselt tuletub videoskoopia ladina sõnast video 'näen', ja kreeka sõnast skopeo 'vaatlen, jälgin; skopia tähendas ka mäetippu või vaatetorni). Seejuures on kaudsele valgusele iseloomulik, et ta soosib nimelt asjade otsesest esitust (Virilio raskesti tõlgitav "le direct", mis tavakeeles märgib lihtsalt otsesaadet raadios või telekas). Varem ainsana valitsenud otsene valgus soosis seevastu pigem kaudset esitust, representatsiooni (maalikunst, teater).

Virilio refleksioon on hoogne, kuid väga süstemaatiline. Suurem hulk "Kaudses valguses" kasutatavaid termineid on sellesamas tekstis juba ka lahti seletatud, mistõttu pikemaid kommentaare polegi vaja. Virilio stiil on enamasti väga eksplitsiitne, erinevalt eelmise, nn Foucault'-põlvkonna filosoofidest, kelle stiil on tihe ja implikatsiooniderohke ning nõuab lugejalt tavalisest rohkem pingutust. Samal ajal on tolle põlvkonna mõjud Virilio kirjutamisviisis siiski tuntavad, avaldades eriti kiires vahelduvas liikumises konkreetselt abstraktsele ja tagasi.

Kuigi "Kaudses valguses" on kätte antud kõik raamatu teemad (nii et teda võib lugeda iseseisvana), ei jõuta siin siiski veel polaarinerertsuse endani. Nõnda nimetab Virilio tsiviliseeritud inimkonna tulevast lõplikku paiksust, mis saabub pärast intensiivse optika võitu passiivse optika üle ning "automobiilide" (autod, lennukid, laevad...) taandumist. "Viimaks muutub meie maailmataju: optika ja kinemaatika segunevad. (...) Ruumiline vahemaa loovutab oma koha üksnes ajalisele vahemaale, nõnda et kaugeimadki reisirid pole enam muud kui vahemängud... Sõidukite mutatsioon pole veel kaugeltki lõppenud, kuna ta suundub – nii nagu muistegi, kuid kiiremini – ohjeldamatust nomadismist inertsusesse, ühiskondade lõplikku paiksusesse" (45). Sellise oleku võrdpildiks toob Virilio Jaapanis ehitatud moodsa ujumisbasseini, kus ujuja pidevalt heitleb tugeva vastuooluga: tulemuseks on, et ta suudab püsida paigal.

"Nüüdsest toimub kõik, ilma et oleks vaja lahkuda. Dünaamiliste sõidukite piiratud saabumisele, mis olid alul mobiilsed, seejärel automobiilsed, järgneb kiiresti helide ja piltide üldistatud saabumine audiovisuaalsuse staatilistes sõidukites. Algab polaarinerertsus. Silmapilkne vahepind asendab ümberpaiknemise kauakestvamad ajaintervallid. Pärast vahemaa/aja võimuletulekut 19. sajandil ruumi arvel astub nüüd jõusse elektrooniliste kujutiste vahemaa/kiirus: peatumine kujutisel vahetab välja pideva seisatumise" (lk 46).

Huvitav on, et Virilio pakub⁶ peale potentsiaalse ja kineetilise energia välja veel kolmanda energialiigi, mida ta nimetab kinemaatiliseks: see kinemaatili-

ne energia tuleneb liikumise ning ta suurema või väiksema kiiruse mõjust silmatajudele. "Selles mõttes paistab vastne simulatsioonitööstus just tolle viimase energiaallika töölerakendamisenä. Viimase põlvkonna arvutite võimsus sarnastab nad omamoodi viimast tüüpi mootoriga, kinemaatilise mootoriga" (lk 53).

Kui tahta siin teha mingit korrektiivi, võiks küll viidata sellele, et taoline kinemaatiline energia ei pea tingimata olema silmatajust: tänapäeva muusikas on niisamuti jooni, mis sunnivad arvama, et siin on orienteerunud tavalisest erinevale energiale. Nii kipub tundma igaüks, kes vähemalt korra on kuulnud acid house'i, millega ometi ei käi kaasas silmataju aktiveerimist. Praeguses küberkultuuris esineb kiirete nägemis- ja kuulmisaistingute pakkumine kõrvuti,

kuid alati pole need sugugi omavahel seotud ega eelda teise olemasolu.

"Polaarinertsuse" viimastes peatükides analüüsitakse valguse, aja ja ruumi probleeme videoskoopilises maailmas filigraanselt, toetudes muuhulgas Stephen Hawkingi raamatule "Aja lühike ajalugu" (eesti keeles ilmunud ajakirjas Akadeemia). Inimese tulevikku sõnastab Virilio küllalt poeetiliselt: see seisneb inimese satelliidistumises, asteroidiks muutumises omaenese vahendite abil. Nõnda saab inimesest omamoodi tähe või planeedi ekvivalent. "Saavutada aimuüksi iseenda jõul see inertsus, kus inimkeha kaalu mass saab identseks kaalutuses viibiva planeediga..." (lk 166). Milliseid teid kaudu Virilio nende järeldusteni jõuab, selle referimine läheks siinkohal pikale.

Hasso Krull

SVEN KIVISILDNIK **Etnofuturism on jõudnud teo- riast praktikasse**

Tehnoloogia ja tsivilisatsiooni areng on ugrilastele mõnda aega ebasoodne olnud. Linnad, hierarhilised organisatsioonid ja jäigad mõtlemismudelid ei olnud meile vastuvõetavad.

Individualistliku meelelaadiga rahvastel pole olnud edu riikide, sõdade ja kirikute maailmas. On püütud kohanda, kuid tulemuseks on stress koos sellest tuleneva alkoholismi ja enesetappudega.

Alles üheksakümnendatel aastatel muutus olukord põhimõtteliselt. Inimkonna areng võttis suuna infoühiskonnale, tekkisid üldkasutatavad arvutivõrgud. Interneti kasutajate hulk on selle kirjatöö avaldamise ajaks kasvanud kusagile 45 miljoni piirile ja seegi on alles algus.

Võrk, mis järjest enam tähtsust omab ja ilma milleta peagi elu enam ettekujutatav ei ole, on senisest hoopis erinev keskkond.

See võrk ei ole allutatud mingile keskele juhtimisele, ta ei teeni mingeid poliitilisi, religioosseid või ärilisi eesmärke. Tegemist on esimese tegelikult töötava anarhistliku struktuuriga. Ehkki võrgus püütakse luua korda ja kehtestada seadusi, on nende seaduste täitmist väga raske kontrollida, sest hetkel kasutatakse võrku põhiliselt inimestevaheliste suhete loomiseks ja see on

ala, mida on seadustega raske korraldada, eriti võrgu tingimustes.

Just võrk on koht, kus ugrilane end koduselt võib tunda. Informatsiooni üleküllus, mida sageli tavatsetakse võrrelda džungliga, ei mõju metsarahva psüühikale laostavalt. Individualistlikud metsarahvad on harjunud enda peale lootma ning orienteerumiseks on neil palju keerulisem ja tõhusam aparaat, kui seda eales oleks võimalik kümnele käsule ehitada.

Võrk aitab ugrilastel säilitada neile omast hajusat eluviisi, kaotamata seejuures kontakti maailmaga ja andes eneseväljenduseks ja suhtlemiseks seni nägematud võimalused.

Võrk on ühtviisi uus nii Ameerikas, Skandinaavias kui Siberis. Võrgus pole ühelgi rahval teise ees aastatuhandetepikkust edumaad. Kõik alustavad praktiliselt samast kohast.

Kõige rohkem lootust on aga individualistlikel ugril rahvastel. On enam kui tõenäoline, et peagi saab allasurutud väikerahvastest tänu infoühiskonna tulekule arvestatav jõud maailmas.

Ugrilaste maailmavallutamise plaan on rajatud iidse meelelaadi ja kaasaegse tehnoloogia seninägematule kooskõlale.

*

<http://www.art.net/TheGallery/Navitrolla>

See on Navitrolla virtuaalse galerii Interneti-aadress. Kogu järgnev jutt aga

on sellest kui etnofuturismi praktilisest väljundist. Navitrolla on esimene Eesti riigi piiridest pärit kunstnik, kes omab galeriid Internetis.

Navitrolla galerii alustas tegutsemist septembri alguses 1995. Millised pildid seal on ja mis on virtuaalne galerii? Hüperteksti põhimõttel ülesehitatud galerii sisaldab nii reprodid, fotosid kui teksti.

ArtNet asetseb füüsiliselt Ameerika Ühendriikides ja on tõenäoliselt maailma kõige soliidsem kunsti *www*. ArtNet'i ei pääse löögile kaugeltki mitte igaüks, tuleb läbida konkursid, žüriid ja muu taoline. Üür ei ole midagi tapvat, ainult kolm korda kallim kui Tallinna parimatel galeriidel.

Navitrolla edu ArtNetis on tappev, 12.–30. septembrini külastas Navitrolla galeriid 5717 inimest. Päevane külastatavus kõikus 112 ja 468 vahel, keskmine külastatavus päevas 300 inimest.

Nii oli septembris. Oktoobris on keskmine külastatavus päevas üle tuhande kunstihuvilise. Tulemus ületab kaugelt igasugused ootused. Internetis, kus valik on ääretu, loetakse heaks tulemuseks, kui sul on päevas 2–3 külastajat.

Võrdlus maiste galeriidega on asjakohatu. Eesti galeriide külastatavus ei mängi maailma tasemel mingit rolli.

Võrreldes aga Inglismaa kuumimate nimedega on Navitrolla edukam.

Gilberti ja George'i roojanäitust külastas kuue nädalaga 15 000 inimest ja seda peeti ülimaks saavutuseks. Sealjuures on tegijad tuttavad kuuekümnendatest alates ja on Inglismaa installaatorite hulgas esimesi, Inglismaa aga omakorda on installatsiooni keskus jne.

Navitrolla vaadatavus kuue nädalaga on ligikaudu 25 000 ja tendents on külastatavuse kasvu suunas. Muide, tegu on maailmas täiesti tundmatu ja Eestis tõrjutud autoriga, keda toetab eraisik.

Tüüpiline näide sellest, kuidas isepäine (ugri identiteedi teadvustanud, klan-niväline ja sõltumatult mõtlev) inimene võrgus maailma tippude tasemele küünib. Töö võrgus omab tagasimõju ka klassikalisele keskkonnale, müügihin-nad kahekordistuvad ja ostusoove ja koostööpakkumisi tuleb kogu maailmast.

Navitrolla on võrulane ja individuaal-ist, kes on võrgus edukam kui selle maailma suured maa peal. Tee on kõi-gile lahti. Omaenese tarkuse järgi asju ajades on võimalik saavutada enamat kui kambareegleid järgides.

Vaata, ükski eesti seltskond ei saa sind Ameerikas edukaks teha.

VAATENURK

HASSO KRULL

Kakskeelsuse pääsuke

KAUKSI ÜLLE. AGU NI EHA.

MORN AND EVE. Translated by J. Roper. Pildiq kraapnu E. Eesmaa. El-matar, Tartu, 1995. (Leheküljed num-merdamata.)

Kakskeelsus on eesti kirjakeelse kultuuri tulevik, samuti nagu see kunagi oli ta häll ja vahepeal suurim ähvardus. Kakskeelsus võib kultuuri funktsioneerimist nii hõlbustada kui tüsistada, tema toime võib üldine tase nii tõusta kui langeta. Kirjanduses tähendab kakskeelsus pidevat vahetust kahe rinnastuva süsteemi vahel, tavaliselt ühepoolset, kuid mõnikord ka mõlemapoolset. Kakskeelne luulekogu on selge sümptom, et kirjanduses igatsetakse dialoogi, kohalikest piiridest väljumist, võõristavat elementi ja hinnangute pluralismi.

Võrukeelse kirjanduse jaoks on kakskeelsus algusest peale olnud ülesehitav tingimus. Enamik lõunaeesti kirjanikke hakkas kirjutama teises keeles, ja need, kes kirjutasid rohkem omas, kasutasid kindlateks otstarveteks (näiteks kriitika jaoks) ikkagi põhjaeesti üldkeelt. Võrukeelne kirjandus on seega sündinud kakskeelses olukorras, tema esimeseks viitetaustaks on eestikeelne kirjanduskeskkond.

Kui nüüd võru luuletaja avaldab kakskeelse raamatu, milles teiseks osapooleks sugugi ei ole eesti, vaid hoopiski inglise keel, tuleb seda tõlgendada

katsena väljuda oma traditsioonilisest keskkonnast ja sirutada suurema iseisvuse poole, asetades võru keeles kirjutatud teose ilma mingi vahenduseta rahvusvahelisse konteksti. Selline akt on mõistagi ennekõike sümboolne, kuid ta ei ole sellepärast vähem emantsipatoorne. Võrulased oleksid üks ühineva Euroopa arvukatest vähemustest, kes muude rahvaste ja rahvusvähemustega suhtlemiseks ei vaja tingimata põhjaeestlaste vahendust. Harjumuspärase võru-eesti kakskeelsuse asemel võiksimme siis tulevikus kujutleda võru-inglise kakskeelsust, mis detsentraliseeritud Euroopasse paremini sobib.

Jätkem sedapuhku kõrvale asjaolu, et tõlked ise on ebaõnnestunud ja ei passi tõlkija puuduliku keeleoskuse ning ükskõikse toimetamise tõttu isegi korralikeks reaalisteks. (Sellest kirjutasin, tutvustades raamatut *Eesti Ajas* 28.06.1995.) Kui esimene katse ka korra ei lähe, on ta sellegipoolest (ja veel seda enamgi) *katse*. Ta ilmutab uuendamise võimalikkust, osutab suunda ja näitab ka juba, milliseid teid kaudu areng võiks kulgeda. Võimuomane keeletarvitus on küll sõnale *katse* külge pookinud läbikukkumise mündi, sest katse tähendab stabiilsete võimusuhte häirimist ning uute kehtestamise ohtu. Tegelikult pole aga ükski katse kunagi täiesti asjatu, sest ta annab tunda senikogematut ja tekitab uue tõe äratundmise eelduse.

Kauksi Ülle on oma raamatu kirjuta-

nud nõnda, et sellest saab hulga eri kultuuride ja mütoloogiate ristumispaik. Neljal tekstil kolmeteistkümnest on kindel intertekst, mida Ülle aktiivselt teisendab (täendus sünnib kahe teksti vastasmõju ruumis: see ongi intertekstuaalsuse figuur). Nii kasutab "Säidse pääsipikut ni Lumivalgõkõnõ" vendade Grimmide üht tuntuimat muinasjuttu (mida muide on kunagi juba teisendanud Paul-Eerik Rummo); loo puändiks on, et klaaskirstust päästetud Lumivalgeke ei tahagi enam printsi, väites, et tal juba on seitse meest ("mul säidse esikinaq um / taha'i maq inämb / miist"). "Kuning ni Tütrik" lähtub Jaan Kaplinski tuntud luuletusest "üks kuningas oli kord maata" (kogus "Tolmust ja värvidest", 1967), pöörates ümber kõigepealt selle alguslause ("Tuu kuning es olõq maalda / täl puudust ka mõcast ei" jne), seejärel aga kogu luuletuse sisu: peategelaseks saab hoopis tüdruk, kes avaldab oma tarkusega kuningale muljet ja teeb läbi võimatud katsed (Ülle kombineerib mitme muinasjutu motiive), nõnda et kuningas võtab ta naiseks; lugu läheb veel edasi. "Orheus ni Euri-diike" esitab Orpheuse ja Eurydike loo Eurydike vaatepunktist, kuid kreeka müüt on muundatud šamanistlikuks (Eurydike ei satu allilma, vaid hoopis Linnuteele) ja lõpplahendus jällegi ümber pööratud (tagasi pöördudes kõnnib Orpheus Eurydike taga; kojuminek ebaõnnestub Eurydike enese süü tõttu). "Pühä Pätrik ni Kallis Käthleen" toob iiri pärimuse Eesti oludesse, konstateerides: "Nii et iirläisile Pätrik Pühä um / aga eestlāisile hirmus ni õudsa".

Võõraid kontekste aktiveerivad veel mitu teksti. Nii viitab "Säicme vele

sysarj" Aleksis Kivi romaanile, "Atlas ni Minea" muude seas minoilisele pärimusele, "Kuning ni Laulik" toob meelde Tammsaare miniatuurid "Kuningas ja ööbik" ja "Laulik". Sellele tendentsile vastanduvad aga kaks pala, mille taust on isiklik: "Andrõs ni Ülle" ja "Eedu ni Elspet". Viimane on minu meelest kogu raamatus kõige õnnestunum.

"Agu ni Eha" tekstidel on veel üks tunnus, mis nad omavahel sarnaseks teeb: see on *naisvaatepunkti rõhutamine*. Too tunnus taandub vaid paaril juhul, kus ka jutustav alge puudub ("Kuning ni Laulik", "Tuu ni Taa"). Et Ülle samas jutlustab konservatiivseid patriarhaalseid väärtusi ("Sys ku meheq tiinvä jumalit / vai nakkasõ esiq jumalis / luutva naaseq jumalapoigõ / sünnütä", jne), tekib naisvaatepunkti ja universaalsete väärtuste vahel teatav konflikt. Ülle lahendab selle näilise ümberpööramisega: patriarhaati jaatades seab ta traditsiooniliselt "naiselikuks" peetud väärtused (lapsed, kodu, turvalisus, alalhoidlikkus) "mehelikest" kõrgemale. Ta rõhutab soolist erinevust: "naaseq ei olõq meheq / üttemuudu Jumala õigõgi / käsuq näid ei käseq". Selline lahendus on ajutine, kui arvestada, millistele ühiskondlikele probleemidele konflikt tegelikult viitab. Samas väärrib naisvaatepunkti esiletoomine ometi tunnustust ja on põhjaeesti luule taustal uus.

Põhjaeesti luule taustal? Tõepoolest. Võime võrukeelset luulet võtta kui teiskeelset kirjandust, mille viib eesti kirjandusega kokku geograafiline ja keeleline lähedus, kuid me võime seda ka võtta kui eestikeelset murdeluulet. Sellisel juhul peabki ootama, et Ülle hoiak

oleks konservatiivne, nostalgiline, et inimene siin oleks kokku laulatatud maaga ja naine esindaks kõige traditsioonilisemat rolli. Naine oleks sellisel juhul maaga teatavas mõttes samastatud, ta sümboliseeriks muistseid põhiväärtusi ja vastanduks mehele (nagu seda näeme India ja muude arengumaade kunstis). Sellise hoiaku alged on Ülle tekstis olemas.

Teisest küljest on Ülle raamat liiga multikultuurne ja intertekstuaalselt pingestatud, et tüüpilise "murdeluule" malliga sobida. Kui kasutada siin (nagu olen murdeluule puhul kord juba teinud) Deleuze'i ja Guattari territorialisatsioonimõisteid, peaks ütlema, et Ülle tekstide ideoloogia taotleb reterritorialisatsiooni (inimese taassidumist maaga, naise ja soo samastamist maaga jne), kuid nende multikultuurne intertekstualism teostab samaaegselt deterritorialisatsiooni. See intertekstuaalne ruum on kultuuridevaheline eikellegimaa, mille implikatsioonideks on kosmopoliitne liikuvus, urbanisatsioon ja pluralism. Just tänu sellele deterritorialisatsioonile mõjub Ülle raamat teisekeelsena ja mitte murdekeelsena. Ta on kakskeelsuse pääsuke, kuid seda mitte ainult võru-inglise kakskeelsuse mõttes. Kakskeelsus on siin topeldatud: tekst kõneleb korraga murdeluule keelt ja multikultuurset kirjanduskeelt.

ART LEETE

Ood ja hümn juhuslikule omaette olemisele

Soomeugrilasi pole olemas. See on sama, kui väita, et armastust pole olemas. Või et tarkus on jama. Need on juhuslikud mõtendatud. Seletusteta, äärmised avaldused sellest, mida katsuda ei saa. Sarnased deklaratsioonid ei pea olema igakülgset falsifitseerimatud.

Hirmõudne ja ideeline on soome-ugri kõikjale valguv hallmaslus, mida sisuliselt võiks nimetada ka nõmeindoeuroopluseks või tühiinimkondluseks, vahet neil pole. Ei ta vaja turgutust, nagu kõik üldine ja ühetaoline.

Kauksi Ülle:

*mul säidse esikinaq um
taba'i maq inämb
miist –*

Päris soome-ugri on aga kauge ja toores ega räägi iseendast.

Mida palju seletatakse, seda pole olemas. See mõeldakse ikka lõpututeks küpseteks dihhotoomiateks. Püsivateks ja pikaldasteks.

Olen kord teatud suvalises seoses juba sõnastanud idee, milles minu jaoks sisaldub adekvaatne osutus funktsionaalsele soomeugrilusele:

"Aga mis on primaarne? Kas tootmisviis, mõtted, tähendused või see, millised on saamide kollektiivsed alateadvuslikud arusaamad? Või kas ongi mingi asi teisest esmasem. On lihtsalt erinevus selle vahel, kuidas saamid end müüvad, kuidas riides käivad, mida räägivad, ette kujutavad ja mõtleavad" (*Postimees*, 23. mai 1995).

Tegelik panus on üksikul ja mitte

reklaamsel, ennast mingite argumentidega pornograafiliselt pealemoosival ja ettesöötval. Keegi lihtsalt teeb midagi, kui tal on seda vaja.

Kauksi Ülle:

Elspet käskj

- tuuq vet -

Eedu es kuulõq

Näitab, joonistab või laulab. See on juhuslik toimiv kommunikatsioon, ilma igavesti kinnistatud ühetaolise represseeriva tähistamiseta. Individuaalne ei pea olema ilmtingimata midagi kordumatut, see lihtsalt on.

Juhuslik on erinev ja müütiline. Ta on reaalne igal juhul eraldi. Nägemused kujutistest, kuuldused lauludest ja lugemused tekstidest. Ükski üldistus ei haara saami, liivlase või mansi ettekujutuste ulatust ühtekokku. Ning mil määral see mõistmine üleüldse võimalik on, me samuti ei tea. Ega saagi teada. Sihipärane mõttekeskne sõnatunnetus on alati väike ja kitsas.

Soomeugrilased ehitavad metsadesse kolmekordse valliga linnused ja tõrjuvad tagasi Tšingis-khaani rünnakuid. Hobused vajuvad soodesse. Mongolid kiruvad. Jah, maad on meil vähe, puha vesi, kommenteerivad handid ja kõlgutavad müüri otsas jalgu. Pärast tulevad venelased ja täidavad mülkad buldooseriitega. Geolooge läheb esialgu ka nagu leiba.

Soome-ugri on mingi kola. Hunnik või laialilaotumine, kus ka kogemuseelselt standardsed asjad on omamoodi, isepidi deformeerunud ja kombineerunud. See on aliste nihestatus.

Kauksi Ülle:

ugri pimedused

Maailm, kus muutused on sisutud

ning kus keegi midagi üldist ei esinda. Ja see kola on juhuslik uneline äärmus, müüt. Kola on soome-ugri.

Soome-ugri on olemuste lõputu katkestatus. Tundra udulised soostunud jõesängid. Keegi ei saa sinna sisse ega sealt välja.

Soome-ugri on nägude, esemete ja nimede ühtlustamata ühtsus. See on nähtamatu templimärk asjade peal. Seda ei aistita ega tajuta. Aga teatakse kõike, kinnisilmi ja vaikselt.

Kauksi Ülle:

Elspet uutj

Vast tulõ Eedul janu

Soomeugrilastel on indoeuroopa standardist viis korda pikemad kilomeetrid ning sooserva kuulujutud linnas kehtivatest kuu- ja nädalapäevadest. Öösiti elavad soomeugrilased jõgede pimedates vetes. Keegi ei saa neid kätte.

Soomeugrilus on rasside- ja majandusvormide-vaheline üldstrateegia maailma diferentseerimiseks ja selles orienteerumiseks. Aga universaalsena kehtib see ainult taolise soome-ugri "teadmise" kandjate peas. Ning igaühel erisugusena. Nii on soomeugrilusi tege-
likkuses lõputu mustmiljon.

Kauksi Ülle:

Eedul tulj janu

Võtj plekikruusi peiu

jalutj kaomanuq ni jõi

Sõbralik ühiseksistents on võimalik vaid seeläbi, et sellest segadusest keegi mingit ühist ja üldkehtivat postulaati läbi tõmmata ei ole suutnud. Ja vist pole selle peale tõsiselt tuldudki. Sest alati on olnud võimalik sellest küsimusest mingi pealiskaudse deklaratsiooniga mööda hiilida.

KAUKSI ÜLLE

Rein Taagepera – etnofuturismi pretsedent

REIN TAAGEPERA. HOMME NÄGIN MA EESTIMAAD. Esseesid ja artikleid. AS Arhitektuuribüroo Ignar Fjuk, Tallinn, 1995. 192 lk. (Eesti Pöörum).

EK\$ oma dollari-märgiga võttis omal ajal Kostabi nime, sest me tahtsime, et inimene poleks surnud ja oleks edukas. Imestasime tookord ise ka, et teiselt poolt maakera ja mõtleme ja teeme ühtemoodi. See oli aastal 1988.

Ei teagi, kas see on nali, õnn, saatuse sõrm või midagi muud fundamentaalse irratsionalismi vallast, aga hiljuti ME KOHTASIME REIN TAAGEPERA. (Enne teda ennast ja alles siis lugesin raamatut.)

See käis umbes nii, et Jaak Prozes majutas tema poole Tartus end täiendava mari kirjaniku Laid Shemeiri. Jaagu põhjendus oli, et kes see ikka võtaks mari kirjaniku koju elama ja üldse, Rein ei oska vene keelt ning Volodja ei valda aktiivselt eesti keelt, las nad õpivad.

Leidsin, et tegemist on särava seltskonnainimesega, kes on ilus ja tubli mees, aga kui lugesin läbi raamatu "Homme nägin ma Eestimaad", jäin ma tõesti sõnatuks. Selline kius ja viha tuli, et kena inimene ja tark ka veel. Ja vapustus, et ta on sõnastanud Eesti Kostabi-\$eltsi programmi. Just-just. Keegi taas teiselt poolt maakera tulnu on selle kõik kirja pannud, mille suunas me teutseme.

Kas me teda varem üldse ei tundnud? Mina teadsin vaid, et Kaplinski soovitas

tutvuda. Karl Martin Sinijärv rääkis temast alati ja kahetses, et presidendiks ei saanud. Sven Kivisildnik kinnitas alati, et ta oli kõigist teistest presidendikandidaatidest arukam.

KAS TAAGEPERA ON FUTURIST? Lev Gumiljov arvab futuristide kohta (*Vikerkaar* 1988, nr 1–3), et nende tegevuse eesmärk asub tulevikus ja nad on selle nimel valmis maha salgama mineviku ja oleviku. Mahasalgamist ei mõtle ta küll päris üheselt, vaid see tähendab ka seda, et ollakse valmis tuleviku nimel olevikus kokku hoidma ja muud säärast.

Taagepera on futurist, kes julges tuleviku nimel teha ja öelda tol iseseisvumisperioodil eestlaste jaoks hirmsaid avaldusi migrantide siijätmisest. Mis omaette vapustav, talle anti hulk hääli.

Enne seda julges ta teha 30 aasta plaani. Ma ei tea kedagi, kes veel oleks julgenud. Taagepera ise ütleb, et tuleviku nimel teevad plaane ja elavad "need, kes tahavad, need, kes julgevad, need, kes saavad".

Gumiljovi järgi futuristid kas materdatakse maha futurismile järgnevas stabiliseerumisperioodis või nad asuvad rahulikule ülesehitustööle. Taagepera ütleb raamatus, et kui ta aru sai, et prohvetite aeg on läbi, asus ta tööle politoloogina õppejõuna, et koolitada uus põlvkond.

KAS EESTLASED SAAVAD UUDE SAJANDISSE? "Kui otsustame, et jah, siis püsime. Aga mõõdukalt muutudes, nii nagu oleme muutunud minevikuski. Sest oleme veel elus. Suudame püsida, kuna suudame muutuda, kohaneda. Me suudame."

Millisena aga eestlased maailmas ole-

ma peavad, selle kohta toob Taagepera välja tingimused, mis soodustasid Eesti kui pisima mandriala väljamurret modernse keeleni.

Need on naabrite enamusest väga erinev keel, geograafiline ja poliitiline eraldatus keelehõimlastest, usulis-kultuuriline piiriala soodustamas identiteedi teket. Lisaks pime õnn ja eesti jonn.

Eesti juhtumit maailma jaoks esitleb Taagepera kui miljonilise rahva pretse-denti, kelle keel on moderniseerimise kandja.

See ühtib päris hästi tõsiasjaga, et Ateena ei olnud Tartust suurem, aga kõrgkultuur igal alal loodi. Ilmselt, kui mingil kultuuril Eestis pinda ei ole, on see massikultuur.

Eesti maailmapoliitiline roll oleks kogemuste jagamine väikerahvastele luua midagi kuulsat kultuurilist, et neid tun-taks.

Pretsedent on Taagepera jaoks õpe-tamise vorm. Oma elamisluba lehvitas ta näitena, et kodakondsus ja hüved ei ole üks ja seesama. Oma Marokos-ela-mist tõi ta koloniaalpoliitika näitena. Jüri Kukke pani kõrvuti Steve Bikoga. Too oli ju neeger lausa.

Minu pettumuseks pidas Taagepera naljakaks seda, kui indiaanlased nõuak-sid oma maad tagasi. Aga riigiks on rahvastel õigus Komi- ja Marimaal, Wa-lesis ja Bretagne'is, Navaho- ja Maia-maal.

Soomeugrilaste teadvustamine on te-ma elutöö järgmine etapp. Kirjutab neist raamatu. Avaldab arvamust, et paljud venelased on ammu venestunud soomesugu hõimude järglased. Valeria

Räniku pretsedent võib sattuda Taage-pera raamatusse.

Olime jälle paralleelsed, kuna meie soome-ugri loojate konverents on kandnud samu ideaale.

Ma ikka isiklikult tahaks indiaanlaste õigused ka jalule seada.

RAAMAT ON ILUS. Siledal paberil, tihe, humoristlike fotode ja allkirjade-ga. Avameelne ja samas mehelikult kin-nine.

Mida öelda kokkuvõtteks? "Homme nägin ma Eestimaad. Ta asus maakeral."

Kas tõesti? Selle üle peaks koos järele mõtlema.

KAIDO KAMA

Viljakusjumalast eeposekan-gelaseks

PEKO. Setu rahvuseepos. Laulnud Anne Vabarna. Toim. P. Hagu ja S. Suhonen. Snellman-instituutti, Kuopio, 1995. 224 lk.

Eks ole ju mõndapidi imelik praegu teada saada, et setodel rahvuseepos ole-mas juba rohkem kui pool sajandit. Ja mitte lihtsalt olemas. Ilmselt pole maa-ilmas palju rahvaid, kelle eepos oleks loodud kaasaegse kirjaoskamatu suur-lauliku poolt, ligi kaheksa tuhat värsiri-da pikk ning seejuures nii ehe rahva-luule, kui ehe üks rahvaluule üldse olla saab. Selle viimase osas on setod nüüd kaugelt ees muudest eestlastest ja nende rahvuseeposest. "Kalevipojas" on küll tunduvalt enam tunda koolitet mehe kätt, sääl on rohkem süžeed ja kompo-sitsiooni ja kõikesugu muud "kuntsi", kuid just sellest suurest "kuntsist" tule-

vad ka "Kalevipoja" suurimad ja enim etteheidet puudused-vajakad rahvaehtsuses. Sellest patust on "Peko" prii ja tema rahvaehtsus kaalub suurelt üles ka kõikvõimalikud "kuntsilised" puudujääd. Rahvuseepose mõõdu annab lugu laul välja küll ja küll ka ilma "teatud mõõndusteta", millest räägitakse raamatu saatesõnas, ning küsimus taandub vaid sellele, kuidas ja kas setod ise Peko-loo vastu võtavad ning oma rahvuseeposeks tunnustavad.

Ja kuigi setode eepos on rahvaluuleteadlase Paulopriit Voolaise ja seto suurlauliku Anne Vabarna ühistöö 1920. aastate lõpupoolest, kiusab lugemise ajal miskipärast tunne, et tegemist on verivärske loometööga. Ja tahaks küsida, et miks just nüüd, aga mitte mõni aeg tagasi või edasi. Aga kuna aastaarvud on ühed halastamatud asjad, tuleb küsimus ümber pöörata ning pärida Peko-loo raamatuks toimetajailt Paul Hagult ja Seppo Suhoselt, miks sai Peko-lugu raamatuks ning lisaks muile setod ise oma eeposest teada just nüüd, aga mitte varem. Ilmselt oleks vastus midagi sellist, et varem oli säherdune aeg, kus raamatute jaoks polnud piisavalt paberit ja trükivõimsusi, rääkimata fondidest ja limiitidest, millest alailma puudus oli. Nüüd aga muud puudust peale rahapuuduse ei tunta ja aeg limiidi-ajastu lõpust praeguseeni kuluski ära toimetamis- ja rahaleidmistööle. Ja kui toimetamised tehtud ning rahad leitud, saigi Peko-lugu raamatuks just praegu ja nüüd, aga mitte mingil muul ajal.

Selle väljamõeldud vastusega võiks ju rahulegi jääda, kui kiusama ei jääks veel üks mõte. Ja nimelt – vaevalt on hilisema ajaloo kestel olnud hetke, mil seto-

kestel oma eepost rohkem vaja kui praegu. On setode muinasvägilased, nii nagu nende ametivennad Eesti- ja Saaremaaltki, lubanud surres oma rahvale uuesti appi tulla, kui häda väga suur. Kas siis seejärel, kui vägilase hauaks oleva koopa suust veri sisse voolama hakkab, või mõne muu olulise tunnusemärgi jõudes. Ning setodel oleks praegu tõesti vaja mõnd hauast tõusvat imevägilast, kes neile hädas appi tõtaks. Sest häda on tõesti suur ehk Anne Vabarna sõnadega:

Eis uma mi silmägä näime, uma kõrvaaga kuulimõ:

erinät öks sis ol'l', müriinat, suurtõtökkä tüminät.

Mõni ol'l' küll vel'l'o Vinnemaal, imekana Eestimaal.

Tõönõ läts' park tõist vasta, lätsi? kulla? üttekokko,

sis olli püssä paukunat, pulimööda poksunat.

Ei jookse veel veri koopasuust sisse ega paugu ka "pulimöödad", kuid aeg, kus üks veli on Venemaal ja teine Eestimaal, on käes karmimalt kui kunagi varem. Kunagi varem ei ole talba Setomaa ihhu nii sügavale sisse aetud kui praegu, kunagi varem pole Setomaad eri riike vahel ära jagatud. On oldud ikka kõige täiega kas ühel pool või teisel pool, viimase poolsajandi piirgi oli ju vaid joon paberil, mis erinevalt praegusest olukorrast tegelikku elu suuremat ei seganud.

Ja eks selles suures hädas tuleb teha igasugu trikke, et ellu jääda. Tuleb teha hullematki, kui teinud Voolaine ja Vabarna, kes muutsid paganliku jumala tubliks õigeusklikuks eeposekangelaseks.

Tavaliselt on asjad käinud vastupidises järjekorras. Üks kena ja tubli kangelane võetakse pärast teatud kindla arvu vägitegude sooritamist jumalate sekka juba oma eluajal või siis hakkab ta jumalikustuma rahvaluules ning mida aeg ja laulikupõlvkond edasi, seda enam ja enam. Sedakorda siis on võetud setode viljakus- ja sajujumal, kelle kultus ühena vähestest kogu läänemeresoomes jõudnud praktiliselt kaasaega välja, ning degradeeritud ta lihast ja luust inimeseks, kes – olgugi lugulaulu jooksul – kuningaks saab.

Võib arvata, et ega omaaegne kohalik preester (hoolimata õigeusu jumalasuulaste tunduvalt suuremast sallivusest võrreldes luteri ametivendadega) eriti rõõmustanud, kui teatud sügisõhtul külamehed kokku tulid, et vereliisuga järgneva aasta Peko papp määrata. Eeposekangelasest Peko on aga igapidi tubli kristlane, alates sünnist, mis toimub Essu ja Maarja avitusel, ning lõpetades surmaga, kus eeposeloojate tahtel kuningas Peko surmakoobas saab Petseri kloostri kuulsate katakombide eelkäijaks, mille kohale siis Peko käsu järgi klooster ehitataksegi.

Ju siis on niimoodi vaja. Ju siis olukorras, kus rahvaksolek riikevaheliste suhete sõlmes seatud tõsise kahtluse alla ja senine enesestmõistetav üks ja ühtne Setomaa pudeneb kui sõmer sõrmi vahelt, tuleb kasutada kõiki võimalusi rahvana püsimiseks. Ja kes saaks võtta tõsiselt rahvast, kel oma eepostki pole. Setodel on ta nüüd igal juhul olemas. On olemas järjekordne pooltargument neile, kes soovivad püsima jääda. On olemas järjekordne vastuargument neile, kes jutlustavad kadu ja nimetavad

numbreid, kui palju peab ühel rahval liikmeid olema, et ta üldse võiks rääkida omaenese kultuurist.

Jääb üle vaid imestella, kui ettenägelikud olid Voolaine ja Vabarna, kes eepose igaks juhuks valmis tegid – et mine tea, äkki läheb tulevikus tarvis. Jääb üle avaldada tunnustust Hagule ja Suhoselle, kes eepose õigel ajal muuseumitollmust puhtaks kloppisid ja raamatuks tegid. Ning jääb üle loota, et tegemist pole kaugeltki mitte viimase argumentiga, mis püsimise-hääbumise igivaidluses püsijate poole pealt välja käiakse.

ART LEETE

Šamaanilahkamisest

AADO LINTROP. ŠAMAANI-
RAAMAT. Ilmamaa, Tartu, 1995.
192 lk.

*neenetsid on rannal reas
kolm kortsus vanamoori
suured sarved peas*

Kord, kui Siberis metsa vahel hääletasin, sain kokku ukraina teedehitajate seltskonnaga. Tegime koos lõket, soojendasime endid selle paistel. Yks robotjaga esitas retoorilise kysimuse:

"Kuidas remonditakse tundras buldooserit 50-kraadise pakasega?"

Ja vastas ise:

"Vaikides."

Sama võiks kysida selle modelleerimise kohta. Ja anda sama vastuse.

Kuna aga jutt peab edasi minema, siis ytleme, et seda saab tunnetada kahel viisil. Represseerivalt ja assimileeruvalt.

Võimalikult täielik igakylgne samastumine pole tavaliselt teaduslemb-uurija taktikas esmane. (Kuigi on tulevasi surematuid teadlasi, kes modelleerivad ainult ideaalset kultuuri ja seda (kirjeldust), reaalse kultuuri ja selle suhtes rakendavad aga totaalset teadusvaba assimileerumist.) Välitööde tingimustes sulab uurija võimaluse korral loomulikult arhetyypsesse kollektiivsesse agitaatorisse, propagandisti ja organisaatorisse – kogukonda. Ja jälgib *seda* yhes reanganassaanide, -evenkide, -jakuutide või -kettidega nagu võrdne võrdsete seas (olguigi nood ehk esmapilgul matsid ja harimata, pilusilmsed ja kõverate jalgadega). *See* pole aga sama mis kogukondlikud hallid massid. Kultuurist lähtuvat generatiivset interpretatsiooni nähtule-yleskirjutatule luua pole võimalik. Kontekst jääb tundmatuks, äratundmise lähtepunkte ei piisa kunagi. Uurijal on ka võimatu permanentselt muistendite reaalsuses viibida. Ja kui keegi lähtukski tõlgendamisel taolisest alternatiivsest tegelikkusest, saaks tulemus meie euroruumis ja -ajas ilmselt absurdne. Taoline aga *see* raamat ei ole.

Mõne asjaga on vist nii, et vaatad pääle, aga aru ei saa, mis ta iseenesest on. Ja kui kysid, siis saad tõe jälile umbes samavõrd, kui ytleks hant, et jah, mina olen kyll meeter kuuskymmend, aga minu isa on meeter yheksakymmend ja minu vanaisa kaks meetrit pikk. Siis tuleb uksest sisse yks meeter viiekymmene vanamees. Näe, ongi minu vanaisa, teatab hant sydamerahuga.

Nõnda peab paratamatult tegu olema natuke represseeriva, distantseerunud käsitlesega. Nii ongi. Lööme raamatu

keskelt lahti ja näeme yht tuva seda tasapisi jorutamas lugu oma kirjudest iidolitest ja saatus-iidolitest. Siinkohal meenub, et nägin kord yht raevunud hanti, kes mustas kõikvõimalikke pada-sid ja panne, kuna oli just mingist venekeelsest raamatust lugenud, kuidas keegi teine hant

läks iidoli puu juurde

läks šaitani puu juurde.

Venelased ytlevad iidol ja šaitan, meil taolisi elukaid ei ole, meil on jumalad, seletas hant nõrdimuspahvakute vahepeal.

Nii et *see* raamat on eetilistest yldistustest lähtuv ja nendesse suubuv. Aga võib-olla saabki antropoloog oma identiteeti kaotamata uurida *seda* ainult julmalt – lõigata lõhki ja vaadata, mis *selle* sees on (mida ka raamatus korduvalt ette tuleb). Ja kulgeda mööda uurimusobjekti näärmeid ja sooli, olles seejuures ka *selle* vastu hooliv. Ehk siis – torgata *see* möögaga või kangiga läbi. Või lasta *selle* pihta märki. Sest juba Parkinson ytleb, et praegu on systide ja lõikuste ajajärk, ning antropoloog peab arstiteadusega sammu pidama.

Ja ega *see* endast ise rohkem hooli. *See* on ju too, kes katab oma kehaga dzotiava, kui haiguse- või mõne muu häda vaimud kuuli- (noole-, oda- või kirve-)pildujaist pyydmatu ja olematu turmtule avavad. Või tegutseb lokaalse kaitsepolitsei kiirreageerijana, kui vaimudest surmapõlgavad terroristid-kamikadzed saabuvad inimeste asupai-kadesse, pyydes kogukonnale tekitada maksimaalseid kaotusi elavjõus ja tehnikas.

Kuskil on kogukonna ees sein, mille vastu end asjatult pekstakse ja mille poole pyyeldakse. *See* on mittemiski, mis läbib seina. Ja siis *see* ajab kogukonna asju säälpool seina. Ent *selle* tegevus pole suvaline ega pidetu. Vähemasti on olemas viis *selle* rääkimiseks, riivamiseks ja tervikustavaks osutamiseks. Mõned asjad ehk ei allu fikseerimisele, aga piirjoonistamise eest pole neil pääsu. *See* on hunnik haaramatust, millest tolknevad välja mingid integreerumisvõi homogeniseerumisvõimaluse jupid. Rabagu uurija aga neist kinni ja tirigu *see* struktuursena lõpmatu ideaalse antropoloogiapäikese invariantssesse valgusse.

Modelleeriva subjekti kontekst määrab uurimise tulemuse. Resultaat tähendab kindlasti midagi meie kultuuris. On's sellel võimalikul äratundmisel aga tagasisidestuv tähendus ka seal? Ehk niivõrd, kui *see* tänu uurijale omas kultuuris pisut revitaliseerub, tuumväärtustub. Räägitakse, et etnograafilisese huvifookusesse sattumine olevat *selliste* näiteks Taimõril mõnevõrra presitiivne. Võimalik ka, et raamatute kirjutamine loob hääbuvale *sellele* potentsiaali igaveseks taastulemiseks mingil kujul. Seda enam, et antud juhul on rõhk asetatud *selleks* saamise aspektidele. Ainult et pole teada, millisesse konteksti naasmine võiks toimuda, millise identiteediga seostuda. Ja kas ta toimub millalgi kauges tulevikus või juba nyid ja pidevalt. Nii võtsid näiteks handi vanatädid kasutusele paari tuhande aasta taguse Andronovo arheoloogilise kultuuri ornamendid, kui need ajalehes ära trykiti. Kindlasti ei osanud omal ajal praeguse Kasahstani aladel maasse va-

junud andronovlased ära arvata, et kunagi on Põhjas handi kultuur, mille esindajad saavad nende potikildudest etnitsiteedilis-esteetilise äratundmise. Nii ei tea me vastavalt väita ka näiteks *selle* raamatu kohta. Olgugi ta ilmselgelt mitte käsiraamatuks kirjutatud assimileeruv mystika, vaid pisut rafineerit eliidiraamat.

See on üks tyhi asi. Nagu handi trummi nahk. Algab mitte millestki, mitte midagi ei ole ja mitte kuhugi ei jõuta välja.

Ja samas on *see* sellisena ehk yldse kontsentreerituim nähtus mõnes boreaalses kultuuris.

Hääletas kord üks hant auto pääle. Sõitis, sõitis ja lasi end mingi metsa servas maha panna.

"Kui palju sul veel siit minna jääb?" kysis autojuht.

"Kaks kilomeetrit," vastas hant. "Aga ma ei tea, venelasele võib-olla kymme," ja kadus puude vahele.

JÜRI EHLVEST

Vaimu tapmine ja viimased rataslaevad

GABRIEL GARCIA MARQUEZ.
VÄLJAKUULUTATUD MÕRVA
KROONIKA. Hispaania k. tlk.
R.Lias. Loomingu Raamatukogu
1995, nr 11–12. 72 lk.

Márquezel oleks nagu etnofuturismiga midagi pistmist – noh näiteks eeskuju andmise mõttes – teataval entsüklopeedilisel moel, see tähendab, et lausete ja

sõnade tähendused tuleb tal järele vaadata lausete ja sõnade nimekirjast täpselt samuti kui etnofuturistidegi puhul. Üks vajalik käsiraamat on hispaania keele sõnaraamat, sest tõlkessegi ei tõlgita selgeid identifikaatoreid, nõndanimetatud nimesid, ja nii jõuavad raamatusse ilusad hispaaniakeelsed sõnadki, keegi ei saa ilma, et vaataks sõnaraamatust järele, et Tucurínca katastroofis põgenema löödud kolonel Aureliano Buendía andis ühtlasi käsu maha lasta Gerineldo Márqueze, kes omakorda viis noore Aureliano mahalaskmist pealt vaatama ja nii edasi. "Väga sobivalt pandud nimi," nentis ta. Kaksikümend rida eespool on kirjas: "Ta näis mulle saatanana," ütles ema, "aga sa ise oled ju öelnud, et niisuguseid asju ei tohi kirja panna." Saatanaks peetav Bayardo San Román peab sobiva nime kandjaks Angelo Vicariot, kes muide on ka vaimust vaene, kuid kõikide imepärase vihjete üleslugemine nii ingli kui saatanakuju kohta käiks üle igasuguse mõistuse. Kuidagi saab veel hakkama sõnaga "loterii". Iseenesest on ju lihtne: "Angelo Vicario ja Bayardo San Román kohtusid esmakordselt oktoobris Vabariigi aastapäeva pidustuste ajal ühel õhtusel heategevuspeol, kus Angelo Vicario ülesandeks oli loterii võidunumbreid välja hõigata. Bayardo saabus peole (...) ja küsis, kui palju maksab pärlmutterinkrustatsioonidega kaunistatud grammofon (...) Neiu vastas, et see pole müügiks, vaid väljaloosimiseks. "Seda parem," vastas mees, "nii on lihtsam ja tuleb pealegi odavam." Loomulikult ostab mees ära kõik loteriipiletid ja suurendab imelise võiduga – tütarlaps ei aima ju trikist midagi – Angelo tusk

enda vastu veelgi (hakatuseks peab neiu seda meest kõigele lisaks veel poolakaks). Tuska saab juba nii palju, et abielu osutub möödapääsmatuks. Aga see ei ütle veel midagi. Käesoleva teksti suhtes sõnaraamatuna toimivast tekstist tuleb "loterii" järele vaadata. Saame: "Algul istus Aureliano Teine kolm päeva nädalas oma endises karjapidajakontoris ja joonistas ükshaaval pileteid, maalides teatava osavusega punase lehma, roheline seapõrsa või karja siniseid kanu, olenevalt sellest, missugust looma loositi, ja joonistas trükitähti jälgendades nime, millega Petra Cotes oli heaks arvanud loterii-ettevõtet ristida: Jumaliku Ettehoolduse Loterii." Onju, et justkui hoopis mingi sügavam mõte tuleb kokku? Angelo leiab grammofoni oma ukse eest kingituspaberisse pakitult ja saadab selle loomulikult oma vendade Pedro ja Pabloga Bayardole tagasi. Seejuures tegid vennad seda "niisuguse kisa ja käraga, et ühelgi inimesel, kes oli näinud kingituse saabumist, poleks jäänud nägemata selle tagasitoimetamine". Hiljem moodustub Angelost siia kordusfiguur – avastanud, et mõrsja pole süütu, saadab Bayardo San Román ta isakodusse tagasi samuti, nagu hakatuseks oli Angelo saatnud tagasi tema grammofoni. "Kaksikud ilmusid uuesti välja alles järgmise päeva koidikul, jooksmingust uimased, grammofon jällegi kaasas..." Kõik see sama kordub veel neljakordselt, sest: "Bayardo San Román astus sammu ettepoole, pööramata tähelepanu teistele (...) "Noh," ütles ta, "siin ma olen." Tal oli kaasas reisikott riietega, et jääda, ja teine samasugune peaaegu kahe tuhande kirjaga, mis Angelo Vicario oli talle kirjutanud. Kirjad

olid kuupäevadele vastavalt järjestatud, värviliste paeltega kokku seotud pakki-des ja kõik avamata." Nii jõuab ka saatan hüljatud ingli juurde lõpuks tagasi. Nagu ei saanud Angelo lahti Jumaliku Ettehoolduse Loterii peavõidust, sest saatan on ära ostnud selle loterii kõik piletid, nii ei saa lõpuks ka saatan alan-dada inglit põhjani, sest ingel kirjutab üle kahe tuhande kirja, ja kuigi saatan neid ei loe, on ta lõpuks siiski sunnitud alla andma. See kõik käib muidugi ka Márqueze enda kirja kohta. Peategelane sureb täpselt nagu koer. Kuid miks? Mina – see, kes toibutas end María Alejandrina Cervantese (kuidagi nagu tuttav nimi seegi) apostellikus rüpes ega ärka õieti tulekahjukkelladegi ärava heli-na peale – üritab aastakümneid hiljem selgitada välja absoluutse tõe mõrva kohta, mis valmistati ette, kuulutati väl-ja ja viidi läbi neil hommikutundidel kella poole viie ja seitsme vahel. Peate-gelane väljub sel hommikul oma kodust seljaga jumala palge poole – "Taevalik Pale" on isalt päritud karjamõis (karja-mõisas on loomad nagu loteriiski), mil-le poole minekuks tuleks väljuda tagumisest uksest. Ja seda ust ta tavaliselt kasutabki. Aga seda "väljakule ava-nevat ust" mainitakse toimikus mitu korda kõmuartiklit meenutava nimetu-sega "fataalne uks". Tegelikult andis nähtavasti ainsa tõepärase seletuse Plácida Linero, kes vastas küsimusele ema loogikaga: "Minu poeg ei läinud kunagi tagumise värava kaudu välja, kui ta oli hästi riides." (Vaata Mäejutlusest kaunite riiete ja Jumala soosingu vahe-lise seose kohta.) Mina jõuab lõpuks absoluutse tõeni mõrva kohta – vaim on inimesest alati paari sammu võrra ees.

(Tuleb meelde üks Jaan Kaplinski välis-maal kirjutatud raamat, kus ühes luule-tuses autor ohkab: ma tean küll, Jumal, et mul on hing, kuid ühte ma ei mõista – milleks?) Teisest küljest võiks muidu-gi öelda ka, et mõrva kohta, mille kohta ju kõik on algusest peale selge – kes on mõrvar, kes tapetakse, miks – ei selgu absoluutselt mitte midagi. Kumba pidi siis on? Absoluut võib võtta kõige kent-sakamaid vorme. Tänapäeval nimeta-takse seda Universumi Ühendteooriaks, ja sellesse uskujad usuvas siiralt, et kui neil see ühendvärk lõpuks korda läheb ühendada, saavad nad endi kätte vale-mi, mille abil õnnestub inimkonna seni-ne eksitusterohke vaimne arengukäik lahti harutada, ehk koostada uus sõna-raamat, mida omas pretensioonikuses võiks isegi entsüklopeediaks nimetada – Tõeste Lausete Lõplik Nimekiri. Sellise õuduse vastu meid Márquez lohutabki. Raamatus kujutatu – inimese elu – on niivõrd mõistetamatu, et kui lugeja leiabki oma taipamisele tuge mõnest sõnaraamatust, siis selle teise sõnaraa-matu (antud arvustuses oli kasutusel "Sada aastat üksildust") mõistmiseks va-jab ta kolmandat ja nii *ad infinitum*. Vaim on inimesest alati paar sammu ees: "Santiago Nasaril jäi puudu napilt paar sekundit, et sisse pääseda, kui uks suleti." Saalis põradat pesev Divina Flor nägi samal ajal, et Santiago Nasar tuli väljakupoolsest uksest sisse ja läks lae-vatreppi pidi üles. Kui Santiago ema oma poja järele küsib, rahustab teenija-tüdruk ta maha: "Hetk tagasi läks ta oma tuppa." Ema ruttab seepeale ukse juurde ja lööb selle kinni. Ta seab just põikpuud ette, kui kuuleb Santiago Na-sari karjeid. Vaimu kirjeldus ise on sel-

line: "See oli täiesti selge nägemus. Tal oli seljas valge ülikond ja ta hoidis midagi käes, mida ma hästi ei näinud, aga mulle paistis, et see oli roosikimp."

KARLO FUNK

Üks etnograafide futurism

WATERFOWL WAY =
VODPITSNAJA DOROGA. A Selection of Articles and Fiction from the Conference of Ethnofuturism of the Young Authors of the Finno-Ugric Peoples Held in Tartu from May 5 to 9, 1994. Edited by Kauksi Ülle. EK\$, Tartu, 1995. 184 lk.

Tundub, et pealkiri "Veelinnu tee" peaks millelegi viitama, enamik raamatupealkirju ju teeb seda. Teos "Üheksas laine" võiks näiteks kujutada midagi võimsat ja traagilist seoses merega, aga ka revolutsiooni lõplikku võitu või Lunastaja tagasitulekut. Veelindudega seoses meenub suleliste sügisene teekond lõuna poole, Euroopasse. Neid sunnib selleks instinkt. Aga etnofuturiste? Mis sunnib neid pöörduma algul juurte juurde ja siis Euroopasse? Pardid Tallinna tiikides näiteks ei taha enam talviti kuhugi reisida.

Mais 1994 Tartus toimunud etnofuturismikonverentsi kogumik iseendast on üks võõr- ja kakskeelne raamat, kus esitatud mitmete hõimurahvaste kirjanduslikke lühivorme. Igaüks neist leidub nii vene kui inglise keeles. Nagu iga jaotus kõneleb ka sisukord sügavamast mõtteviisist, mida lähemalt kusagil ei eksplitseerita – on ju loomulik, et looming kuulub kultuuri ning viimaseid

liigendatakse rahvuste järgi. Etnofuturism kui hõimukeskne mõtlemine leiab autoritele koha Eesti, Võru (ainuke eestikeelne mugandus kogumikus – kas ei peaks ka inglise keeles olema *Võro?*), Soome, Ungari, Erza, Komi, Udmurdi ja Mari sektisioonis. Mitte, et see kuidagi ekslik oleks, sest muidu jääks märkamata mõnegi maa kirjanike erinevus, mida originaalis vähemalt keel üles ehitab. Jättes seekord kõrvale nende rahvaste raske olukorra, tahaks keskenduda asjale, mis puudutab enam eestlasi. Termin "etnofuturism" on välja mõtelnud Eesti Kostabi Šelts ja selle kesksed ideed on eelkõige võrulaste ja mõne eestlase vaimusaadus.

Vähemalt siinkirjutaja mällu on etnofuturism jäädvustunud kui seni viimane ühiskondlikku seost omav nooremapoolne vaimne liikumine. Sihiks ei võetud valmiskujul kultuurset, vaid otsiti laiemaid seoseid. See toimus, nagu Piret Viires oma artiklis ("Eesti Kostabi Šelts ja etnofuturism. Valeria Ränik. Kirjanduslooline vaade") märgib, tihedas seoses 80ndate teise poole rahvusliku vabadusliikumisega. Hoog osutus nii suureks, et liikumine jõudis keerukaid radu mööda välja soomeugrilasteni ning haaras lisaks neid eestlasi, kellele enda vabadusest väheks jäi. See annab süinsele hõimuliikumisele poliitilise survevahendi väärtuse ning sihiks paistab olevat maailmarevolutsioon tagurpidi käima lükata. Nagu Jaak Prozes 13. oktoobri *Kultuurilehes* väljendub: "Kui kaua me ikka pealt vaatame, kuidas Vene karu närib meie hõimurahvaste keele ja kultuuri juuri." Kindlasti pole sugulastundel vabad ka teatud huvist eksotika vastu.

Hõimuliikumist laiemasse seotusse asetav esseistika moodustab kogumiku huvitavama viiendiku. Etnofuturismi seletab lahti nelja autori programmiline kirjutus "Etnofuturism: mõtlemisviis ja võimalus tuleviku jaoks". Keskkel kohal on lootus maailmas – üks poolmüütiline võimalusterohke koht, kus juhtub kõik suur ja oluline – etnilise omapäraga silma paista. Selle nimel ühendatakse iidse rahvalikud kujutelmad ja maailmakultuuri moodsad ilmingud. Soomeugrilaste mõtelaad põhineb ökoloogilisel mõtlemisel, mis saastuvas maailmas huvi peaks pakkuma. Liberaalsed tingimused lubavad traditsiooni loovalt edasi arendada. Soomeugrilaste individuaalstikule loomusele annab eeliseid asjaolu, et võimsate institutsioonide maailm on asendumas Interneti kehasutatud infoühiskonnaga, kus puudub tsentraalne juhtimine. Nõnda peaks metsas orienteeruma harjunud soomeugrilane ennast arvutivõrgus eriti koduselt tundma.

Kaasaegse maailma märke aga pole kogumikus igatahes märgata, kui Jüri Ehlvesti jutt ja Heie Treieri artikkel Kostabist välja arvata. Tulevik, mis etnofuturismi sisse programmeeritud, ilmneb luules pigem pikaks venitatud mineviku kujul. Enamasti harilikul kujundikasutusel põhinevad luuletused ei paku võrastele kuigi palju võimalust midagi ürgselt eripärast avastada. Ent etnofuturismi enda puhul tekib nüüd, viis aastat hiljem, ka palju lihtsamaid ja pealiskaudsemaid küsimusi.

Meie olevat siin maal, nagu teada, elanud 5000, etnofuturistide andmetel koguni 10 000 aastat. Ma ei oska välja mõelda ühtegi selgitust, kuidas *meie*

oleksime oma praegusel kujul realselt ja üheselt seotud muistsete soome-ugri hõimudega. Vähemalt minu tutvusringkonnas pole ühtegi orgaanilist eestlast, kelle algupära nii kaugele minevikku ulatuks. Sama palju võib leida alust arvata, et oleme germaanlased. Selline "põlvnemine" on küllaltki jäik abstraktsioon, mille tõsiselt võtmine oli mõistetav vaimse vastupanu tingimustes, kuid praegu nõutuks teeb. Üleminek keeltevahelistelt seostelt identiteedile on kõike muud kui sujuv ja põhjendatud. Kergus, millega läbi aastatuhandete liigutakse, hämmastab. Samuti kaugest päritolust tehtavad raskepärased järeldused, õigemini manitsussõnad, edasikestmise kohta. Kõigepealt peaks muutuma arusaam rahvusidentiteedist, selle võimalustest ja piiratusest. Identiteet sõltub siiski teadlikust otsustusest. See piir, kust alates süütu kõnepruuk muutub mõtlemist siduvaks nõudeks, on üsna ähmane. Sageli pole kerge taibata, mil määral on igal konkreetsel juhul tegemist teadusest laenatud iidse ajaloolise kujundiga, mil määral raskekujulise ideoloogiaga.

Etnofuturism jätab tähelepanuta ajaloolised katkestused ja ulatuslikud migratsioonid, toetudes pigem eesti filoloogial traditsioonilisele maailmavaatele. Või on algne põlvnemine tõesti midagi rahva "olemusest", mis seisab kõrgemal tavalistest sündmustest? Ei teki õieti võimalustki, et nooremapoolsed kirjainimesed võiksid lähtuda millestki vapramast kui üks vana legend. Piret Viires peab etnofuturismi ettevaatlikult postmodernismi perifeerseks ja provintsiaalseks vormiks. Eesti Kostabi Šeltsi tuumik tegutses peamiselt Tartus

ja iseloomulikult avaneb etnofuturismis (tervitatav) taotlus pealinna vältides maailma jõuda, ent sellisel viisil, et perifeeria ise avatusest välja jääks. Vaimset kodu otsitakse liikumise sihtpunktist kaugemalt, justkui muutumatust algupärasest. Algsuslähedus on mõeldud rehabiliteerima eestlaste/võrulaste eneseteadvuse noorust teiste Euroopa rahvastega võrreldes, paratamatult õhukest kultuurikihti, ning andma meile ajaloolise kogemuse sügavust.

Etnofuturismi suursaavutused jäävad ilmselt algusaegadesse, kui ilmus nonkonformistlik ajaleht *Kostabi* ja publitseeriti isepäist luulet. Praegu püüab nimetus koos hoida hajusaid nähtusi hõimuliikumisest kuni moodsama luuleni. Kirjanduslikul kujul puudub selles futuristlik hoog, justkui olekski tegemist 10 000 aasta vanuse, kõike näinud, kõige suhtes skeptilise, fiktsioonidevaenuliku, vaid käegakatsutavat ja meeltega tuntavat uskuva rahvaga. Osavalt õnnestub vältida kaasaegseid küsimusi traditsiooni ja muudatuste tähenduse kohta, keele probleeme, fantaasiat mi-

Veaparandus

Vikerkaares nr 11 on Jaan Kaplinski artiklisse "Gilgameš – üks meist" sattunud kahetsusväärne viga: 67. lehekülje I veeru algusest on välja jäänud kuus rida. Õige tekst kõlab nii: "Nii jäi Gilgameš teistele tõlkida ja Boris Kabur on sellega täiesti korralikult hakkama saa-

neviku vaatlemisel. Huvitavam osa etnofuturismist tundub olevat see, kus puuduvad viited etnilisusele jm liikumise kesksetele teemadele. Samas leidub maailmas raamat, mis vastab pea kõigile etnofuturistide kirjanduslikele sihtidele. Paraku ei kuulu see eesti kirjandusse – Salman Rushdie "Kesköö lapsed" analüüsib teravmeelselt iseseisvunud India poliitikat, ajaloolist pärandit, religioonne ja rahvuste vaenu. Ka soomlaste *Nuori Voima*-rühma taustal näib kaasaega vältiv etnofuturism järjekindlalt eskapistlikuna.

Kui kunagi saab teoks Lauris Kaplinski kuulutatud Oandi Vaba Teokraatlik Kuningriik ja põhjaeestlased territoriaalsete kaotuste hinnaga vabanevad ühese soome-ugri identiteediga migrantidest, siis soovitaksin kuningriigi hümniks valida Aleksandr Arapovi õpetliku luuletuse "Laul südamest". Muusika komponeeriks mõistagi tahtmatult etnofuturismi prohvetiks osutunud Veljo Tormis.

nud. Oleksin ise tõlkind ja toimetand, oleksin valind, *resp.* tõlkijale mõtlemiseks pakkund muid variante, aga see ei ole olnud minu töö, veel vähem on siis minu töö tegija kallal norida, mida võiks ehk teha mõni semiidi filoloogias pädevam inimene."

"VIKERKAARE"
varasemaid numbreid
saate osta "Vikerkaare"
toimetusest

Voorimehe tänav 9.

Vanematest

"Vikerkaare"

aastakäikudest on
saadaval:

1987 1-6, 9-12

1988 1-5, 9-11

1989 1-12

1990 1-12

1991 1-12

1992 2-12

1993 1-9, 11, 12

1994 1-4, 8-12

1995 1-4, 9/10, 11

Vikerkaar

TOIMETUS:

Peatoimetaja Märt Väljataga 60 13 18.
Marika Mikli 60 12 86.
Kajar Pruul 60 12 86.
(Tartus teisip reedeni kell 14-16 431 373).
Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.
Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.
Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn.

Fax: 44 24 34.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall".

12/1995.

Hind 8 krooni.

275

Vikerkaar

12/1995

